

М.І.МАЛИШКО

ЕКОЛОГІЧНЕ
ПРАВО

України

НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК

За редакцією
академіка Академії
правових наук України
В.З.ЯНЧУКА

Грант Уряду Великої Британії
(за проектом співробітництва з
Коледжем права Англії та Уельсу)

Київ
Видавничий Дім
"Юридична книга"
2001

УДК 349.6(075.8)

ББК 67.407я73

М18

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

як навчальний посібник для студентів юридичних вузів та факультетів

(лист №14/18.2-257від 13.03.2001р.)

Рецензенти

В.Ф. Погорійко,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України

П.П. Борщевський,

доктор економічних наук, професор,
віце-президент Української екологічної академії наук

Малишко М.І.

М18 Екологічне право України: Навчальний посібник. — К.:
Видавничий Дім «Юридична книга», 2001. — 392 с. -
Бібліогр.: с. 385

ISBN 966-7791-12-2

З проголошенням незалежності України почався новий етап розвитку екологічного права України як самостійної комплексної галузі української правової системи. У навчальному посібнику на основі аналізу Конституції України та інших правових актів у екологічній сфері розглядаються поняття і система екологічного права, основні джерела екологічного законодавства, екологічно-правовий статус людини та громадянина, управління і контроль в екологічній сфері, юридична відповідальність за екологічні правопорушення.

Для студентів юридичних спеціальностей та всіх, хто вивчає і розв'язує екологічні проблеми.

Логотип, використаний на корінці обкладинки, є власністю товариства "Україна-Світ" та редакції журналу "Український світ" і друкується за їхньою згодою.

Навчальний посібник підготовлено за участю ТОВ "Ельга-Н".

ББК67.407я73

ISBN 966-7791-12-2

Малишко М.І., 2001

ЗМІСТ

Передмова _____

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. Поняття, система і принципи екологічного права України

§ 1. Поняття екологічного права _____	13
§ 2. Предмет і принципи екологічного права України _____	16
§ 3. Система екологічного права як навчальна дисципліна та галузь права _____	18
§ 4. Роль і значення екологічного права в правовій системі України _____	21

Глава 2. Конституційні та науково-методологічні основи екологічного права України

§ 1. Конституційні основи екологічного права України _____	23
§ 2. Наука екологічного права та її розвиток в Україні _____	29
§ 3. Основні напрями національної екологічної політики України _____	33
§ 4. Реформа екологічного законодавства в сучасний період _____	39

Глава 3. Джерела екологічного законодавства і права України

§ 1. Поняття і види джерел екологічного законодавства _____	
§ 2. Закони як джерела екологічного законодавства п рава України _____	50
§ 3. Нормативно-правові акти як джерела екологічного права _____	50

Глава 4. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні

§ 1. Поняття та елементи екологічно-правового статусу людини	54
§ 2. Система і види екологічно-правового статусу людини	58
§ 3. Конституційно-екологічний і загальний екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні	60
§ 4. Спеціальний екологічно-правовий статус людини в окремих галузях і сферах екологічної діяльності	61
§ 5. Організаційно-правові гарантії дотримання екологічно-правового статусу людини і громадянина в Україні	72

Глава 5. Правові основи управління і контролю в екологічній сфері

§ 1. Поняття та основні функції управління в екологічній сфері	- 77
§ 2. Система державних органів управління в екологічній сфері	- 81
§ 3. Правовий статус Міністерства екології та природних ресурсів України	- 82
§ 4. Система і статус спеціально уповноважених органів управління в екологічній сфері	•100
§ 5. Державний екологічний моніторинг та контроль у екологічній сфері	106

Глава 6. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства

§ 1. Поняття і види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та їх склад	117
§ 2. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини	124
§ 3. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення	126
§ 4. Дисциплінарна відповідальність в екологічній сфері	131
§ 5. Матеріальна відповідальність за шкоду, завдану екологічними правопорушеннями	132

§ 6. Інші заходи реагування на екологічні правопорушення	138
§ 7. Судова практика при розгляді екологічних справ	•141

Глава 7. Міжнародне екологічне право та співробітництво України в екологічній сфері

§ 1. Поняття міжнародного екологічного права, його основні принципи, об'єкти та джерела	-148
§ 2. Міжнародне повітряне та космічне право	•149
§ 3. Міжнародне морське право	150
§ 4. Загальне міжнародне співробітництво в екологічній сфері	151
§ 5. Міжнародне та міждержавне співробітництво України з екологічних питань	•155

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ І. ОСНОВИ ПРИРОДОРЕСУРСОВОГО ПРАВА

Глава 1. Основи земельного права України

§ 1. Земля як об'єкт правового регулювання	•161
§ 2. Земельне законодавство України	-163
§ 3. Право власності на землю і право землекористування	•166
§ 4. Державне регулювання у галузі використання і охорони земель	•169
§ 5. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства	•175

Глава 2. Основи правового режиму надр України

§ 1. Поняття надр як об'єкта правового регулювання	•179
§ 2. Законодавство України про надра	•180
§ 3. Державне регулювання використання та охорони надр	•182
§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про надра	197

Глава 3. Основи правового режиму вод України

§ 1. Поняття вод як об'єкта правового регулювання	-203
§ 2. Джерела водного законодавства України	-205
§ 3. Правовий режим водокористування	-207

§ 4. Державне регулювання в галузі використання та охорони вод	220
§ 5. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства	224

Глава 4. Основи правового режиму лісів України

§ 1. Поняття про ліс як об'єкт правового регулювання	230
§ 2. Лісове законодавство України	233
§ 3. Державне регулювання використання, охорони та відтворення лісів України	235
§ 4. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства	239

Глава 5. Основи правового режиму повітряного середовища України

§ 1. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання	247
§ 2. Законодавство України про охорону атмосферного повітря	249
§ 3. Основні напрями державного регулювання в галузі використання і охорони атмосферного повітря	250
§ 4. Державне управління, контроль, облік та моніторинг у галузі використання та охорони атмосферного повітря	256
§ 5. Юридична відповідальність за правопорушення в галузі охорони атмосферного повітря	258

Глава 6. Основи правового режиму тваринного світу України

§ 1. Тваринний світ як об'єкт правового регулювання	264
§ 2. Законодавство України про тваринний світ	265
§ 3. Державне регулювання в галузі охорони та використання тваринного світу	268
§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ	287

Глава 7. Основи правового режиму рослинного світу України

§ 1. Рослинний світ як об'єкт правового регулювання	292
§ 2. Правові форми та види використання і відтворення рослинних ресурсів	294
§ 3. Охорона, захист, контроль та інші напрями державного регулювання режиму рослинного світу	296
§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ	

Розділ II. ОСНОВИ ПРИРОДООХОРОННОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Глава 1. Правовий режим територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

§ 1. Поняття і види територій та об'єктів заповідного та іншого природоохоронного призначення	304
§ 2. Законодавство про природно-заповідний фонд України та території іншого природоохоронного значення	310
§ 3. Державне регулювання і контроль на природно-заповідних територіях	313
§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд України	324

Глава 2. Правові основи екологічної безпеки в Україні

§ 1. Поняття екологічної безпеки та її місце в системі екологічного права	329
§ 2. Законодавство в галузі екологічної безпеки	336
§ 3. Правові вимоги та основні заходи і форми забезпечення екологічної безпеки	338
§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про екологічну безпеку	345

Глава 3. Правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій та територій, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи

§ 1. Державне регулювання режиму надзвичайних екологічних ситуацій	347
§ 2. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій	352
§ 3. Правовий режим територій, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи	362

Додатки — 365

Література — 385

ПЕРЕДМОВА

Сучасний стан навколишнього середовища та екологічної безпеки в Україні є однією з найгостріших соціально-економічних проблем, яка тією чи іншою мірою стосується кожної людини зокрема і є проблемою виживання українського народу і української нації загалом.

З часу проголошення незалежності України розпочалася земельна реформа, яка особливо широко розгортається в наш час, коли проводиться державно-правова реформа, що охоплює реформування як екологічного законодавства і права, так і органів та інститутів державної влади в екологічній сфері.

В 1999 р. створено нове Міністерство екології та природних ресурсів України, на яке покладені повноваження щодо проведення державної екологічної політики та виконання конституційних вимог щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу, які є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України).

Останніми роками суттєво реформується та вдосконалюється екологічне законодавство відповідно до Основних напрямів державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених Верховною Радою України 5 березня 1998 р., і плану законотворчих робіт на найближчі роки та на перспективу.

Верховною Радою України і Міністерством екології та природних ресурсів України вживаються заходи щодо приведення екологічного законодавства України у відповідність до міжнародних та європейських стандартів у екологічній сфері.

Саме цим найголовнішим питанням екологічної політики і розвитку екологічного законодавства та права і присвячений навчальний посібник професора Київського національного університету культури і мистецтв, Національного університету «Острозька академія» та юридичного факультету Східноукраїнського національного університету Миколи Малишка «Екологічне право України».

В ньому відображені як теоретичні та історичні питання, пов'язані з історичним розвитком охорони природи та використанням природних ресурсів, так і сучасний стан та перспективи розвитку екологічного права та його складових частин: природоресурсового права, природоохоронного права та правового регулювання екологічної безпеки на території України.

Навчальний посібник повною мірою відображає сучасний стан правового регулювання екологічних правовідносин та державного регулювання в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки та екологічних прав людини та громадянина в Україні. Сподіваємось, що він стане надійним джерелом екологічно-правової інформації як для студентів юридичних спеціальностей, так і для практичних працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, які покликані вирішувати екологічні проблеми.

Навчальний посібник також буде цікавим і корисним для широкого кола читачів, яких цікавить екологічне право та забезпечення і захист екологічних прав людини та громадянина в Україні та в інших країнах.

*/ . Заєць,
міністр екології та природних ресурсів України*

*Ю. Самійленко,
голова Комітету Верховної Ради України з питань
екологічної політики, природокористування та ліквідації
наслідків Чорнобильської катастрофи, голова Української
екологічної асоціації «Зелений світ»*

ВСТУП

До найважливіших проблем, які з національних перетворилися на всесвітні й набули глобального характеру, належать проблеми екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища (довкілля). Ці проблеми, від розв'язання яких залежить подальше існування людства, постали перед усіма країнами, у тому числі перед Україною.

Некероване використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища зрівнялися за масштабами з природними процесами саморегуляції й призводять до порушення віковично існуючої екологічної рівноваги в природі, спричиняють в деяких містах і регіонах кризові екологічні ситуації, що стали небезпечними як для людини, так і для живої природи загалом.

Отож турбота про екологічну безпеку та охорону довкілля стала завданням першорядної ваги не лише в окремих країнах, а й предметом широкого міжнародного співробітництва в екологічній сфері.

В Україні екологічні проблеми особливо актуальні, що пов'язано з українською несприятливою екологічною ситуацією.

З часу прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., який був схвалений 1 грудня того ж року на Всеукраїнському референдумі, для України розпочався якісно новий етап її історичного розвитку як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави.

А отже, і всі проблеми, які сьогодні існують в Україні, у тому числі екологічні, потрібно розв'язувати, налагоджуючи міждержавне та міжнародне співробітництво в цій сфері.

Серед найважливіших проблем в екологічній сфері основне місце посідає подолання наслідків радіаційного забруднення Чорнобильської катастрофи 1986 р., а також екологічно небезпечних кризових явищ у деяких містах і регіонах України, що в сукупності стали підставою для визнання у 1987 р. всієї території України зоною екологічного лиха.

Необхідність розв'язання зазначених проблем потребує вжиття невідкладних заходів економічного, технічного, політичного, соціального та організаційного характеру, серед яких першочергове значення в екологічній політиці держави має створення національної екологічно-правової системи.

Слід зазначити, що до визнання України незалежною державою екологічне законодавство та право розвивалися як складові загальносоюзного законодавства та права. Тим часом наявність численних законодавчих та інших нормативно-правових актів українського законодавства в екологічній сфері стала основою для його подальшого вдосконалення в сучасних умовах. Така робота триває й сьогодні, що пов'язано з нагальністю створення необхідної екологічно-правової бази (основи) для забезпечення екологічної безпеки й охорони довкілля.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

£> ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА І ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

£> КОНСТИТУЦІЙНІ ТА НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

£> ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА УКРАЇНИ

£> ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

© ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЮ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

£> ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

£> МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

ГЛАВА 1

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА І ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- @ *поняття екологічного права;*
- ® *предмет і принципи екологічного права України*
- © *система екологічного права як навчальної дисципліни та галузі права*
- @ *роль і значення екологічного права в правовій системі України*

§ 1. Поняття екологічного права

Від часу виникнення людства на Землі виникає й постійно існує взаємозв'язок людини і природи, забезпечується сприятливе для її існування навколишнє середовище. Однак поступово в цій взаємодії виникають такі негативні явища, як вичерпання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, порушення екологічних зв'язків у екосистемах, що в багатьох випадках призводить до екологічної кризи та інших катастрофічних явищ. Одним із таких явищ є Чорнобильська катастрофа, внаслідок якої проживання людей на великих територіях не тільки України, а й інших країн, зокрема Білорусі, Російської Федерації, стало небезпечним або й неможливим.

Тому *з давніх часів і виникає така система знань, як екологія, що вивчає взаємодію суспільства з природою.* Термін «екологія» походить від грецьких слів «йокос» — будинок, житло і «логос» — наука, тобто наука про місце проживання. Цей термін уперше був запропонований ще в 1866 р. німецьким біологом Е. Геккелем для означення науки про взаємодію живих організмів, у тому числі людини, між собою і середовищем проживання.

Поряд із економічними, біологічними, технічними та іншими напрямками розвитку екології виникають і розвиваються правові питання в екологічній сфері. На державному рівні приймаються

нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища від забруднення і спрямовані на захист життя та здоров'я населення від небезпечних природних явищ, тобто на забезпечення екологічної безпеки для людини і середовища, що її оточує. Так поступово *складається система однорідних правових норм і правових інститутів, яка дістала назву екологічного законодавства, а потім і екологічного права.*

Однак така назва з'явилася лише наприкінці 90-х років ХХ ст., а до того вживалися різні терміни: «правова охорона природи», «природоресурсове право і правова охорона природи», «природоохоронне право», «правова охорона навколишнього середовища» та ін. Ці терміни характеризують назву певних груп правових норм і правовідносин і можуть вживатися і вживаються й сьогодні. Проте найбільш узагальнюючим терміном, який охоплює всю багатоманітність правовідносин у сфері взаємодії суспільства і навколишнього середовища, є «екологія», а отже, й «екологічне право».

Термін «екологічне право» вживають у різних значеннях: як галузь права, як галузь юридичної науки і як навчальну дисципліну, яку вивчають у вищих юридичних та інших навчальних закладах.

В екологічній сфері діє комплекс правових норм, що регулюють екологічні відносини. Крім екологічних норм, він охоплює також певні правові норми, що належать до інших галузей українського права (конституційного, адміністративного, господарського тощо).

Екологічне право як галузь права — *це сукупність установлених державою правових норм і правовідносин, спрямованих на охорону навколишнього середовища та природних комплексів, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки людини та її оточення.*

Єдині екологічні правовідносини, специфічні об'єкти цих відносин, а також відповідні джерела права створили основу для розвитку екологічного права як комплексної галузі українського права.

Первинним елементом, цеглинами екологічного права як галузі права-й підставою для виникнення екологічно-правових відносин, безумовно, є екологічно-правові норми.

За юридичними ознаками екологічні норми поділяють на три великі групи: природоохоронні; екологічнобезпечного значення; пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів. За юридичною силою екологічні норми поділяють на законодавчі та підзаконні; за обсягом правового регулювання — комплексні та галузеві; за змістом юридичних приписів — заборонні, заповідні, відновлювальні, заохочувальні та каральні. Крім норм матеріального права, в екологічній сфері застосовуються також норми процесуального характеру.

Правові акти про охорону природи та навколишнього природного середовища мають спільні предмет, об'єкт, принципи, цілі та інші ознаки, які й утворюють **природоохоронне** законодавство і право.

Від природоохоронних актів відрізняють правові акти й норми, пов'язані з раціональним використанням, охороною і відтворенням основних природних ресурсів. Такі правові акти і норми об'єднуються в систему, яка утворює **природоресурсове** законодавство й право.

Екологічні норми права регулюють суспільні відносини, які мають характер екологічних правовідносин. Ці правовідносини мають відповідні суб'єкти і об'єкти. Підставою виникнення екологічних правовідносин є юридичні факти.

Об'єктами екологічного права є навколишнє середовище та його елементи: земля, надра, води, ліси, атмосферне повітря, тваринний світ, природно-територіальні комплекси і т.д.

Природа розглядається як сукупний (комплексний) об'єкт правової охорони, так і об'єкт, який складається з окремих частин (ресурсів, території тощо).

Сукупним об'єктом є природа як комплекс, що містить усі природні елементи матеріального світу.

Як складовий об'єкт охорони природа поділяється на природні об'єкти та природні ресурси (природні багатства), до яких належать земля, надра, води, ліси, тваринний і рослинний світ та ін.

Юридичною основою (базою) для екологічного права як самостійної галузі права є екологічне законодавство, що постійно розвивається й удосконалюється. Екологічне законодавство також складається з окремих галузей та правових актів, що регулюють схожі суспільні відносини в екологічній сфері: земельне, про надра (надрове), водне, лісове, атмосферне, про тваринний світ, природно-заповідний фонд, екологічну експертизу, охорону навколишнього природного середовища та ін. Проте не всі наведені складові екологічного законодавства сформувалися як відповідні галузі чи інститути екологічного права.

§ 2. Предмет і принципи екологічного права України

Екологічне право має чітко визначений предмет правового регулювання, який відрізняє його від інших галузей права.

Предмет екологічного права — це *врегульовані нормами права суспільні відносини щодо охорони навколишнього середовища, збереження, відтворення та раціонального використання природних ресурсів (екосистем) і забезпечення екологічної безпеки населення*. Предмет екологічного права характеризується широким колом суспільних відносин, наявністю природних та інших об'єктів і екологічних зв'язків між ними, які входять до середовища, що оточує людину.

Екологічне право як галузь права базується на принципах, що поділяються на загальноправові та спеціальні (особливі). Серед загальноправових розрізняють принципи народовладдя, гуманізму, соціальної справедливості, законності в екологічній сфері та інші. До спеціальних (особливих) принципів, що передбачаються екологічним законодавством України, належать такі:

® пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

е гарантування екологічно безпечного середовища для життя й здоров'я людей;

в запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього середовища;

• екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

@ науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього середовища;

® обов'язковість екологічної експертизи;

* гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього середовища, формування у населення екологічного світогляду;

@ науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище;

® безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

ф стягнення плати за забруднення навколишнього середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища;

® вирішення питань охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічний стан;

© поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього середовища;

® розв'язання проблем охорони навколишнього середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Предметом екологічного права як галузі юридичної науки є дослідження екологічних проблем, норм, інститутів та екологічних правовідносин, історії, сучасного стану та перспектив їх розвитку в Україні та в інших країнах. Тривалий час наукові дослідження проводилися в межах природоресурсових правових наук, у монографічних дослідженнях земельного, гірничого, лісового права, а з часу прийняття закону про охорону природи в 1960 р. природоохоронні проблеми стали самостійним предметом наукових досліджень. В Україні такі дослідження почали здійснювати у юридичних навчальних та наукових закладах Києва, Львова, Одеси, Харкова, в Інституті держави і права НАН України. Одними з перших ці проблеми почали досліджувати професор В. Л. Мунтян, академік НАН України Ю. С. Шемшученко, академік АПРн України В.З.Янчук (Київ) та інші.

§ 3. Система екологічного права як навчальна в дисципліна та галузь права

Екологічне право як навчальна дисципліна вивчає різноманітні інститути екологічного права як галузі права та юридичної науки.

Орієнтовний тематичний план вивчення курсу «Основи екологічного права України» містить такі згруповані в загальну і особливу частини теми.

I. Загальна частина (загальне екологічне право)

- 1.1. Поняття екологічного права
- 1.2. Джерела екологічного права
- 1.3. Екологічно-правовий статус людини і громадянина
- 1.4. Система і правовий статус органів управління та контролю в екологічній сфері
- 1.5. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства

1.6. Міжнародне екологічне право співробітництво в екологічній сфері.

II. Особлива частина

2. Природоресурсове право

- 2.1. Право власності на природні ресурси і право природокористування
- 2.2. Основи земельного права
- 2.3. Основи надрового (гірничого) права
- 2.4. Основи водного права
- 2.5. Основи лісового права
- 2.6. Основи атмосферного права
- 2.7. Основи фауністичного (тваринного) права (про тваринний світ)
- 2.8. Основи флорного (рослинного) права (про рослинний світ)

3. Природоохоронне право та право про екологічну безпеку

- 3.1. Правові основи охорони навколишнього природного середовища
- 3.2. Правова охорона природно-заповідного фонду
- 3.3. Правові основи екологічної експертизи
- 3.4. Правові основи забезпечення екологічної безпеки
- 3.5. Правові основи санітарно-екологічної безпеки
- 3.6. Правові основи радіаційної та ядерної безпеки
- 3.7. Правовий режим зон екологічного лиха та територій, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи
- 3.8. Зарубіжне екологічне право

З метою правового регулювання суспільних відносин в екологічній сфері в Україні прийнято багато законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які загалом становлять систему українського національного екологічного законодавства. Ця система охоплює як загальні акти та правові норми в екологічній сфері, так і такі, що регулюють суспільні відносини з охорони і раціонального використання окремих природних ресурсів (землі, надр, води, лісів тощо), природних територій (природно-заповідного фонду, рекреаційних територій тощо) і забезпечення екологічної безпеки населення.

У юридичній літературі норми екологічного права поділяють на дві великі групи, які й становлять відповідно систему екологічного законодавства і права — **природоресурсове** та **природоохоронне**. У свою чергу ці групи нормативно-правових актів і еколого-правових норм поділяються на галузі (підгалузі) та екологічно-правові інститути.

Природоресурсове законодавство і право як систему поділяють на такі галузі (підгалузі), як земельне, надрове (гірниче), лісове, водне, атмосферне, фауністичне (тваринне), флорне (рослинне) законодавство і право.

До системи природоохоронного законодавства і права включають такі еколого-правові інститути (галузі, підгалузі), як права охорона навколишнього природного та виробничого середовища, права охорона природних ресурсів, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, природно-заповідних територій, рекреаційних, курортних та інших територій, ландшафтів, радіаційне забруднених зон і зон надзвичайних екологічних ситуацій, а також правове забезпечення екологічної безпеки людини.

У деяких випадках правове регулювання екологічної безпеки (правову екологію людини, під якою розуміють правове забезпечення екологічної безпеки населення) виокремлюють у комплексний міжгалузевий правовий інститут, що складається з правової охорони життя і здоров'я громадян від стихійних сил природи і правової охорони життя і здоров'я людей від небезпечного штучного виробничого та побутового впливу на навколишнє середовище, а ядерне право — в правову радіоекологію.

§ 4. Роль і значення екологічного права в правовій системі України

Роль екологічного права визначається його місцем у системі права і зв'язками з іншими галузями права. Основними підставами для визначення екологічного права як самостійної комплексної галузі українського права вважають:

« самостійний предмет правового регулювання, яким є охорона навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

Яї особлива суспільна значущість екологічних правовідносин;

« специфіка об'єктів екологічних відносин, якими є такі найважливіші об'єкти, як земля, надра тощо;

9 наявність великої кількості спеціальних законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Цих підстав достатньо, щоб віднести екологічне право до найважливіших галузей українського права — конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального та ін.

Яке ж місце екологічне право посідає у правовій системі України, зокрема у правовій науці? Воно охоплює природоресурсове право, яке у свою чергу складається із земельного, гірничого (надрового), водного, лісового та ін., а також включає природоохоронне право і право екологічної безпеки, яке є комплексним інститутом екологічного права.

Екологічне право тісно пов'язане з іншими галузями права: конституційним, адміністративним, цивільним і кримінальним. Норми цих галузей права обслуговують і екологічну сферу. І, навпаки, норми екологічного права входять як складова до інших галузей права.

Екологічне право тісно пов'язане також з міжнародним правом, оскільки нині проблема забезпечення екологічної безпеки з регіональної та національної перетворилася на глобальну. Про це свідчать міжнародні форуми з питань охорони навколишньо-

го середовища, наявність міжнародних організацій і оголошення **6 червня Всесвітнім днем охорони навколишнього середовища.**

Роль і значення екологічного права визначаються екологічною політикою держави, яка характеризується напрямками, формами і методами діяльності державних органів у таких найважливіших сферах, як охорона навколишнього середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Контрольні запитання

1. Поняття екологічного права як галузі права.
2. Система екологічного права і законодавства.
3. Основні галузі (підгалузі) природоресурсового права.
4. Назвіть основні правові інститути природоохоронного права.
5. Які особливості формування нових правових інститутів екологічного права, зокрема права екологічної безпеки?
6. Чим характеризуються роль і значення екологічного права в правовій системі України?

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА НАУКОВО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- ® конституційні основи екологічного права України
- © наука екологічного права та її розвиток в Україні
- © основні напрями сучасної національної екологічної політики України
- © реформа екологічного законодавства в сучасний період

§ 1. Конституційні основи екологічного права України

Широке коло питань охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів уперше було закріплене в Конституції Української РСР від 20 квітня 1978 р.

Одним із основних джерел екологічного законодавства поряд з Конституцією України 1996 р. є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990р. У ній передбачено повновадження народу України, який має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, до якого належать земля, її надра, водні та інші природні ресурси. У спеціальному сьомому розділі «Екологічна безпека» декларації визначено вимоги щодо екологічної безпеки громадян, самостійного використання природних ресурсів, створення національної комісії радіаційного захисту населення України, збереження генофонду народу, його молодого покоління.

Нині питання екологічної безпеки та охорони довкілля постають на конституційному рівні. Насамперед це стосується права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, права влас-

ності українського народу на природні об'єкти та обов'язку держави і повноважень державних органів забезпечувати екологічну безпеку та охорону довкілля.

Конституційне закріплення екологічних проблем передусім стосується екологічних прав людини, її місця в державі та суспільстві, що і визначає її сучасний конституційний екологічно-правовий статус.

Як відомо, в Конституції України 1996р. уперше за час конституційного розвитку України було закріплено положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнано головним обов'язком держави.

Найважливіше положення щодо екологічних прав людини закріплене у ст. 50 Конституції України, яка передбачає, що *кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди*. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Серед прав людини, які мають відношення до екологічної сфери, можна назвати *право на охорону здоров'я* (ст. 49 Конституції України), яке забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, а також право на забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення. Крім того, *кожна людина має право на належні, безпечні і здорові умови праці на виробництві* (ст. 43 Конституції України).

До найважливіших прав людини, які закріплені в Конституції України, належить право власності на природні ресурси. Конституцією України передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами *права влас-*

ності українського народу (ст. 13 Конституції України*). Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожний громадянин також має право користуватися природними об'єктами права власності народу.

Конституцією визначається (ст. 41), *що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, і ніхто не може бути протиправне позбавлений цієї власності*. В той же час використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Особлива увага в Конституції України відводиться землі і *праву власності на землю*. *Вона визнається основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави* (ст. 14). Право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Крім прав людини, громадянина, юридичних осіб, держави та народу в екологічній сфері Конституція України передбачає відповідні обов'язки зазначених суб'єктів, передбачає для них конституційно-правові повноваження і конституційні гарантії забезпечення екологічних прав та інших вимог.

Так, у ст. 16 Конституції України встановлено, що *обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу та збереження генофонду українського народу*. До обов'язків держави можна також віднести забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення (ст. 49).

Конституційний обов'язок кожної людини не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані нею збитки передбачений ст. 66 Конституції.

* Далі в дужках наводяться посилання на статті та розділи Конституції України.

Широке коло повноважень у Конституції України передбачається фактично для всіх органів державної влади та місцевого самоврядування.

Насамперед це стосується діяльності Верховної Ради України, яка є єдиним органом законодавчої влади в Україні і приймає закони та інші рішення з екологічних питань. Так, до повноважень Верховної Ради України Конституцією України (ст. 85) віднесено прийняття законів (п.6 ст.85), визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики (п. 5 ст. 85), що стосується і екологічної політики, затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку та охорони довкілля (п.6 ст.85), затвердження протягом двох днів із моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації (п.31 ст. 85) та ряд інших.

Конституцією також передбачено, що виключно законами України, які приймає Верховна Рада України, визначаються, права, свободи і обов'язки людини і громадянина, а також гарантії дотримання прав і свобод (п.1 ст. 92), що стосується і екологічних прав; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, правовий режим надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації визначаються виключно законами України (п.5 ст. 92); основи охорони здоров'я, екологічна безпека (п.6. ст.92); правовий режим власності (п.7 ст.92), що стосується і власності на природні ресурси; основи національної безпеки (п.17 ст. 92); правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації (п. 19 ст.92); засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями та відповідальності за них (п. 22 ст. 92) , що стосується і екологічної сфери, та ряд інших.

Встановлюючи статус і повноваження Президента України, Конституція України передбачає положення, які стосуються екологічної сфери та екологічних прав людини. Найважливішими з них є: забезпечення національної безпеки і правонаступництва

держави (п.1 ст. 106); здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони України (п.17 ст. 106; керівництво Радою національної безпеки та оборони (п.18 ст.106); прийняття у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення в разі необхідності окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (п.21 ст.106) та ряд інших.

До повноважень Кабінету Міністрів України Конституцією України віднесено забезпечення проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки та природокористування (п.3 ст. 116), а виконання державних програм охорони довкілля віднесено до компетенції місцевих державних адміністрацій (п.3 ст. 119).

Правові основи організації і діяльності органів місцевого самоврядування визначені в XI розділі Конституції України, які повною мірою стосуються і екологічної сфери. Місцеве самоврядування визначено як право територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140). Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування визнано рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів та інші кошти, землю та інші природні ресурси, що є власністю територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (ст. 142).

Окремі повноваження в екологічній сфері Конституцією України надано Автономній Республіці Крим (розділ X, ст. 137, 138). Зокрема, ст. 137 Конституції України передбачено повноваження здійснювати нормативне регулювання з питань :

- ® сільського господарства і лісів (п.1);
- » меліорації і кар'єрів (п.2);
- ® історико-культурних заповідників (п.6);
- © мисливства і рибальства (п.8);
- в санітарної і лікарняної служб (п.9).

До відання Автономної Республіки Крим віднесено (ст. 138 Конституції України):

® розроблення, затвердження та реалізацію програм Автономної Республіки Крим із питань раціонального природокористування та охорони довкілля відповідно до загальнодержавних програм (п. 5);

@ визнання статусу місцевостей як курортів, встановлення зон санітарної охорони курортів (п. 6);

• участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки (п. 7);

© охорона і використання пам'яток історії (п. 8);

е ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях (п. 10).

Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження в екологічній сфері відповідно до законів України.

Значна кількість конституційних вимог в екологічній сфері в Автономній Республіці Крим закріплена в Конституції Автономної Республіки Крим, прийнятій 21 жовтня 1998 р. і затвердженій Законом України від 23 грудня 1998 р. Це, зокрема, положення про забезпечення безпечних і здорових умов життя населення Автономної Республіки Крим (ст. 16), охорона навколишнього природного середовища (ст. 17), повноваження Автономної Республіки Крим (ст. 18) та її органів влади (ст. 26, 35) та ряд інших.

Конституцією України також передбачена вимога щодо врахування поряд з економічними, історичними та іншими чинниками екологічних особливостей регіонів при визначенні територіального устрою України (ст. 132).

Зазначені положення Конституції України є конституційними основами екологічної політики Української держави, яка визначає найважливіші вимоги і напрями для формування екологічного законодавства та здійснення діяльності щодо використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологіч-

ної безпеки в нашій країні, які детальніше регулюються чинним екологічним законодавством України.

§ 2. Наука екологічного права та її розвиток в Україні

Екологічне право з часу його виникнення формується на досягненнях у цій сфері філософських, економічних, біологічних, географічних та інших наук, досягнення яких з екологічних питань знаходять відображення в нормах екологічного законодавства і права. Крім того, для розвитку і формування екологічного права як науки велике значення мають досягнення юридичної науки і насамперед загальної теорії держави і права.

Науково-методологічною основою екологічного права є філософське вчення про взаємовідносини людини і суспільства з природою.

Соціально-економічною основою екологічного права виступає власність на природні ресурси у всіх її формах і видах.

Політичною основою екологічного права є національна та державна політика в екологічній сфері.

Основою для розвитку науки екологічного права як складової частини юридичної науки є сукупність і єдність екологічних правових відносин, навколишнє середовище та природні ресурси як об'єкт цих правовідносин, а також наявність відповідних джерел екологічного законодавства і права.

Предметом науки екологічного права є насамперед норми, інститути та галузі права, які регулюють використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Наука екологічного права, крім того, вивчає і досліджує історію виникнення і розвитку екологічних правовідносин у цій галузі суспільної діяльності.

Розвиток науки екологічного права та окремих її інститутів в Україні умовно поділяють на *три великих періоди: дореволюційний, соціалістичний і сучасний.*

Перший період розвитку наукових досліджень із екологічних проблем можна пов'язувати з розвитком юридичної науки як у нашій країні, так і в інших країнах, які в історичний період володіли територією України чи частиною її земель. Відповідно на ці території поширювалось і право цих країн, а також юридична наука тих часів.

Територія України за різних часів підпадала під владу 24 країн та імперій, які своїми національно-правовими системами впливали і на вирішення різноманітних екологічних проблем. Так, територіями України володіли: Кримське ханство, Македонія, Молдавія, Монголія, Татарстан, Франція, Швеція (одноразово), Чехія (двічі), Греція, Німеччина, Словаччина (тричі), Румунія, Угорщина (чотири рази), Австрія (п'ять разів), Туреччина (сім разів), Литва, Польща (десять разів), Росія (сімнадцять). Крім того, територіями України володіли в різні часи шість імперій: Римська, Візантійська, Османська, Австро-Угорська, Російська та СРСР.

За цих обставин перший період розвитку юридичних досліджень екологічних проблем виявився найбільш складним і найменш дослідженим.

Більшою мірою наукові дослідження екологічних проблем у юридичній науці почали провадитись у *другий період, за радянської доби*, який розпочався з 17 — 24-го років, з часу проголошення в Україні радянської влади та входження її до складу федеративної держави — СРСР.

Наукові дослідження тривалий час провадилися в межах аграрно-правових наук, у монографічних дослідженнях земельного, гірничого і лісового права (Г. О. Аксеньюк, М. Д. Казанцев, П. Д. Індиченко, Г. М. Полянська та ін.).

Одним із перших вчених-юристів почав дослідження екологічних проблем в їх комплексі О. С. Колбасов, який, починаючи з 1958 р., публікує ряд статей з охорони природи, а в 1976 р. видає книгу «Екологія: політика, право», яка залишається актуальною донині. В 1959 р. була надрукована перша наукова праця колективу авторів за редакцією Г. М. Полянської про роль законодавства в охороні природи.

З часу прийняття закону про охорону природи в 1960 р. природоохоронні проблеми стали самостійним предметом досліджень. Уперше розробив науково-методичну основу викладання курсу правової охорони природи в юридичних вузах, програму курсу, а також навчальний посібник професор М. Д. Казанцев. Перша науково-методична конференція з питань правової охорони природи була проведена на юридичному факультеті Московського державного університету у 1961 р.

Неабияку роль у науковому дослідженні екологічних проблем відіграли також дослідження інших учених-юристів колишнього Радянського Союзу (Г. О. Аксеньюк, О. М. Колотинської, В. В. Петрова, Б. В. Єрофєєва, Л. О. Заславської, О. Є. Луньова та інших).

В Україні наукові дослідження екологічних проблем здійснювались в Інституті держави і права НАН України, у юридичних навчальних закладах Києва, Харкова, Львова, Одеси. Одними з перших ці проблеми досліджували професор В. Л. Мунтян, академік НАН України Ю. С. Шемшученко, академік АПРН України В. З. Янчук, (Київ), Н. І. Тітова (Львів), Ю. О. Вовк, В. В. Гречко, Є. М. Кутін, В. О. Чуйков (Харків).

Вагомий внесок у розробку комплексних екологічних проблем, окремих галузей та інститутів екологічного права в Україні зробили також доктори юридичних наук В. І. Семчик, В. Ф. Висоцький, В. І. Андрейцев, Н. Р. Малишева (Київ), В. К. Попов, О. П. Гетьман, М. В. Шульга (Харків), С. М. Кравченко (Львів), Б. Г. Розовський (Луганськ), О. О. Погрібний (Одеса), а також інші учені-юристи Інституту держави і права НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського юридичного інституту (нині Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого) та ряду інших юридичних наукових та навчальних закладів багатьох міст України.

Значну роль в обговоренні результатів наукових досліджень правових екологічних проблем відіграли республіканські та міжнародні конференції, які відбулися в Україні та в інших країнах за участю українських юристів-екологів.

Перша в Україні конференція, спеціально присвячена правовій охороні навколишнього середовища, відбулася в березні 1980 р.

у Києві. Це була одна із найбільш представницьких конференцій, у якій взяли участь вчені-юристи як України, так і Москви, Білорусії, Казахстану та інших республік.

Друга науково-практична конференція з проблем охорони довкілля відбулась у березні 1982 р. також у Києві. На ній були обговорені правові питання охорони виробничого середовища.

Третя науково-практична конференція, яка відбулась у Києві в березні 1984 р., була присвячена обговоренню проблем контролю за охороною навколишнього природного і виробничого середовища.

Ці три конференції були організовані секцією соціальних і правових проблем охорони природи Наукової ради АН України з проблем біосфери, яку очолювали спочатку відомий учений-юрист академік В.М. Корецький, а потім академік Ю.С.Шемшученко. На цих конференціях були обговорені найважливіші на той час правові проблеми охорони навколишнього середовища, прийняті відповідні рекомендації та опубліковані матеріали.

Третій, сучасний період розвитку наукових досліджень із екологічних проблем розпочався з часу проголошення Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) та прийняття Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.). Початок цього періоду збігся з суттєвим розширенням предмета наукових досліджень екологічних проблем, пов'язаних з виробленням нової концепції розвитку екологічного права, прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в 1991 р. та суттєвим оновленням і вдосконаленням екологічного законодавства України як самостійної країни.

Сучасна назва екологічного права як галузі права, навчального курсу та галузі юридичної науки усталилася з часу проведення наприкінці 80-х років наукової дискусії з питань концепції екологічного права, організованої журналом «Вестник Московского университета», в якій узяли участь і українські юристи. Учасники цього обговорення підтримали ідею про можливість формування екологічного права до прийняття нових законодавчих актів з охорони природи або навколишнього середовища і не погодились на пропозицію щодо прозахідної назви цієї дисципліни як права навколишнього середовища.

Важливе значення для України мало проведення в травні 1991 р. у Женеві (Швейцарія) *міжнародного семінару «Екологічний менеджмент в Україні: порівняльний аналіз українського та західно-європейського підходів»*, організованого Міжнародною академією охорони навколишнього середовища, участь в якому взяли також відомі українські вчені-юристи. На цьому семінарі були обговорені найважливіші правові питання в екологічній сфері, шляхи вдосконалення екологічного законодавства в нових умовах розвитку України, обговорені і підтримані пропозиції щодо прийняття проекту законодавчого акта про екологічну безпеку та проекту загальної декларації основних екологічних прав людини.

Значну роль у координації наукових досліджень в екологічній сфері відіграють екологічно-правові секції, які діють у системі Національної академії наук України, Академії правових наук України та Української академії екологічних наук.

§ 3. Основні напрями національної екологічної політики України

Конституція України — Основний Закон України, який має найвищу юридичну силу і є актом прямої дії, фактично визначає і основні напрями формування екологічного законодавства і здійснення екологічної політики на сучасному етапі розвитку держави і суспільства.

Серед інших найважливіших джерел екологічного законодавства і права загального характеру можна назвати *Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*, які прийняті Верховною Радою України 5 березня 1998 р. (далі - Основні напрями державної екологічної політики).

Основні напрями державної екологічної політики складаються з восьми розділів і охоплюють велике коло питань щодо вирішення екологічних проблем у нашій країні та міжнародного співробітництва в екологічній сфері.

В Основних напрямках характеризуються екологічний стан довкілля в Україні, стан охорони і використання окремих природних ресурсів (земельних, надр, водних, лісових тощо) в галузях народного господарства (промисловість, сільське господарство, транспорт), визначаються економічний механізм природо-користування, а також регіональна екологічна політика.

Основні пріоритети охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів, стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого та природоресурсового потенціалу визначаються в Основних напрямках як програма екологічної діяльності на сучасний період.

В Основних напрямках державної екологічної політики, крім того, визначені основні заходи щодо збалансованого використання та відновлення природних ресурсів (земельних, водних, корисних копалин, атмосферного повітря, ресурсів рослинного світу тощо).

Крім того, в Основних напрямках державної екологічної політики визначаються найважливіші етапи та механізми реалізації програми дій у галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів (розділи 5, 6), серед яких чільне місце відводиться вдосконаленню системи екологічного законодавства. Особливо передбачено норми і вимоги, пов'язані з екологічною експертизою (розділ 7) та здійсненням міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища (розділ 8).

Реалізація Основних напрямків передбачається в три етапи.

На першому етапі (1997 — 2000 рр.) було заплановано завершити і реалізувати невідкладні заходи щодо обмеження шкідливого впливу на довкілля найбільш небезпечних джерел забруднення.

Основними завданнями цього етапу є:

- в вдосконалення законодавства і правової бази з питань охорони довкілля і використання природних ресурсів;
- розроблення і впровадження економічного механізму охорони довкілля і раціонального природокористування;
- в створення системи досконалого, повного та ефективного

контролю за екологічним станом довкілля з одночасним запровадженням елементів комплексного міжвідомчого екологічного моніторингу;

@ здійснення першочергових заходів щодо стабілізації стану довкілля;

* розроблення і впровадження програм екологічної освіти, виховання та екологічного інформування населення.

На другому етапі (протягом 10 — 15 років, починаючи з 1998 р.) планувалося розробити і розпочати реалізацію комплексних програм, орієнтованих на досягнення балансу між рівнями шкідливого впливу на довкілля і його здатністю до відновлення.

Основними завданнями цього етапу є:

- . оптимізація структури природокористування;
- * екологічно орієнтована структурна перебудова економіки; е розроблення і впровадження в Україні системи: державного моніторингу довкілля, створення системи аналізу екологічної ситуації, прогнозування, планування і здійснення запобіжних заходів щодо ймовірних факторів шкідливого впливу.

На третьому етапі планується створити систему державного управління використання природних ресурсів, регулювання техногенного впливу на довкілля як основу управління сталим розвитком суспільства. Часткове здійснення цих заходів розпочалося у 1996 р., а більш широке — відповідно до темпів стабілізації економіки країни.

Основними завданнями цього етапу є:

- © подальший розвиток системи державного моніторингу навколишнього природного середовища, створення автоматизованої системи оцінки екологічних ситуацій, прогнозування шкідливого впливу на довкілля, планування дій у надзвичайних ситуаціях на основі оцінок і сценаріїв розвитку подій;
- ® належна координація раціонального використання природного та соціально-економічного потенціалу з урахуванням екологічних показників на засадах сталого розвитку.

У результаті реалізації Основних напрямів державної екологічної політики буде створено систему екологічно збалансованого управління розвитком суспільства, яка стимулюватиме відновлення природних властивостей довкілля, компетентного регулювання використання природних ресурсів та розвиток продуктивних сил країни.

Для здійснення державної екологічної політики розроблений відповідний механізм.

Головними складовими частинами механізму реалізації державної екологічної політики є:

s державна інфраструктура проведення природоохоронної політики;

* законодавчий і правовий механізм регулювання виробничої діяльності юридичних і фізичних осіб щодо охорони, використання природних ресурсів та їх відходів;

® економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності;

» механізм реалізації міжнародних, національних, регіональних, галузевих та місцевих природоохоронних програм.

Створення ефективної державної системи охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів України має на меті:

® формування і впровадження державної політики в галузі охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів;

9 створення наукового і технічного потенціалу в природоохоронній діяльності;

а створення умов для ефективної дії правового забезпечення політики екологічної та ядерної безпеки;

© вирішення питань підготовки кадрів для забезпечення природоохоронної діяльності та здійснення політики регулювання екологічної та ядерної безпеки.

Для реалізації державної екологічної політики визначають три рівні управління: національний, регіональний та місцевий.

До функцій національного рівня управління належить вирішення таких питань:

® розроблення методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення;

@ розроблення політики регулювання ядерної безпеки;

® проведення державної екологічної експертизи;

® формування економічного механізму природокористування;

® регулювання використання природних ресурсів та запобігання забрудненню довкілля;

® ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності;

® державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;

® встановлення нормативів якісного стану природних ресурсів;

® формування та використання державних позабюджетних фондів охорони довкілля;

® регулювання використання ресурсів державного значення;

® державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, в тому числі ядерної та радіаційної безпеки;

® впровадження екологічного аудиту;

® проведення єдиної науково-технічної політики щодо охорони, раціонального використання та відновлення природних ресурсів;

• проведення державної політики щодо збереження біорізноманіття;

Ф забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки;

@ реалізація міжнародних угод і виконання Україною взятих на себе в рамках цих угод зобов'язань та підтримання міждержавних відносин у природоохоронній сфері;

© забезпечення процесу прийняття державних рішень з урахуванням екологічних вимог (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, ведення обліку забруднень, прогнозування);

* екологічна освіта та екологічне виховання.

До функцій регіонального рівня управління належить вирішення таких питань:

© регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;

© визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ (гранично допустимих викидів), ГДС (гранично допустимих скидів) та розміщення відходів);

© впровадження економічного механізму природокористування;

© проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;

* проведення державної екологічної експертизи;

© здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;

© розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;

9 інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій із екологічних питань.

До функцій місцевого рівня управління належить вирішення таких питань:

© проведення локального та об'єктного моніторингу;

© здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;

© організація розробки місцевих екологічних програм та проєктів.

§ 4. Реформа екологічного законодавства в сучасний період

Ефективним засобом подолання екологічної кризи має стати правове забезпечення екологічної діяльності на основі практики застосування екологічного законодавства. Основні напрями втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати Основним напрямом чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачається здійснювати у двох напрямках:

© складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, води, повітря, рослинності тощо);

© складання і затвердження комплексу еколого-економічних показників державного контролю за станом довкілля та діяльністю господарських структур.

При цьому розглядаються такі питання:

© використання природних ресурсів;

© використання техногенних родовищ корисних копалин;

© охорона довкілля;

© забезпечення екологічної безпеки;

© узагальнення практики здійснення контролю у галузі охорони довкілля;

© узагальнення судової практики застосування природоохоронного законодавства.

1) Систематизація екологічного законодавства

Систематизацію екологічного законодавства передбачається здійснювати у формі кодифікації та інкорпорації з визначенням першочергових та перспективних законів та правових актів.

Кодифікація першочергових актів екологічного законодавства включає:

@ прийняття нових (невідкладних) законів України про екологічне страхування, рибне господарство, екологічну (природно-техногенну) безпеку;

§ внесення змін до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про охорону атмосферного повітря» та до Лісового кодексу України, Водного кодексу України, Кодексу України про надра, прийняття нової редакції Земельного кодексу України;

@ підготовку проектів законів України про рекреаційні зони, курортні, лікувально-оздоровчі зони і зони з особливими умовами природокористування;

є підготовку проектів нормативно-правових актів, які затверджує Кабінет Міністрів України, таких як: Правила відшкодування збитків, завданих порушеннями екологічного законодавства, Положення про екологічний контроль, Положення про екологічний аудит, Положення про екологічне ліцензування.

Кодифікація перспективних актів екологічного законодавства передбачає:

@ наукове обґрунтування, розроблення та прийняття Екологічного кодексу України, законів України про континентальний шельф, про екологічну інформацію, про екологічну освіту;

@ розроблення нормативно-правових актів, які затверджує Кабінет Міністрів України, таких як: Положення про сертифікацію екологічно небезпечної продукції, Порядок встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, рівнів шкідливого біологічного та фізичного впливу, Порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства, Поряд-

док і нормативи плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, Порядок економічного стимулювання, охорони, раціонального використання та відновлення лісів, Порядок ведення державного обліку лісів та державного лісового кадастру;

® розроблення та затвердження нормативно-правових актів Міністерства екології та природних ресурсів України, а саме: Правил вилучення об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях із природного середовища, Правил використання тварин з метою одержання продуктів їх життєдіяльності, Правил утримання, розведення, використання та охорони диких тварин у неволі чи в напівневільних умовах, Правил добування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин для розведення в спеціально створених умовах та у науково-дослідних цілях, Правил ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу, Правил вилучення і реалізації незаконно добутих диких тварин, Правил відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, інших актів відповідно до законодавства України.

Кодифікація, спрямована на екологізацію комплексних нормативно-правових актів, включає:

§ першочергове розроблення та прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а саме: Торговельного (Господарського) кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення (розділ «Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення»), Кримінального кодексу України (розділ «Екологічні злочини»), Цивільного кодексу України (розділ «Відшкодування збитків за екологічні правопорушення»);

§ внесення змін до законів, що визначають статус центральних та місцевих органів державної виконавчої влади у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, регламентують здійснення підприємницької, інвестиційної, іннова-

цінної, науково-технічної діяльності, проектування, містобудування, виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, розвиток транспорту, зв'язку та інших видів діяльності, здатних негативно впливати на стан довкілля, а також законів про розмежування функцій спеціально уповноважених органів державного контролю в галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки тощо.

Інкорпорація актів екологічного законодавства передбачає систематизацію законів і нормативно-правових актів екологічного законодавства чи окремих розділів або витягів з них для використання в навчальних, наукових та практичних цілях.

Інкорпорацію актів екологічного законодавства доцільно здійснювати періодично у формах підготовки та видання коментарів до екологічного законодавства та опублікування окремих збірників, упорядкування тематичних довідників, видання окремих законів з постатейними документами, упорядкування і видання навчальних практикумів, підготовки і видання зводу (зібрання) законів та нормативно-правових актів екологічного законодавства.

2) Удосконалення правових основ управління і контролю в галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки

Удосконалення правових основ управління і контролю в галузі екології має бути спрямоване на:

@ реорганізацію системи органів управління природними ресурсами та наступну інтеграцію функцій управління в галузі використання природних ресурсів в єдину узгоджену функціональну систему;

* розширення складу і повноважень місцевих органів управління і контролю з питань охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

в зміщенні акценту в здійсненні державного контролю за дотриманням екологічного законодавства шляхом поступового

формування органів екологічного контролю на регіональному рівні;

® використання можливостей басейнового принципу з урахуванням регіональних і місцевих особливостей та закономірностей розвитку природних комплексів та екосистем;

© узгодження координаційних і контрольних функцій Міністерства ресурсів та органів прокуратури щодо посилення контролю за дотриманням екологічного законодавства, реалізації екологічної політики держави, захисту екологічних прав громадян.

3) Правове заохочення громадян та їх екологічних та інших об'єднань до здійснення екологічної діяльності

Правове заохочення громадян, а також екологічних та інших об'єднань громадян доцільно спрямовувати на захист екологічних прав населення, забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів та охорони довкілля за допомогою таких правових важелів:

© врегулювання механізму використання громадської думки в процесі прийняття екологічно значущих рішень, зокрема під час проектування, планування розміщення екологічно небезпечних об'єктів, реалізації іншої діяльності, здатної негативно впливати на стан довкілля та здоров'я людей;

© сприяння діяльності екологічних об'єднань громадян у розв'язанні конкретних екологічних проблем відповідного регіону, міста, селища, села, залучення їх до здійснення відповідних екологічних програм, різних природоохоронних заходів;

9 стимулювання здійснення громадськими екологічними об'єднаннями контрольної діяльності, поширення передових форм та методів взаємодії з місцевими органами виконавчої влади, спеціально уповноваженими органами державного екологічного контролю.

4) Посилення ролі екологічно-правової освіти, культури і науки

З метою посилення ролі еколого-правової освіти, культури і науки у проведенні екологічної діяльності передбачається:

* розширення мережі спеціальних навчальних еколого-правових закладів (коледжі, інститути тощо), створення нових та реорганізація діючих наукових, зокрема еколого-експертних центрів, діяльність яких спрямована на дослідження і оцінку різноманітних проблем охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

® розроблення нових навчальних програм, удосконалення методики викладання екологічного права (основ екологічного права) та спецкурсів з еколого-правових дисциплін у сучасних умовах для підготовки фахівців у галузі права, інших гуманітарних та природничих наук і знань;

* визначення пріоритетних наукових досліджень у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки;

* створення в системі Мінекоресурсів Наукового центру екологічного права і законодавства для здійснення комплексних еколого-правових досліджень;

в заснування «Екологічного вісника» — друкованого органу Мінекоресурсів та інших органів управління в галузі екології з метою поширення достовірної екологічної інформації серед населення.

5) *Розвиток атомного (ядерного) законодавства*

Важливим етапом у створенні системи законодавчого регулювання екологічної безпеки ядерних об'єктів було прийняття основоположного в ядерній галузі Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», а також законів України «Про поводження з радіоактивними відходами» і «Про екологічну експертизу», Водного кодексу України та ін.

На сьогодні вельми актуальним є питання соціально-економічної захищеності населення. Це особливо актуально для регіонів розташування підприємств ядерно-паливного циклу (АЕС, уранодобувних та переробних комбінатів), радіаційне небезпечних підприємств та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами. Виходячи з цього, невідкладним є прийняття Кабінетом Міністрів України ряду нормативно-правових актів

з метою регулювання питань соціального захисту населення, забезпечення фінансування робіт по будівництву та реконструкції об'єктів соціально-культурної сфери в зонах навколо діючих атомних електростанцій.

Відповідно до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» і «Про поводження з радіоактивними відходами» для реалізації права громадян та їх об'єднань на участь у формуванні політики у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки одним з першочергових завдань є введення в дію Положення про громадські слухання в питаннях використання ядерної енергії та радіаційної безпеки.

З метою забезпечення протирадіаційного захисту населення країни, а також згідно з положеннями Конституції та законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та інших затверджено «Норми радіаційної безпеки населення України» (НРБУ-97), в які закладено сучасні концептуальні підходи.

Прийняття законів щодо регулювання екологічної безпеки ядерних об'єктів потребує перегляду, узгодження або розробки нових нормативно-правових документів, які стосуються широкого кола питань: від видачі дозволів на спеціальне водокористування та встановлення регламентів скидів стічних вод з накопичувачів до відпрацювання методик визначення гранично допустимих скидів і викидів у навколишнє середовище та інструкцій про стягнення плати за скиди і викиди тощо.

Регіональна екологічна політика має ґрунтуватися на таких принципах:

- ® дотримання загальнонаціональних пріоритетів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів;
- © забезпечення розмежування повноважень між органами виконавчої влади;
- врахування екологічних інтересів інших регіонів, у тому числі за межами України, відповідно до міждержавних угод;

© формування механізму фінансового забезпечення природоохоронної діяльності регіонів.

З метою нормативно-правового забезпечення основних напрямів регіональної екологічної політики слід передбачити:

© визначення фіксованої частки валового національного продукту регіону, що спрямовується на охорону довкілля, відповідно до рівня забруднення середовища;

© збалансування бюджетних витрат на охорону природи на загальнодержавному та місцевому рівнях на основі пропорційності між внеском регіону в бюджетні надходження та станом природного середовища в регіоні;

© створення системи місцевих, регіональних та загальнодержавних екологічних програм;

© внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів щодо забезпечення економічної бази природоохоронної діяльності в регіонах;

© створення законодавчих передумов для приватизації об'єктів екологічної інфраструктури регіонів з урахуванням специфічних умов забезпечення їх економічної рентабельності.

Для екологічно-кризових регіонів (Донецько-Придніпровський, Азово-Чорноморський, Полісся) реалізовуватимуться комплекси першочергових природоохоронних заходів. У складі державних програм економічного і соціального розвитку регіонів розроблятимуться та виконуватимуться відповідні екологічні розділи.

Міжрегіональний розподіл державних коштів на економічний розвиток регіонів потрібно здійснювати з наданням пріоритетності екологічно кризовим регіонам.

Контрольні запитання

1. Які екологічні питання врегульовані в Декларації про державний суверенітет України 1990 р.?
2. Які об'єкти екологічних правовідносин визначені в Конституції України?
3. Яку систему суб'єктів екологічних правовідносин визначено в Конституції України і якими повноваженнями вони наділені?
4. Які найголовніші етапи та напрями розвитку науки екологічного права в Україні?
5. Охарактеризуйте основні напрями державної політики в екологічній сфері, а також назвіть правові акти, в яких їх передбачено.

ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- Ф *поняття і види джерел екологічного законодавства і права України*
- *закони як джерела екологічного законодавства і права України*
 - *нормативно-правові акти як джерела екологічного права*

§ 1. Поняття і види джерел екологічного законодавства і права України

З метою правового регулювання суспільних відносин в екологічній сфері в Україні прийнято багато законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які загалом становлять систему українського національного екологічного законодавства. Ця система охоплює як загальні акти та правові норми в екологічній сфері, так і такі, що регулюють суспільні відносини з охорони і раціонального використання окремих природних ресурсів (землі, надр, води, лісів тощо), природних територій (природно-заповідного фонду, рекреаційних територій та ін.) і забезпечення екологічної безпеки населення.

Екологічне законодавство регулює суспільні відносини в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Це законодавство складається з численних законодавчих та інших нормативно-правових актів, які відображають екологічну політику держави і визначають шляхи і засоби вирішення екологічних проблем.

Система джерел екологічного законодавства і права включає відповідні джерела трьох його складових частин: природоресурсові, природоохоронні та в галузі екологічної безпеки.

Саме такий поділ нормативно-правових актів як джерел екологічного законодавства і права на природоресурсові, природоохоронні та екологобезпечні і характеризує систему екологічного права як комплексної галузі українського права.

Систему джерел екологічного права можна поділяти і класифікувати за різними критеріями та ознаками.

По-перше, джерела найчастіше поділяють залежно від їх юридичної сили: на законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти. По-друге, залежно від суб'єктів, які їх приймають: акти народного волевиявлення (референдуми), органів законодавчої влади, глави держави, уряду тощо. По-третє, джерела екологічного права розрізняють залежно від території дії і часу дії. По-четверте, за колом осіб, на яких ці норми права поширюються. Прикладом може бути Закон України «Про статус і соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та інші. По-п'яте, залежно від предмета правового регулювання, природних об'єктів та сфер екологічної діяльності.

В ряді випадків проводиться класифікація джерел екологічного законодавства за різними критеріями, тобто за змішаною системою. Найбільш поширеною є класифікація джерел екологічного законодавства і права залежно від предмета правового регулювання та юридичної сили нормативно-правових актів.

У юридичній літературі норми екологічного права поділяють на дві великі групи, які й становлять відповідно систему екологічного законодавства і права — **природоресурсове та природоохоронне**. У свою чергу ці групи нормативно-правових актів і еколого-правових норм поділяються на галузі (підгалузі) та еколого-правові інститути.

Природоресурсове законодавство і право як систему поділяють на такі галузі (підгалузі), як земельне, надрове (гірниче), лісове, водне, атмосферне законодавство і право.

До системи природоохоронного законодавства і права включають такі еколого-правові інститути (галузі, підгалузі), як права охорона навколишнього та виробничого середовища, права охорона природних ресурсів, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, природно-заповідних

територій, рекреаційних, курортних та інших територій, ландшафтів, радіаційне забруднених зон і зон надзвичайних екологічних ситуацій, а також правове забезпечення екологічної безпеки людини.

У деяких випадках правову екологію людини, під якою розуміють правове забезпечення екологічної безпеки населення, виокремлюють у комплексний міжгалузевий правовий інститут. Ідо складається з правової охорони життя і здоров'я громадян від стихійних сил природи і правової охорони життя і здоров'я людей від небезпечного штучного впливу на навколишнє середовище, а ядерне право — в правову радіоекологію.

§ 2. Закони як джерела екологічного законодавства і права України

Серед джерел екологічного законодавства і права найбільше значення мають законодавчі акти, які мають вищу юридичну силу порівняно з іншими (підзаконними) нормативно-правовими актами. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, яка приймає закони та інші законодавчі акти. В системі законодавчих актів України найвищу юридичну силу має Конституція України, яка визначена як Основний Закон країни. Всі інші закони та підзаконні нормативно-правові акти повинні прийматися на підставі Конституції та відповідати їй.

Законодавчим актом найбільш загального характеру в екологічній сфері є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».

§ 3. Нормативно-правові акти як джерела екологічного права

На підставі Конституції та інших законів України в екологічній сфері, які приймаються єдиним органом законодавчої влади в Україні, яким є Верховна Рада України, всі інші органи державної влади і місцевого самоврядування можуть приймати лише підзаконні нормативно-правові акти, які не повинні суперечити законодавчим актам. У свою чергу такі нормативно-правові акти

складають певну систему залежно від органів, які їх приймають, юридичної сили, предмета правового регулювання, природних об'єктів та сфер екологічної діяльності.

В ієрархії суб'єктів, які наділені повноваженнями приймати нормативно-правові акти в екологічній сфері, і актів правотворчості першочергове значення мають укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України. Крім того, велика кількість нормативно-правових актів у екологічній сфері приймається спеціально уповноваженими на те центральними органами державної виконавчої влади (міністерства, державні комітети та інші відомства), які мають надвідомчий характер, а також органами державної влади та місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим та інших адміністративно-територіальних одиниць.

Серед нормативно-правових актів у екологічній сфері, які видані Президентом України, — *Указ від 26 листопада 1993 р. «Про біосферні заповідники України»*, *Указ від 6 серпня 1998 р. «Про День довкілля»*, *Указ від 29 травня 2000 р. «Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України»* та ряд інших.

Значна кількість нормативно-правових актів у екологічній сфері приймається Кабінетом Міністрів України. Вони стосуються як загальних питань вирішення екологічних проблем, так і окремих видів екологічної діяльності в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Серед нормативно-правових актів загального характеру — *постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. за № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля»* та ін.

До системи центральних органів державної виконавчої влади, які спеціально уповноважені приймати нормативно-правові акти надвідомчого характеру, насамперед слід віднести Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Державний комітет України по земельних ресурсах, Державний комітет України по водному господарству, Державний комітет лісового господарства України та ряд інших органів.

В той же час слід мати на увазі, що подібні нормативно-правові акти в екологічній сфері таких органів державної влади (міністерств, відомств тощо), якщо вони стосуються екологічних прав людини чи мають надвідомчий характер, повинні проходити державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України і бути занесеними до Державного реєстру відповідно до Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що стосуються прав і законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994р. із змінами та доповненнями, внесеними постановами від 15 червня 1994 р. за № 420 та від 16 жовтня 1998 р. за № 1640.

Прикладом таких нормативно-правових актів є Положення про громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України (тепер Мінекоресурси України) від 5 липня 1999 р. №150 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 6 вересня 1999р. за №602/3895.

У ряді випадків Міністерство юстиції України може скасувати таку реєстрацію згідно з процедурою, яка визначена в Порядку скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів, занесених до державного реєстру, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 31 липня 2000 р. за № 32/5 і зареєстрованого в Мін'юсті України за №458/4679 31 липня 2000 р. Прикладом такого роду скасування нормативно-правових актів є прецедент з Положенням про порядок видачі гігієнічного висновку державної санітарно-гігієнічної експертизи на продукцію в органах, установах та закладах державної санітарно-епідемічної служби, затвердженим наказом МОЗ України від 20 жовтня 1995 р. за № 190, зареєстрованим у Мін'юсті України 3 січня 1996 р. за № 5/1030, державну реєстрацію якого скасовано на підставі висновку Мін'юсту України від 3 червня 1999 р.

Контрольні запитання

1. Як поділяється система екологічного законодавства?
2. Які особливості законодавчих актів як джерел екологічного права?
3. Дайте загальну характеристику указів Президента України з екологічних питань.
4. Назвіть постанови Кабінету Міністрів України з екологічних питань.
5. Особливості нормативно-правових актів міністерств і відомств в екологічній сфері.

ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- © *поняття та елементи екологічно-правового статусу людини*
- ® *система і види екологічно-правового статусу людини*
- 9 *конституційно-екологічний і загальний екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні*
- © *спеціальний екологічно-правовий статус людини в окремих галузях і сферах екологічної діяльності*
- © *організаційно-правові гарантії дотримання екологічно-правового статусу людини і громадянина в Україні*

§ 1. Поняття та елементи, екологічно-правового статусу людини

У сучасному екологічному законодавстві суверенної України особливу увагу приділено закріпленню місця й ролі людини в суспільстві та державі.

Принципово новим положенням у законодавчій практиці України є визнання на конституційному рівні пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними та іншими інтересами. Людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Крім того, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а забезпечення прав і свобод людини, в тому числі екологічних, є її головним обов'язком.

Закріплення цих найважливіших положень у загальних засадах конституційного устрою України, а також розміщення в спеціально присвяченому правам людини другому розділі Консти-

туції України багатьох статей екологічного характеру свідчать про досить високий рівень визнання і формування конституційного екологічного статусу людини та громадянина в Україні.

Конституційний екологічний статус людини і громадянина охоплює тільки конституційні норми. Він є основою більш загального екологічно-правового статусу людини, який визначається великою кількістю нормативно-правових актів різних інститутів і галузей (підгалузей) українського екологічного права.

Проте слід зазначити, що конституційно-екологічний статус людини не вичерпує всього змісту основного екологічно-правового статусу людини. Доповнення конституційно-екологічного статусу найважливішими положеннями інших правових актів екологічного законодавства дає змогу сформулювати його як один із найголовніших інститутів екологічного права — екологічно-правовий статус людини та громадянина.

Екологічно-правовий статус людини та громадянина — це визначені Конституцією України та іншими правовими актами екологічного права місце, становище і роль людини та громадянина в суспільстві й державі, які стосуються екологічної сфери.

Сутність екологічно-правового статусу людини зумовлюється насамперед її соціальним і загальним екологічним статусом, який визначається характером праці та власності в державі й суспільстві, взаємовідносинами людини і природи.

Значною мірою характеристика екологічно-правового статусу людини і громадянина пов'язана з його **структурою та змістом**, які склалися впродовж тривалого історичного періоду розвитку людства.

У юридичній літературі до структури загального правового статусу людини відносять різні елементи, з-поміж яких основними є громадянство, правосуб'єктність, загальні та конституційні принципи, права і свободи, обов'язки, гарантії їх дотримання. Крім того, в літературі до самостійних елементів такого статусу відносять також юридичну відповідальність, інтереси людини тощо. Ці елементи характеризують і безпосередньо визначають місце індивіда в суспільстві, державі взагалі та в екологічній сфері зокрема. Тому їх можна включати до структури екологічно-пра-

вового статусу людини і розглядати їх особливості в екологічній сфері.

Такі пропозиції автором вносяться вперше і тому передбачають можливість проведення в майбутньому більш глибокого дослідження.

Перший загально визнаний елемент — це громадянство (підданство), яке здавна є визначальним елементом статусу індивіда в суспільстві й державі. Як свідчать історичні джерела, ще в Стародавньому Римі вільні люди мали різний статус — громадянина чи просто людини (плебея). Відповідно до цього статусу і визначалося ставлення до них при користуванні природними ресурсами.

Громадянство — це основа формування правового статусу людини загалом і екологічно-правового статусу зокрема. Саме інститут громадянства встановлює первинний правовий зв'язок особи і держави як загалом, так і в екологічній сфері зокрема.

Другим елементом екологічно-правового статусу людини, який пов'язаний із громадянством, є *правосуб'єктність особи*, тобто її правоздатність і дієздатність, у тому числі в екологічній сфері. Прикладом цього може бути передбачене в законодавстві України право приватної власності на землю, яке мають тільки громадяни України при досягненні певного віку.

До найважливіших принципів, які становлять *третій елемент статусу людини і громадянина*, належать:

- © рівноправність, тобто рівність у правах і свободах узагалі і в екологічних правах зокрема;
- ® невід'ємність і невідчужуваність екологічних прав;
- © гуманістична спрямованість екологічних прав і свобод;
- © загальнодоступність екологічних прав людини;
- © безпосередня дія екологічних прав і свобод;
- © гарантованість екологічних прав;
- ® гарантованість заборони незаконного обмеження екологічних прав і свобод;
- © відповідність екологічних прав міжнародно-правовим актам в екологічній сфері.

Центральне місце в структурі екологічно-правового статусу людини і громадянина належить поряд з конституційним (основним) загальним екологічним правам і свободам людини й громадянина. Інші елементи правового статусу групуються та об'єднуються навколо них.

Основне призначення екологічних прав і свобод людини — розкрити зміст екологічно-правового статусу. Крім того, вони є тим принципом, який визначає спрямованість діяльності держави (ст. 2 і 16).

Невід'ємним елементом правового статусу людини є екологічні обов'язки. Вони встановлені й закріплені як на конституційному рівні, так і в екологічному законодавстві. Вони виступають як різновиди й міра суспільне необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Самостійним і одним із основних елементів екологічно-правового статусу людини є організаційно-правові гарантії забезпечення цього статусу. Це, зокрема, судовий захист екологічних прав і свобод людини, правова допомога кожній людині, гарантії при здійсненні правосуддя, що стосуються екологічних прав тощо.

Особливим видом гарантії забезпечення екологічних прав і свобод людини є *юридична відповідальність у цій сфері*. Юридична відповідальність за порушення вимог екологічно-правового статусу людини та громадянина є самостійним елементом цього статусу. Вона може бути передбачена як у національному законодавстві, так і на міжнародному рівні (міжнародно-правова відповідальність).

Серед різних видів юридичної відповідальності за порушення вимог екологічно-правового статусу людини виокремлюють кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність за екологічні правопорушення.

Поряд із названими елементами екологічно-правового статусу людини ще можна виокремити таку категорію, як її *екологічні інтереси*. Водночас слід зазначити, що в законодавстві інтереси визначаються лише в певних випадках. Прикладом можуть бути такі інтереси в екологічній сфері, як вимога охороняти природу в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь.

§ 2. Система і види екологічно-правового статусу людини

Розглядаючи особливості екологічно-правового статусу людини, громадянина та інших категорій осіб, які є суб'єктами екологічно-правових відносин, такий статус можна характеризувати також за певними сферами чи галузями.

Проте основою загального екологічно-правового статусу людини є конституційно-екологічний статус. Загальний екологічно-правовий статус охоплює окремі статуси в трьох найголовніших сферах екологічної діяльності — природоохоронній, природоресурсовій та в галузі екологічної безпеки. У свою чергу в кожній із зазначених сфер діяльності існують відособлені, специфічні (спеціальні) галузі правовідносин — земельні, надрові (гірничі), водні та інші. У кожній із них також можна виокремити відповідний особливий правовий статус, який складається з таких самих елементів, що й загальний екологічно-правовий статус.

1) Залежно від виду діяльності екологічно-правовий статус людини в галузі використання окремих природних ресурсів (природоресурсовий статус) включає:

- статус людини та громадянина в земельних правовідносинах (земельно-правовий статус людини);
- в статус людини в надрових (гірничих) правовідносинах;
- © статус людини в водних правовідносинах;
- в статус людини в лісових правовідносинах;
- © статус людини в атмосферних правовідносинах;
- © статус людини у фауністичних (тваринний світ) правовідносинах та статус людини у флорних (рослинний світ) правовідносинах.

2) Екологічно-правовий статус людини у природоохоронній сфері (природоохоронний статус) включає:

- © статус людини в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- © правовий статус у галузі природно-заповідних правовідносин;

© правовий статус людини в галузі охорони і використання континентального шельфу;

© правовий статус людини в галузі охорони й використання виключної (морської) економічної зони;

© права та обов'язки людини з охорони й використання ландшафтів, курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон.

3) Екологічно-правовий статус людини в галузі екологічної безпеки (екологічно-безпечний статус) включає:

© правовий статус людини у сфері забезпечення загальної екологічної безпеки;

© правовий статус людини у сфері санітарно-епідемічного благополуччя населення;

© правовий статус людини в умовах надзвичайних екологічних ситуацій;

© правовий статус і соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

© правовий статус людини в галузі ядерної енергії та радіаційної безпеки;

© правовий статус людини в галузі поводження з радіоактивними та іншими відходами;

© правовий статус людини в галузі безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини;

© правовий статус людини в галузі застосування пестицидів, агрохімікатів і засобів захисту рослин.

4) Екологічно-правовий статус людини в зарубіжних країнах і в міжнародних відносинах включає:

© екологічно-правовий статус людини в Росії та інших країнах — членах СНД, країнах — членах Ради Європи, Європейського Союзу;

© екологічно-правовий статус людини в окремих європейських країнах і країнах інших континентів;

© міжнародний екологічно-правовий статус людини.

Такий поділ екологічно-правового статусу людини на інші спеціальні та особливі правові статуси в різних галузях і сферах екологічної діяльності дає змогу аналізувати й виявляти особливості повноважень людини в найрізноманітніших напрямках і видах екологічної діяльності, знаходити проблеми, які ще не розв'язано в правовому відношенні, формулювати пропозиції стосовно ефективності екологічної культури, правосвідомості й дотримання екологічного правопорядку в кожній країні.

§ 3. Конституційно-екологічний і загальний екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні

У сучасних умовах екологічні права людини та громадянина в Україні, правовий захист і гарантії їх здійснення, а також обов'язки в екологічній сфері є складовою загального конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. У свою чергу вони мають самостійну систему, яка складається з конституційних норм, загальних екологічних норм і правил, а також із прав, обов'язків щодо охорони та раціонального використання окремих природних ресурсів і територій.

Провідне місце в системі екологічних прав і свобод людини належить конституційним нормам, які порівняно з іншими нормами права мають вищу юридичну силу (ст. 8). Насамперед це передбачені Конституцією визнання людини найбільшою соціальною цінністю (ст.3), права людини на охорону здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя (ст.49), права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої шкоди та інформацію про стан довкілля, якість продуктів харчування і предметів побуту (ст. 50), право користуватися природними об'єктами права власності народу (ст. 13), у тому числі право власності на землю (ст. 14), конституційний обов'язок кожної людини не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані їй збитки (ст. 66).

Екологічні норми, які встановлюють найбільш загальні права людини, їх захист і гарантії здійснення, а також основні обов'язки в екологічній сфері передбачено насамперед *Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»* (розділ 2, ст. 9—12). Зокрема, цим законом передбачено право кожного громадянина України на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище; одержання екологічної освіти; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; одержання повної та достовірної інформації про стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я населення; об'єднання в громадські природоохоронні формування; подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; участь у розробці та здійсненні природоохоронних заходів, проведенні громадської екологічної експертизи, обговоренні законопроектів і матеріалів щодо екологічних проблем (ст. 9).

Закон передбачає також гарантії забезпечення екологічних прав громадян (ст. 10) і встановлює обов'язки громадян у цій галузі (ст. 12): берегти природу, здійснювати діяльність з додержанням екологічних вимог, не порушувати екологічні права інших суб'єктів тощо.

§ 4. Спеціальний екологічно-правовий статус людини в окремих галузях і сферах екологічної діяльності

Правовий статус людини та громадянина в галузі охорони і раціонального використання окремих природних ресурсів передбачається в законодавчих актах природоресурсового і природоохоронного права та законодавством у галузі екологічної безпеки.

Так, *правовий статус у галузі використання, охорони і відтворення земель передбачено в актах земельного права*. Зокрема, права і обов'язки власників землі та землекористувачів, захист і га-

рантії їхніх прав зазначено в ст. 39 — 46 глави 6 *Земельного кодексу України*.

Власники земельних ділянок і землекористувачі мають право:

- » господарювати самостійно на землі;
- © укладати договір застави з установами, які надають кредит;
- © власності на вироблену сільськогосподарську продукцію і доходи від її реалізації;
- © використовувати для потреб господарства наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові угіддя, водні об'єкти, а також експлуатувати інші корисні властивості землі;
- © зводити житлові, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі й споруди за погодженням із сільською, селищною, міською радами;
- © власності на посіви й посадки сільськогосподарських культур і насаджень;
- © одержувати від нового власника землі, землекористувача або місцевої ради компенсацію за підвищення родючості землі у разі вилучення або добровільної відмови від земельної ділянки.

Поряд із наданими правами власники земельних ділянок і землекористувачі мають обов'язки землекористувачів:

- © забезпечувати використання землі відповідно до цільового призначення та умов її надання;
- © ефективно використовувати землю, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, недопускати погіршення екологічної безпеки на території внаслідок своєї господарської діяльності;
- © здійснювати комплекс заходів щодо охорони земель;
- © своєчасно вносити земельний податок або орендну плату за землю;
- ® не порушувати права власників інших земельних ділянок і землекористувачів, у тому числі орендарів;

- дотримувати режиму санітарних зон і територій, що особливо охороняються;

- ® додержувати правил добросусідства;

в дозволяти власникам і користувачам земельних ділянок прохід до доріг загального користування, а також для спорудження або ремонту межових знаків і споруд;

в не перешкоджати проведенню до суміжної ділянки необхідних комунікацій;

в вживати заходів щодо недопущення можливості стоку дощових і стічних вод, проникнення отрутохімікатів та мінеральних добрив на суміжну земельну ділянку.

Правовий статус людини і громадянина в галузі охорони і використання надр передбачено в надровому (гірничому) праві. Найповніше права користувачів надр розкрито у ст. 32 *Кодексу України про надра*, якою встановлюється, що вони мають право:

- ® здійснювати на наданій їм ділянці геологічне вивчення, розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами ліцензії;

в розпоряджатися видобутими корисними копалинами на власний розсуд;

* здійснювати в разі потреби консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини зі збереженням права на подальшу розробку;

9 продовжувати строки тимчасового користування надрами;

в звертатися до місцевих рад, суду або арбітражного суду для вирішення спорів із питань користування надрами.

Основні обов'язки користувачів надр передбачено ст. 34 *Кодексу України про надра*, згідно з якою користувачі надр зобов'язані забезпечувати:

в використання надр відповідно до цілей, для яких їх надано;

Ф повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;

© охорону атмосферного повітря, земель, лісів, вод, об'єктів природно-заповідного фонду, а також будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

© безпечне ведення робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

© приведення земельних ділянок, порушених при користуванні надрами, до стану, придатного для подальшого використання їх у суспільному виробництві.

Правовий статус у галузі раціонального використання, охорони та відтворення лісів визначаються в лісовому праві. Насамперед це питання регулюється *Лісовим кодексом України*, а саме його другим розділом «Права та обов'язки лісокористувачів». Встановлено, що постійні лісокористувачі мають право:

- на ведення у встановленому порядку лісового господарства;

© на першочергове спеціальне використання у встановленому порядку лісових ресурсів, користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт;

© власності на заготовлену продукцію і доходи від її реалізації (крім доходів з реалізації продукції, одержаної від догляду за лісом та інших лісгосподарських заходів);

© здійснювати у встановленому законодавством порядку будівництво доріг, лісових складів, пожежно-хімічних станцій, господарських приміщень та інших об'єктів, необхідних для ведення лісового господарства й використання лісових ресурсів.

Водночас постійні лісокористувачі зобов'язані:

© забезпечувати відтворення, охорону, захист і підвищення продуктивності лісових насаджень та посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, виконувати інші вимоги законодавства щодо ведення лісового господарства й використання лісових ресурсів;

@ дотримувати науково обґрунтованих норм і порядку спеціального використання деревних та інших ресурсів лісу та користування земельними ділянками лісового фонду;

© вести лісове господарство, здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів і користуватися земельними ділянками лісового фонду способами, які забезпечували б збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для їх охорони, захисту, використання та відтворення;

© виконувати роботи, пов'язані з відведенням у природі земельних ділянок лісового фонду для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт;

Ф вести первинний облік лісів;

® забезпечувати охорону рідкісних видів рослин і тварин, рослинних угруповань відповідно до природоохоронного законодавства;

© своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів;

© не порушувати законні права тимчасових лісокористувачів.

Крім того, Лісовий кодекс України (ст. 19) передбачає права та обов'язки тимчасових лісокористувачів. Вони мають право:

© здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів, користуватися земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт відповідно до умов договору;

© за погодженням з місцевими радами, які надали їм у користування земельні ділянки лісового фонду, та з постійними лісокористувачами у встановленому законодавством порядку прокладати дороги, обладнувати лісові склади, стоянки для автотранспорту, зводити господарські будівлі та споруди для зберігання й первинної обробки заготовленої сировини тощо.

Тимчасові лісокористувачі зобов'язані:

« забезпечувати користування земельними ділянками лісового фонду відповідно до умов їх надання;

* виконувати роботи способами, які забезпечували б збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для відновлення насаджень, охорони, захисту, використання та відтворення лісів, охорони рідкісних видів флори і фауни;

® своєчасно вносити плату за спеціальне використання лісових ресурсів;

® не порушувати права інших лісокористувачів;

® виконувати інші умови, вимоги щодо регулювання порядку використання лісових ресурсів, встановлені законодавством України.

Надані лісокористувачам права повинні бути гарантовані й захищені державою, бо без закріплення їх захисту в нормах права вони матимуть суто формальний характер. Зокрема, у ст. 20 Лісового кодексу України закріплюється захист прав лісокористувачів.

Законодавством України про тваринний світ передбачено систему правового статусу людини та громадянина в цій галузі.

Права користувачів об'єктами тваринного світу визначено у ст. 25 Закону України «Про тваринний світ», згідно з якою користувачі мають право:

Ф у встановленому порядку здійснювати спеціальне використання об'єктів тваринного світу;

• власності на добуті в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації;

Ф оскаржувати в установленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують їхні права на використання об'єктів тваринного світу.

Підприємства, установи, організації та громадяни, які займаються мисливським і рибним господарством, мають також право

брати участь у вирішенні питань охорони і використання об'єктів тваринного світу, що перебувають на території закріплених за ними мисливських угідь і рибогосподарських водойм.

Підприємства, установи, організації та громадяни користуються й іншими правами щодо використання об'єктів тваринного світу, передбаченими законодавством України.

Права підприємств, установ, організацій та громадян щодо використання об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені законодавчими актами України.

Обов'язки користувачів об'єктами тваринного світу передбачені ст. 26 Закону України «Про тваринний світ», відповідно до якої користувачі зобов'язані:

® додержувати встановлених правил, норм, лімітів і строків використання об'єктів тваринного світу;

» використовувати тваринний світ способами, що не допускають порушення цілісності природних угруповань і забезпечують збереження тварин, яких забороняється використовувати;

® безперешкодно допускати до перевірки всіх об'єктів, де утримуються, переробляються та реалізуються об'єкти тваринного світу, представників органів, що здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, своєчасно виконувати їхні законні вимоги та розпорядження. Користувачі зобов'язані своєчасно вносити плату за користування об'єктами тваринного світу.

Крім того, підприємства, установи, організації та громадяни, до відання яких входять мисливське та рибне господарства, зобов'язані:

® раціонально використовувати об'єкти тваринного світу, не допускати погіршення екологічного стану середовища перебування тварин унаслідок власної діяльності, застосовувати природоохоронні технології під час здійснення виробничих процесів;

® проводити первинний облік чисельності та використання

диких тварин, вивчати їх стан і характеристики угідь, де перебувають об'єкти тваринного світу, і в установленому порядку подавати цю інформацію органам, що здійснюють державний облік тварин та облік їх використання, ведення державного кадастру і моніторингу тваринного світу;

© здійснювати комплексні заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, диких тварин, збереження й поліпшення середовища їх перебування;

Ф вживати заходів щодо виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих екологічних програм з питань охорони тваринного світу;

- негайно інформувати природоохоронні органи, ветеринарні, санітарно-епідеміологічні служби про виявлення захворювань тварин, погіршення стану середовища їх перебування, виникнення загрози знищення та випадки загибелі тварин, здійснювати комплексні заходи щодо профілактики та боротьби із захворюваннями;

» у межах закріпленої території охороняти об'єкти тваринного світу, дотримуватись режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Автономної Республіки Крим та областей;

- самостійно припиняти використання об'єктів тваринного світу в разі погіршення їх стану та умов існування, зниження відтворювальної здатності та виникнення загрози знищення тварин, негайно вживати заходів щодо усунення негативного впливу на тварин і середовище їх перебування та ін.

Природоохоронне законодавство встановлює відповідний природоохоронний статус людини та громадянина в різних сферах природоохоронної діяльності.

Найбільш загальний природоохоронний статус людини та громадянина передбачений нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який розглядався в попередньому параграфі цієї глави.

Що стосується *статусу людини в галузі природно-заповідної діяльності*, то такий статус *передбачається в нормах природно-заповідного законодавства*.

Так, згідно зі ст. 10 *Закону України «Про природно-заповідний фонд України»* громадяни України щодо охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право:

9 брати участь в обговоренні проектів законодавчих актів із питань розвитку заповідної справи, формування природно-заповідного фонду;

® брати участь у розробці та реалізації заходів щодо їх охорони та ефективного використання, запобігання негативного впливу на них господарської діяльності;

* вносити пропозиції щодо включення до складу об'єктів природно-заповідного фонду найцінніших природних територій та об'єктів;

© ознайомлюватись із територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, здійснювати інше користування з дотриманням встановлених вимог щодо заповідного режиму;

© брати участь у здійсненні громадського контролю за охороною заповідних територій та об'єктів, вносити пропозиції щодо притягнення до відповідальності винних у порушенні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та ін.

Широке коло прав і обов'язків людини та громадянина передбачено *в галузі екологічної безпеки*. Так, права і обов'язки громадян, підприємств щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення передбачено в *«Основах законодавства про охорону здоров'я»* та інших актах санітарного законодавства.

Правовий статус людини та громадянина в галузі охорони здоров'я та санітарно-епідемічне благополуччя регулюються Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», в ст. 9 якого встановлено, що громадяни мають право:

© на безпечні для здоров'я і життя умови проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання й виховання;

© одержувати достовірну інформацію про стан свого здоров'я, здоров'я населення регіону, професійної групи і можливу несприятливу дію на стан здоров'я факторів навколишнього середовища;

в брати участь у розробці та обговоренні проектів програм, законодавчих актів із питань забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя й вносити відповідні пропозиції до державних органів та органів місцевого самоврядування, господарських органів підприємств, установ, організацій;

© подавати в суд позови до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання і громадян про відшкодування збитків, заподіяних їхньому здоров'ю внаслідок порушення санітарного законодавства тощо.

Обов'язки громадян у галузі забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя передбачено ст. 10 зазначеного закону, якою встановлено, що громадяни зобов'язані:

© зберігати і зміцнювати своє здоров'я, піклуватися про здоров'я та гігієнічне виховання своїх дітей;

© виконувати вимоги санітарного законодавства, брати участь у проведенні передбачених законодавчими актами санітарних та епідемічних заходів;

© не порушувати прав і законних інтересів інших суб'єктів на охорону здоров'я й забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя;

© проходити передбачені відповідними законодавчими актами попередні (при влаштуванні на роботу) і періодичні медичні огляди;

© відшкодувати збитки, заподіяні здоров'ю інших осіб внаслідок порушення санітарного законодавства.

Громадяни зобов'язані виконувати також інші обов'язки для забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя згідно із законодавством України.

У законодавстві України про безпечне поводження з виробничими та побутовими відходами передбачено права і обов'язки всіх фізичних осіб, які належать до цієї сфери діяльності.

Ст. 14 Закону України «Про відходи» передбачає, що громадяни України, іноземці та особи без громадянства у сфері поводження з відходами мають такі права:

© на безпечні для їхнього життя та здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами;

© у встановленому порядку одержувати повну і достовірну інформацію про безпеку об'єктів поводження з відходами як тих, що експлуатуються, так і тих, будівництво яких планується;

© у встановленому порядку відвідувати спеціально відведені місця чи об'єкти поводження з відходами;

© брати участь в обговоренні питань, пов'язаних із розміщенням, проектуванням, спорудженням та експлуатацією об'єктів поводження з відходами;

© на екологічне страхування відповідно до законодавства України;

© на відшкодування збитків, заподіяних здоров'ю та майну внаслідок порушення законодавства про відходи.

Обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства у сфері поводження з відходами передбачено у ст. 15 цього законодавчого акта, де зазначено, що вони зобов'язані:

® дотримуватися вимог цього закону та інших нормативно-правових актів у сфері поводження з відходами;

© вносити в установленому порядку плату за користування послугами підприємств, установ та організацій, що займаються збиранням, зберіганням, перевезенням, знешкодженням, видаленням і захороненням відходів та ін.

У ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» встановлено права людини на забезпечення захисту від впливу іонізуючих випромінювань.

Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на захист від впливу іонізуючих випромінювань. Це право забезпечується здійсненням комплексу заходів щодо запобігання впливу іонізуючих випромінювань на організм людини вище встановлених дозових меж опромінення, компенсацією за перевищення встановлених дозових меж опромінення та відшкодування збитків, заподіяних внаслідок впливу іонізуючих випромінювань. Крім того, ст. 4 зазначеного закону встановлено право громадян та їхніх об'єднань на одержання від відповідних органів виконавчої влади, до функцій яких входить згідно із законодавством України захист людини від впливу іонізуючих випромінювань, інформації про стан захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань.

Крім наведених, різні галузеві та спеціальні (особливі) екологічно-правові статуси людини в інших сферах екологічної діяльності встановлено у відповідних законодавчих та нормативно-правових актах природоресурсового, природоохоронного права та законодавства в галузі екологічної безпеки.

§ 5. Організаційно-правові гарантії дотримання екологічно-правового статусу людини і громадянина в Україні

Невід'ємним елементом екологічно-правового статусу людини та громадянина є гарантії дотримання екологічних прав та захист їх від порушення.

Конституційно-правові гарантії екологічних прав і свобод людини й громадянина передбачено Конституцією України, нормами національного законодавства та міжнародного права.

У широкому значенні під гарантіями розуміють різноманітні засоби, які спрямовані на забезпечення реалізації встановлених законодавством екологічних прав і свобод людини та громадянина. У такому розумінні розрізняють політичні, економічні, соціальні, організаційні, правові (юридичні) та інші гарантії.

Політичні гарантії — це екологічна політика держави щодо створення умов, які забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі та суспільстві. До *економічних і соціальних гарантії* належать відповідні матеріальні умови та соціальне середовище, які забезпечують вільне використання людиною прав і свобод в екологічній сфері.

Однак в екологічному праві здебільшого розглядаються *правові (юридичні) гарантії*, тобто закріплені у правових актах засоби, які забезпечують здійснення (реалізацію), охорону та захист екологічних прав і свобод людини та громадянина. Кожне право може бути реалізоване за наявності певних обов'язків, закріплених у правових нормах. Переважно такі обов'язки стосовно екологічних прав і свобод покладено на державу та її органи.

Сукупність правових (юридичних) гарантії забезпечення екологічних прав і свобод людини поділяється на однорідні групи (види), які становлять їх систему. Водночас усі гарантії умовно поділяють на дві великі групи: національні (внутрішньодержавні) та міжнародно-правові.

Національна система гарантії забезпечення прав і свобод людини включає такі види гарантії, перелік яких наводиться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Конкретні організаційно-правові гарантії дотримання екологічно-правового статусу людини та громадянина в різних галузях і сферах екологічної діяльності передбачаються також у відповідних актах природоресурсового, природоохоронного права та законодавства в сфері екологічної безпеки.

Крім того, національна правова система України має такі найважливіші організаційно-правові форми захисту екологічних прав людини, як державний захист, судовий захист та самозахист людиною своїх прав і свобод в екологічній сфері.

Державний захист екологічних прав і свобод людини передбачається насамперед у Конституції України (ст. 3), яка встановлює один із найважливіших обов'язків держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини, а також відповідальність перед людиною за свою діяльність. Це право закріплює обов'яз-

зок держави здійснювати правове регулювання екологічних прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист екологічних прав і свобод. Відповідними повноваженнями в цій сфері наділений парламент України, а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Гарантом прав та свобод людини і громадянина є Президент України. Обов'язки із здійснення заходів щодо забезпечення екологічних прав і свобод належать до повноважень Кабінету Міністрів України, а також усіх інших спеціально уповноважених на те органів державної виконавчої влади. Для безпосередньої охорони прав і свобод людини від порушень створено систему правоохоронних органів (міліція, служба безпеки, прокуратура та ін.).

Судовий захист прав людини передбачений ст. 55 Конституції України. Кожній людині гарантується право на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Правосуддя є найбільш демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення різноманітних справ, які пов'язані насамперед з правами і свободами людини та громадянина в екологічній сфері.

Тому в законодавстві України передбачено гарантії при здійсненні правосуддя. Однією з таких гарантій є принцип, згідно з яким кожна людина має право на правову допомогу, яка в передбачених законом випадках надається безоплатно (ст. 59). Для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, а також для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура.

На захист екологічних прав людини та забезпечення гарантій правосуддя спрямовані також конституційні принципи, згідно з якими ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60), ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61), особа вважається невинуватою у вчиненому злочині до того часу, поки це не встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62) тощо.

Поряд із обов'язком держави та її органів забезпечувати реалізацію і охороняти від порушень екологічні права і свободи, а також здійснення судового захисту Конституція України передбачає право кожної людини захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55).

Кожна людина також має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних та інших органів, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень у екологічній сфері.

Права на захист своїх екологічних прав і майнових інтересів кожна людина може здійснити, звернувшись до суду (для судового захисту) або до правоохоронних та інших органів у порядку, передбаченому *Законом України «Про звернення громадян»* від 2 жовтня 1996 р.

Міжнародний захист екологічних прав і свобод людини гарантується як Конституцією України, так і міжнародними актами з прав людини. Зокрема, Конституцією (ч. 3 ст. 55) передбачено, що кожна людина має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

Більш конкретні механізми прав людини, в тому числі екологічних, передбачені в *Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р.* та *Факультативному протоколі до нього*, які ратифіковані Україною, а також у *Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950р.*, яка визнана Україною як членом Ради Європи.

Контрольні запитання

1. Поняття та основні елементи (складові) екологічно-правового статусу людини і громадянина в Україні.
2. Які основні екологічні права та обов'язки людини і громадянина передбачені Конституцією України?
3. Система і види екологічних прав людини й громадянина в Україні.
4. Система і види екологічних обов'язків людини й громадянина в Україні.
5. Які основні організаційно-правові гарантії забезпечення і охорони екологічно-правового статусу людини й громадянина передбачено в національному законодавстві?
6. Які існують міжнародно-правові засоби забезпечення екологічних прав людини?

ГЛАВА 5

ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЮ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- © *поняття та основні функції управління в екологічній сфері*
- © *система державних органів управління в екологічній сфері*
- ® *правовий статус Міністерства екології та природних ресурсів України*
- @ *система і статус спеціально уповноважених органів управління в екологічній сфері*
- ® *державний екологічний моніторинг та контроль у екологічній сфері*

§ 1. Поняття та основні функції управління в екологічній сфері

Управління в екологічній сфері — це врегульована правовими нормами організаційно-виконавча діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, спрямована на використання природних ресурсів, охорону екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Метою управління в екологічній сфері є дотримання вимог екологічного законодавства, забезпечення екологічних прав людини та запобігання екологічним правопорушенням.

Правовою основою управління в екологічній сфері є законодавство і норми інших галузей права, які створюють нормативно-правову базу для діяльності державних та інших органів, пов'язану з виконанням ними управлінських повноважень.

Функції управління в екологічній сфері за основними напрямами діяльності умовно поділяють на дві групи: загальні та спеціальні.

До загальних функцій управління належать планування і прогнозування, координація, організаційна діяльність, облік, екологічний контроль і нагляд.

Спеціальних функцій управління в екологічній сфері значно більше. До них можна віднести стандартизацію та нормування, видачу ліцензій і лімітів на природокористування, екологічний моніторинг, екологічну інформацію, екологічну експертизу, ведення державних природоресурсових кадастрів, ведення Червоної книги України, розподіл і перерозподіл природних ресурсів тощо.

Таким чином, екологічні функції управління характеризують основні напрями організації та діяльності органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських формувань у сфері використання природних ресурсів, охорони екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки людини і довкілля. Вони здійснюються в певних організаційно-правових формах і різними методами.

1) *Функції планування і прогнозування в екологічній сфері* характеризують діяльність спеціально уповноважених на те органів з розробки й визначення показників і їх можливих змін у процесі використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.

Екологічне планування і прогнозування на певні періоди здійснюється в різних організаційно-правових формах. Основними з них є проектні територіально-планувальні документи, цільові комплексні та екологічні програми. Планові показники та прогнози в екологічній сфері містяться насамперед у територіальних комплексних схемах охорони навколишнього середовища, генеральних планах населених пунктів, проектах планування і забудови територій, схемах розміщення та розвитку виробничих сил і окремих галузей народного господарства. Спеціальні документи містять планові показники і загальнодержавні екологічні програми, які розробляються згідно з *Положенням про порядок розроблення екологічних програм*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1998 р.

Порівняно новою функцією управління в екологічній сфері є проведення екологічного моніторингу.

2) *Державний екологічний моніторинг* — це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища,

прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень для запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Залежно від призначення моніторинг навколишнього середовища поділяють на загальний (стандартний), оперативний (призовий) та фоновий (науковий).

Система державного екологічного моніторингу створюється і здійснюється на трьох рівнях:

- © національному — на всій території України;
- © регіональному — у межах адміністративно-територіальних одиниць на територіях економічних і природних регіонів;
- © локальному — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянках ландшафтів).

Повноваження щодо здійснення державного моніторингу покладено на Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство охорони здоров'я, Державний комітет по земельних ресурсах, інші органи державного управління та їхні органи на місцях.

Система державного екологічного моніторингу створюється з дотриманням міжнародних вимог і сумісна з аналогічними міжнародними системами.

Порядок створення та функціонування моніторингу передбачено *Положенням про державну систему моніторингу довкілля*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998р. №391.

3) *Проведення екологічної експертизи* — одна з найважливіших спеціальних функцій управління в екологічній сфері. Екологічна експертиза — це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян. Вона передбачає проведення екологічних досліджень, аналіз і оцінку передпроектних, проектних та інших матеріалів та об'єктів, реалізація і дія яких можуть негативно впливати або впливають на стан довкілля та здоров'я лю-

дей, і підготовки висновків про відповідність цих документів та об'єктів вимогам екологічного законодавства.

Питання організації і здійснення екологічної експертизи регулюються *Законом України «Про екологічну експертизу»* від 9 лютого 1995 р. та Інструкцією про здійснення державної екологічної експертизи, затвердженою наказом міністра екобезпеки України (тепер Мінекоресурсів України) від 7 червня 1995 р.

4) Однією із спеціальних екологічних функцій управління є **екологічна стандартизація і нормування**. Ця функція пов'язана з діяльністю спеціально уповноважених на це державних органів з розроблення і встановлення обов'язкових норм, правил, нормативів та інших вимог в екологічній сфері. До найважливіших екологічних нормативів належать гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин, гранично допустимі рівні (ГДР) фізичного впливу, гранично допустимі викиди і скиди забруднюючих хімічних речовин, гранично допустимі рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів, нормативи використання природних ресурсів тощо.

Розроблювані в Україні екологічні стандарти і нормативи приводяться у відповідність до міжнародних норм. Для цього постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 р. затверджено план заходів щодо поетапного впровадження в Україні директив Європейського Союзу, санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм, міжнародних і європейських стандартів.

5) В екологічному законодавстві України закріплено також вимоги щодо екологічного **інформування, ведення державних кадастрів природних ресурсів** та інших функцій управління в екологічній сфері.

§ 2. Система державних органів управління в екологічній сфері

Для здійснення управління й контролю в екологічній сфері в Україні склалася і діє система органів, яка поділяється на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи екологічних об'єднань громадян.

Органи управління в екологічній сфері — це уповноважені на те органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та громадських об'єднань, які виконують (здійснюють) екологічні функції в галузі використання природних ресурсів, охорони екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Залежно від території органи державного управління в екологічній сфері поділяються на *центральні, регіональні та місцеві*, від повноважень — на *органи загального і спеціального управління*, від сфери — на *органи в галузі охорони навколишнього природного середовища*, в галузі використання окремих природних ресурсів та охорони інших об'єктів і територій, а також сфер екологічної діяльності.

До органів загального державного управління в екологічній сфері належать Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації.

До системи спеціально уповноважених на те державних органів управління в екологічній сфері входять Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я, Державний комітет України по земельних ресурсах, Державний комітет по водному господарству України, Державний комітет лісового господарства України та ряд інших. Здебільшого зазначені органи в межах своїх повноважень здійснюють надвідомчі функції управління і контролю в екологічній сфері.

Ряд інших державних органів здійснюють функції управління та екологічного контролю тільки в межах своїх міністерств і відомств (Міністерство транспорту України, Державний комітет промислової політики України, Міністерство аграрної політики України).

§ 3. Правовий статус Міністерства екології та природних ресурсів України

Серед державних органів управління в екологічній сфері найбільше коло повноважень має Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінекоресурсів України). Його статус визначений у Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища", в ряді інших законодавчих актів і в Положенні про це міністерство, затвердженому указом Президента України від 29 травня 2000 р. № 724. Це міністерство є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього природного середовища від негативного впливу господарської діяльності через регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності.

Основні завдання Мінекоресурсів України:

® проведення державної екологічної, науково-технічної та економічної політики, спрямованої на збереження та відтворення безпечного для існування живої та неживої природи навколишнього середовища, забезпечення безпеки функціонування та розвитку ядерного комплексу в мирних цілях, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення стійкого соціально-економічного розвитку та гармонійної взаємодії суспільства і природи, захист екологічних інтересів України;

© державний контроль за додержанням вимог законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища, ядерної та радіаційної безпеки;

@ ведення державного обліку ядерних матеріалів і контроль за їх зберіганням, транспортуванням і використанням;

© здійснення нормативно-правового регулювання щодо

використання природних ресурсів, встановлення критеріїв і норм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

* організація проведення державної екологічної експертизи;

» оцінка безпеки експлуатації об'єктів ядерної енергії (приладів, устаткування, виробництв, підприємств, складів і сховищ, що містять ядерні матеріали, радіоактивні речовини та джерела іонізуючих випромінювань) і транспортних засобів, які залучаються для їх перевезення, та об'єктів, що проектується або споруджуються;

© обґрунтування доцільності розроблення державних і регіональних екологічних програм за результатами вивчення і дослідження стану навколишнього природного середовища України чи окремих регіональних проблем природокористування;

9 інформування Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та громадян України про екологічний стан, включаючи стан екологічної безпеки об'єктів ядерної енергії та інших техногенних об'єктів;

© здійснення міжнародного співробітництва з питань екології, безпечного використання ядерної енергії та радіаційних технологій, організація виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів України з цих питань.

Відповідно до цих завдань *органи Мінекоресурсів України уповноважені:*

© здійснювати комплексне управління та регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

• координувати діяльність центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

© здійснювати державний екологічний контроль за використан-

ням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України; додержанням норм і правил екологічної, ядерної і радіаційної безпеки об'єктів ядерної енергії;

© додержанням правил зберігання, транспортування, застосування та захоронення токсичних, радіоактивних та інших особливо небезпечних речовин і матеріалів, засобів захисту рослин і мінеральних добрив, промислових і побутових відходів; S організувати перевірки підприємств, установ і організацій щодо додержання ними норм і правил екологічної безпеки;

® здійснювати екологічний контроль у пунктах пропуску через Державний кордон України, виконувати функції компетентного органу України у справах перевезення ядерних і радіоактивних матеріалів;

© організувати роботу національної системи обліку ядерного матеріалу та контролю за ним, забезпечувати координацію заходів, пов'язаних із реалізацією *Угоди між Україною і Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГА ТЕ) про застосування гарантій до всього ядерного матеріалу в мирній ядерній діяльності України, включаючи підготовку необхідної для цього інформації*;

® встановлювати норми і правила, брати участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища від забруднення та іншого шкідливого впливу, забезпечення екологічної безпеки, визначати критерії, затверджувати норми і правила з ядерної та радіаційної безпеки, транспортування та зберігання ядерних матеріалів і радіоактивних речовин, поведіння з відходами, фізичного захисту ядерних матеріалів, конструювання та експлуатації обладнання атомних станцій і джерел іонізуючих випромінювань.

Мінекоресурсів України для виконання покладених на нього завдань:

© погоджує проекти нормативних актів, які розробляють інші спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади, з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

® визначає разом з іншими заінтересованими центральними органами державної виконавчої влади напрями формування екологічних розділів державного бюджету і державної програми економічного та соціального розвитку, здійснює контроль за їх виконанням, вносить відповідні пропозиції щодо використання місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;

* організує розроблення, реалізацію та контроль за виконанням екологічних програм та програм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки в Україні;

® бере участь у формуванні державного контракту на спорудження природоохоронних об'єктів, координує пов'язану з виконанням цього контракту діяльність підприємств, установ і організацій;

® розробляє і запроваджує в установленому порядку економічний механізм природокористування і охорони навколишнього природного середовища; організує розроблення і впровадження заходів економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення належного стану екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

w видає у передбачених законодавством випадках дозволи (ліцензії) на здійснення діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і спеціальне використання природних ресурсів, перевіряє виконання підприємствами, установами та організаціями умов цих дозволів (ліцензій), додержання норм і правил екологічної, ядерної та радіаційної безпеки.

У галузі ядерної та радіаційної безпеки Мінекоресурсів України:

Ф встановлює порядок видачі та видає окремим особам, які працюють на об'єктах ядерної енергії, дозволи на право управління цими об'єктами і важливими для їхньої безпеки технологічними процесами;

* затверджує ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, захоронення (складування) відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й інших виробництв, інших видів шкідливого впливу, коли це призводить до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, територій інших областей;

» затверджує або погоджує в порядку, що його визначає Кабінет Міністрів України, ліміти на використання природних ресурсів загальнодержавного значення;

® організовує моніторинг навколишнього природного середовища, створює і забезпечує діяльність державної екологічної інформаційної системи, спостерігає за наслідками забруднення навколишнього природного середовища;

® готує висновки на доповіді (звіти) керівників експлуатуючих організацій про стан безпеки об'єктів ядерної енергії, встановлює періодичність подання цих доповідей (звітів);

© організовує роботу, пов'язану з вивченням стану та прогнозуванням наслідків забруднення навколишнього природного середовища, забезпечує повне та об'єктивне інформування населення про екологічний стан, у тому числі об'єктів ядерної енергії та прилеглих до них територій;

@ організовує проведення чи безпосередньо здійснює державну екологічну експертизу проектів, схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, проектів на будівництво, реконструкцію підприємств та інших об'єктів, які підлягають державній екологічній експертизі, оцінює безпеку ядерних установок і джерел іонізуючих випромінювань;

® визначає вимоги щодо забезпечення якості всіх видів та етапів діяльності з використанням ядерної енергії, включаючи вибір місця розташування, проектування, обґрунтування безпеки, спорудження, введення в експлуатацію та виведення з неї об'єктів ядерної енергії, підготовку персоналу, поставку обладнання та надання послуг; здійснює нагляд за додержанням цих вимог експлуатуючою організацією;

@ здійснює нагляд за розробленням і проведенням заходів, спрямованих на запобігання аваріям на об'єктах ядерної енергії, готовністю експлуатуючих організацій по ліквідації наслідків аварій;

@ встановлює порядок обліку та реєстрації об'єктів ядерної енергії, систем і устаткування, важливих для безпеки експлуатації цих об'єктів.

Для виконання природоохоронних завдань і співробітництва з іншими країнами в екологічній сфері Мінекоресурсів України:

9 здійснює державне управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, забезпечує розвиток заповідної справи, функціонування природних і біосферних заповідників, національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду, які належать до сфери управління міністерства, розроблення та реалізацію заходів, спрямованих на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, ведення Червоної книги України;

® готує щорічно спільно з іншими органами державної виконавчої влади національну доповідь про стан навколишнього природного середовища;

® сприяє екологічній освіті та екологічному вихованню громадян, здійснює співробітництво з природоохоронними об'єднаннями громадян, затверджує положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;

© здійснює міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального

використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

@ представляє інтереси України в МАГ АТЕ, координує діяльність щодо забезпечення міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії;

@ виконує функції національного координатора в інформаційній системі МАГАТЕ щодо подій на атомних електростанціях відповідно до міжнародної системи оцінки тяжкості таких подій;

* забезпечує виконання зобов'язань, що впливають із участі України у Програмі ООН з охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП), Комісії стабільного розвитку ООН, інших міжнародних організаціях і програмах з питань екології, здійснює контроль за виконанням міжнародних конвенцій та угод з цих питань;

© здійснює у межах, визначених законодавством України, функції з управління майном підприємств, установ і організацій, що перебувають у загальнодержавній власності і належать до сфери управління міністерства;

© розробляє і подає Мінфіну України з необхідними розрахунками і обґрунтуваннями проекти бюджету органів Мінекоресурсів України, здійснює контроль за цільовим використанням бюджетних асигнувань, складає і подає в установленому порядку звітність;

9 здійснює інші функції, що впливають з покладених на нього завдань.

Органи Мінекоресурсів здійснюють свої повноваження через державні управління екологічної безпеки в областях, містах Києві та Севастополі, спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади в галузі екологічної безпеки Автономної Республіки Крим, інспекції, науково-дослідні та навчальні заклади, інші підприємства, установи й організації, що входять до сфери його управління.

З метою організації та здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, забезпе-

чення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки у міністерстві діють *Державна екологічна інспекція* та *Головна державна інспекція з нагляду за ядерною безпекою*. Положення про ці інспекції затверджує Кабінет Міністрів України.

У структурі центрального апарату Мінекоресурсів України утворюється *Цершавна адміністрація ядерного регулювання*, яка здійснює функції органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Положення про неї затверджується в установленому порядку.

З метою забезпечення державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду й реалізації *Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні* у Мінекоресурсів створено *Головне управління національних природних парків і заповідної справи*. Положення про це управління затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 1995 р.

Для розгляду наукових рекомендацій і пропозицій щодо розв'язання важливих проблем охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у міністерстві утворюється *Цершавна міжвідомча науково-технічна рада з питань екологічної безпеки, безпечного використання ядерної енергії та радіаційних технологій* з провідних учених і висококваліфікованих фахівців-практиків.

Для виконання покладених на них обов'язків працівники органів Мінекоресурсів України мають право:

© обмежувати, тимчасово забороняти (зупиняти) в установленому порядку діяльність підприємств, установ, організацій та об'єктів незалежно від форм власності або входити до Кабінету Міністрів України з відповідним поданням про припинення діяльності, якщо вона проводиться з порушенням норм і правил екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів (ліцензій) на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин;

@ зупиняти, оглядати, тимчасово затримувати судна, кораблі,

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

інші плавучі засоби, що перебувають у внутрішніх і територіальних водах, виключній (морській) економічній зоні України для перевірки додержання ними вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища і норм екологічної безпеки;

s обстежувати підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, об'єкти ядерної енергії, військові та оборонні об'єкти, об'єкти органів внутрішніх справ і Служби безпеки України з метою перевірки додержання вимог екологічної, ядерної і радіаційної безпеки, виконання заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів;

@ проводити на підприємствах, в установах і організаціях, які використовують ядерну енергію і радіаційні технології, перевірки стану устаткування й управління технологічними процесами, наявності та якості технічної й експлуатаційної документації, якості ремонтних робіт, кваліфікації персоналу;

e одержувати від експлуатуючих організацій та власників або уповноважених ними органів об'єктів ядерної енергії необхідні пояснення та довідки, доповіді (звіти) про стан безпеки, повідомлення про порушення та причини виходу з ладу устаткування, технічну та іншу документацію;

S давати керівникам підприємств, установ і організацій приписи щодо усунення виявлених порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища у процесі здійснення господарської чи іншої діяльності, що негативно впливає на екологічний стан, та умов дозволів (ліцензій), норм і правил екологічної безпеки, що діють на об'єктах ядерної енергії; припиняти роботи на об'єктах ядерної енергії, небезпечні для здоров'я людей і навколишнього природного середовища, а в разі грубих або систематичних порушень дозволів (ліцензій), норм і правил з безпеки — вилучати надані дозволи (ліцензії”);

® перевіряти додержання вимог законодавства про охорону

навколишнього природного середовища проектними установами та організаціями під час розробки проектної документації на будівництво, розширення і реконструкцію підприємств

та інших об'єктів;

v застосовувати у випадках, передбачених законодавством України, економічні санкції до підприємств, установ, організацій за порушення вимог законодавства щодо екологічної, ядерної та радіаційної безпеки і розглядати справи про адміністративні правопорушення, віднесені до його компетенції;

® подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

@ передавати правоохоронним органам матеріали про факти порушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, за які передбачено кримінальну відповідальність;

® одержувати безоплатно від центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на міністерство завдань;

© брати участь у створенні та заснуванні в установленому порядку науково-дослідних установ, інформаційно-освітніх і навчальних закладів, екологічних банків, фондів та інших організацій екологічного спрямування.

Для виконання службових обов'язків працівникам органів Мінікоресурсів України надається право володіння спеціальними транспортними засобами, позачергового придбання за пред'явленням відповідних документів квитків для проїзду всіма видами транспорту.

Серед повноважень Мінікоресурсів України передбачено право створювати при міністерстві спеціальні підрозділи, працівникам яких надається право носіння форменого одягу встановленого зразка і вогнепальної зброї, а також проводити редакційно-видавничу діяльність з питань охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Мінекоресурсів України під час виконання покладених на нього функцій взаємодіє з іншими центральними органами державної виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим, місцевими органами влади і самоврядування, а також з відповідними органами інших держав.

Мінекоресурсів України в межах своїх повноважень на основі й на виконання чинного законодавства видає накази, організовує та контролює їх виконання.

Рішення Мінекоресурсів з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, ядерної та радіаційної безпеки, видані в межах його повноважень, є обов'язковими для виконання центральними органами державної виконавчої влади, місцевими органами влади і самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами.

Міністерство у необхідних випадках видає спільно з іншими центральними органами державної виконавчої влади, урядом Автономної Республіки Крим, місцевими органами влади і самоврядування спільні акти.

Мінекоресурсів України очолює міністр, який призначається відповідно до Конституції України Президентом України.

Міністр має заступників, яких призначає Президент України. Міністр проводить розподіл обов'язків між своїми заступниками.

Міністр екоресурсів України несе персональну відповідальність за виконання покладених на міністерство завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників міністра, керівників підрозділів міністерства.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Мінекоресурсів України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у міністерстві утворюється колегія у складі міністра (голова колегії), заступника міністра за посадою, керівників підрозділів міністерства. До складу колегії можуть входити керівники інших центральних органів державної виконавчої влади. Членів колегії затверджує Кабінет Міністрів України.

Для здійснення екологічного контролю у складі Мінекоресурсів України створено *Державну екологічну інспекцію*, яка діє

на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1993 р.

Державна екологічна інспекція Мінекоресурсів (далі — Державна екологічна інспекція) — це система регіональних і територіальних органів державної виконавчої влади, що організовують і проводять контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища.

До складу Державної екологічної інспекції входять Головна екологічна інспекція, інспекції охорони Чорного і Азовського морів та екологічні інспекції відповідних територіальних органів Мінприроди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Державна екологічна інспекція у межах повноважень, визначених цим положенням, забезпечує контроль за додержанням законів України, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, декретів, постанов, розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів Мінекоресурсів та інших центральних органів державної виконавчої влади.

Основне завдання Державної екологічної інспекції — здійснювати державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів за:

© використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, додержанням норм екологічної безпеки;

@ додержанням встановлених лімітів використання природних ресурсів, нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище; в додержанням екологічних вимог у процесі зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення (складування) хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів.

Державна екологічна інспекція відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, використанням і відтворенням природних ресурсів центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, а також іноземними юридичними і фізичними особами, в тому числі у процесі:

@ експлуатації діючих підприємств, споруд та інших об'єктів водо-, пило-, газоочисного обладнання, апаратури та інших природоохоронних споруд, включаючи контроль за наявністю та станом обладнання та апаратури для обліку використання природних ресурсів, систем контролю за викидами, скидами забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і додержанням встановлених термінів їх атестації;

- експлуатації механічних транспортних засобів, літаків, суден та інших пересувних засобів і установок щодо додержання нормативів викидів та скидів забруднюючих речовин і допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту;
- проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

@ зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів;

m добування, використання та охорони корисних копалин;

9 використання підземних і поверхневих вод та охорони їх від виснаження, засмічення і забруднення промисловими, побутовими, дренажними та іншими стічними водами і скидами та в процесі проведення різних видів робіт на водних і водогосподарських об'єктах і в прибережних водоохоронних зонах (смугах);

® використання природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, використання повітряного басейну та охорони атмосферного повітря від забруднення для всіх видів народногосподарської діяльності;

© використання та охорони земель;

* використання та охорони рослинного світу, у тому числі лісів;
» використання, охорони, відтворення диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, в тому числі рибних запасів, додержання встановлених правил, норм, лімітів і термінів у веденні мисливського та рибного господарства;

* використання та охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, а також охорони видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;

е здійснення регулювання чисельності, акліматизації, реакліматизації, схрещування, торгівлі, створення зоологічних колекцій та інших вимог використання і охорони тваринного світу;

® додержання вимог, встановлених дозволами на проведення робіт, які спрямовані на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ у господарських цілях;

* виконання заходів щодо скорочення і регулювання викидів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище в періоди несприятливих гідрометеорологічних умов, запобігання аварійним (залповим) викидам, скидам забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і ліквідації їх наслідків;

2) здійснює державний контроль за додержанням стандартів і нормативів у галузі охорони навколишнього природного середовища, встановлених лімітів (квот) використання і добування всіх видів природних ресурсів;

3) здійснює державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, в тому числі:

s у процесі проведення наукових, науково-дослідних і дослід-

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

но-конструкторських робіт, впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем;

» на військових та оборонних об'єктах, об'єктах органів внутрішніх справ. Служби безпеки України та Прикордонних військ, а також під час передислокації військових частин, проведення військових навчань, маневрів, переміщення військ і військової техніки;

4) здійснює лабораторний контроль для визначення:

- якості стічних вод, що скидаються підприємствами у водні джерела, та якості викидів у атмосферне повітря;
- ефективності роботи очисних споруд і обладнання під час інспекційних перевірок підприємств і організацій;
- стану забруднення, у тому числі радіоактивного, навколишнього природного середовища в місцях викидів і скидів забруднюючих речовин підприємствами, а також у разі аварій;

5) надає методичну допомогу та контролює роботу служб охорони навколишнього природного середовища підприємств та організацій;

6) вивчає та впроваджує в практику роботи досягнення вітчизняної та зарубіжної науки і техніки у процесі здійснення контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища;

7) контролює виконання вимог міжнародних договорів України щодо охорони і використання природних ресурсів;

8) бере участь у формуванні і розподілі відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Державна екологічна інспекція має право:

@ обстежувати у встановленому порядку підприємства, їх об'єднання, установи і організації незалежно від форм власності та видів господарської діяльності, військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ і державної безпеки в будь-який час їх роботи з метою перевірки додержання вимог екологічної безпеки, виконання заходів щодо

охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

@ пред'являти підприємствам, їх об'єднанням, установам, організаціям незалежно від форм власності та видів господарської діяльності, громадянам, а також іноземним фізичним і юридичним особам вимоги щодо здійснення відповідних заходів з раціонального використання та охорони природних ресурсів, організації лабораторного контролю за викидами (скидами) забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, давати обов'язкові для виконання приписи з питань, що віднесені до її компетенції;

» обмежувати, припиняти (тимчасово) будівництво, реконструкцію, розширення об'єктів промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення, проведення робіт з експлуатації природних ресурсів, пошукових та інших робіт, що здійснюються з порушенням природоохоронного законодавства, зокрема через подання про припинення фінансування будівництва в разі відсутності екологічної експертизи, а також обмежувати чи зупиняти (тимчасово) роботу промислових та інших об'єктів, якщо їх діяльність здійснюється з порушенням норм і правил охорони навколишнього природного середовища;

@ зупиняти, оглядати та затримувати (тимчасово) будь-які судна, в тому числі військові кораблі та інші плавучі об'єкти, що перебувають у внутрішніх територіальних водах та економічній зоні України незалежно від їх власника та видів діяльності, для з'ясування причин і обставин скидання або втрат речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів водних об'єктів, перевіряти правильність реєстрації у суднових документах операцій з цими речовинами, а також перевіряти документи, що засвідчують право на рибний промисел, добування водних тварин і рослин та проведення інших видів робіт;

» складати акти перевірок і протоколи про порушення законодавства в галузі охорони навколишнього природного сере-

довища і використання природних ресурсів. У разі неможливості встановлення особи порушника на місці державні інспектори можуть доставляти його до органів внутрішніх справ та інших місцевих органів державної виконавчої влади;

@ розглядати справи про адміністративну відповідальність за порушення в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів відповідно до чинного законодавства;

© вносити міністерствам, відомствам, підприємствам, установам та організаціям пропозиції про позбавлення премії за основними результатами господарської діяльності службових осіб і спеціалістів, винних у порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

• подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

© залучати за погодженням з керівниками підприємств, їх об'єднань, установ і організацій, у тому числі громадських, спеціалістів для виконання аналізів та участі в проведенні перевірок виконання заходів щодо раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища, ліквідації аварійних викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

© вносити обов'язкові для виконання подання про припинення дії або анулювання дозволів на захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів, спеціальне використання природних ресурсів, викиди (скиди) забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, на буріння свердловин на воду та інші корисні копалини, на добування природних ресурсів, вивезення з України і ввезення в Україну мисливських трофеїв і відходів, що можуть негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища або здійснюються з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, норм, правил і вимог екологі-

чної безпеки, добування і вивезення з України об'єктів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги України.

Для здійснення екологічного контролю органам Державної екологічної інспекції Мінекоресурсів України надано також право:

© зупиняти або забороняти проведення робіт на територіях державних заповідників, національних і природних парків та інших природних об'єктів, що особливо охороняються, у курортних зонах і місцях відпочинку, не передбачених режимом їх охорони, а також робіт, які можуть негативно вплинути на природні об'єкти, що охороняються;

• зупиняти транспортні (плавучі) засоби та перевіряти зняття для добування тварин, рослин, риби та інших водних тварин і рослин на місці їх добування, зберігання, перероблення та реалізації;

© вилучати в осіб, які порушили природоохоронне законодавство, зняття для добування тварин (у тому числі рибних запасів) і рослин, плавучі й транспортні засоби, обладнання та предмети, що були зняттям незаконно добутої продукції, незаконно добутої продукцію, а також відповідні документи, в порядку, що затверджується Мінекоресурсів;

» обмежувати чи зупиняти (тимчасово) виробництво і реалізацію продукції, використання якої може завдати суттєвої шкоди навколишньому природному середовищу або не відповідає вимогам екологічної безпеки;

® викликати громадян та посадових осіб для отримання свідчень і пояснень у зв'язку з порушенням ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання і розкриття екологічних правопорушень;

€ призначати громадських інспекторів охорони навколишнього природного середовища за поданням відповідних установ;

» у випадках, передбачених законодавством, направляти у

встановленому порядку матеріали про порушення природоохоронного законодавства у відповідні органи для вирішення питання щодо притягнення винних осіб до адміністративної, кримінальної або іншої відповідальності;

® отримувати безоплатно у міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій, громадян, іноземних фізичних і юридичних осіб статистичні та інші довідкові й інформаційні матеріали, пояснення, необхідні для визначення стану використання та охорони природних ресурсів, а також повідомлення про аварійні забруднення навколишнього природного середовища і природні катастрофи;

@ проводити обов'язкове соціальне страхування державних інспекторів у порядку та на умовах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

§ 4. Система і статус спеціально уповноважених органів управління в екологічній сфері

Систему та повноваження органів, які здійснюють *управління і контроль у галузі використання та охорони земель*, передбачено в *Земельному кодексі України*. Це насамперед сільські, селищні, районні, міські, обласні ради, *Державний комітет України по земельних ресурсах* (Держкомзем України) та його органи на місцях. Положення про Держкомзем України затверджене Указом Президента України від 14 серпня 2000 р. Типове положення про місцеві державні органи земельних ресурсів і типове положення про районний відділ земельних ресурсів та про міське управління (відділ) земельних ресурсів затверджені постановою Кабінету Міністрів України.

На департамент з геології та використання надр, який діє у складі Мінекоресурсів України, покладено відповідно до *Кодексу України про надра* обов'язок реалізації державної політики в галузі геології й розвідки надр. Департамент організує і координує проведення робіт з геологічного вивчення та використання надр.

Основні завдання цього департаменту:

@ здійснення єдиної науково-технічної політики в галузі геології і використання надр;

. розроблення державних програм геологорозвідувальних робіт, формування геологічних завдань і замовлень;

<§ організація планомірного геологічного вивчення надр і визначення потреб у мінеральній сировині;

. облік розвіданих корисних копалин, створення державного фонду надр;

@ здійснення державного моніторингу геологічного середовища;

• здійснення державного контролю за повнотою та якістю геологічного вивчення надр тощо.

Положення про департамент з геології та використання надр затверджується відповідно до законодавства України.

Державний комітет України по водному господарству (Держкомводгосп України) є центральним органом державної виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Мінекоресурсів України.

До його основних повноважень належать:

@ розроблення та участь у реалізації державних, міждержавних і регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

@ здійснення радіологічного і гідрохімічного моніторингу водних об'єктів;

е ведення державного обліку водовикористання та державного водного кадастру;

* здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ і водогосподарських систем та вирішення інших передбачених законодавством питань.

Державний комітет лісового господарства України (Держкомлісгосп України) є центральним органом державної виконавчої влади, який відповідно до *Лісового кодексу України* здійснює державне управління і контроль за охороною, захистом, викорис-

танням та відтворенням лісів. До основних повноважень Держкомлісгоспу віднесено:

- » здійснення державного управління й контролю в галузі ведення лісового господарства в усіх лісах;
- » організацію ведення лісового господарства, включаючи захист раціонального використання лісових ресурсів і відтворення лісів;
- @ розроблення та організацію виконання державних регіональних програм у галузі охорони, захисту лісів і лісовикористання;
- 9 розроблення норм, правил та інших нормативних документів у галузі охорони лісів;
- ® здійснення співробітництва в галузі лісового господарства та вирішення інших питань у галузі управління й контролю за охороною і використанням лісів.

- *Положення про Держкомлісгосп України* затверджено Указом Президента України від 14 серпня 2000 р. № 969.

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України) є центральним органом державної виконавчої влади, який відповідно до «Основ законодавства України про охорону здоров'я» реалізує державну політику в галузі охорони здоров'я, що тісно пов'язана із забезпеченням екологічної політики.

Основні завдання МОЗ України в екологічній сфері:

- © розроблення й координація заходів щодо забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- @ реалізація державної політики щодо охорони здоров'я;
- @ організація вивчення впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людей;
- @ забезпечення державного санітарного нагляду за виконанням законодавства з питань санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- @ встановлення за погодженням з іншими органами гранично допустимих показників і характеристик факторів, шкідливих для здоров'я людей;

® погодження стандартів та іншої нормативно-технічної документації з питань якості харчових продуктів і виробничої сировини, здійснення інших заходів щодо санітарно-екологічної безпеки.

Міністерство охорони здоров'я України діє на підставі законодавства про охорону здоров'я та Положення про це міністерство, затвердженого Указом Президента України від 24 липня 2000 р. № 918.

Спеціально уповноваженим центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює контроль і нагляд за додержанням санітарного законодавства, державних стандартів, критеріїв і вимог, спрямованих на забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя, є державна санітарно-епідеміологічна служба, яка створена у складі Міністерства охорони здоров'я України. Ця служба забезпечує санітарно-епідемічну безпеку населення України.

Систему державної санітарно-епідеміологічної служби становлять органи, установи й заклади санітарно-епідеміологічного профілю Міністерства охорони здоров'я України, відповідні установи, заклади, частини і підрозділи Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету у справах охорони Державного кордону України, Служби безпеки України.

На установи і заклади державної санітарно-епідеміологічної служби системи Міністерства охорони здоров'я України покладаються функції спеціально уповноважених відповідних адміністративно-територіальних, транспортних та об'єктових органів державного санітарно-епідеміологічного нагляду.

На установи, заклади й підрозділи державної санітарно-епідеміологічної служби інших міністерств і відомств покладаються функції спеціально уповноважених органів державного санітарно-епідеміологічного нагляду на підпорядкованих їм територіях, об'єктах, у частинах і підрозділах.

Установи і заклади державної санітарно-епідеміологічної служби є юридичними особами, їх перелік, мережа, організаційна структура для системи Міністерства охорони здоров'я України встановлюються головним державним санітарним лікарем Украї-

ни, а для інших міністерств і відомств — головним державним санітарним лікарем відповідного міністерства (відомства) за погодженням з головним державним санітарним лікарем України.

Установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби здійснюють свою діяльність на підставі *Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні*, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 р., та положень про державну санітарно-епідеміологічну службу відповідних міністерств і відомств.

Основними є такі напрями діяльності державної санітарно-епідеміологічної служби:

- * здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду;
 - ® визначення пріоритетних заходів з профілактики захворювань, а також з охорони здоров'я населення від шкідливого впливу на нього факторів навколишнього середовища;
 - © вивчення, оцінка і прогнозування показників здоров'я населення залежно від стану середовища життєдіяльності людини, встановлення факторів навколишнього середовища, що шкідливо впливають на здоров'я населення;
 - © підготовка пропозицій щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, запобігання занесенню та поширенню особливо небезпечних (у тому числі карантинних) і небезпечних інфекційних хвороб;
 - 9 контроль за усуненням причин і умов виникнення та поширення інфекційних, масових неінфекційних захворювань, отруєнь та радіаційного ураження людей;
 - © державний облік інфекційних і професійних захворювань та отруєнь.

Основним напрямом діяльності державної санітарно-епідеміологічної служби в екологічній сфері є насамперед здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням вимог санітарного та екологічного законодавства.

Державний санітарно-епідеміологічний нагляд — це діяльність органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби з контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою запобігання, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та застосування заходів правового характеру щодо порушників.

Основними завданнями цієї діяльності є:

- @ нагляд за організацією та проведенням органами державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами санітарних і протиепідемічних заходів;
- © нагляд за реалізацією державної політики з питань профілактики захворювань населення, участь у розробці та контроль за виконанням програм, що стосуються запобігання шкідливому впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я населення;
- @ нагляд за дотриманням санітарного законодавства;
- © проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи, гігієнічної регламентації небезпечних факторів і видача дозволів на їх використання.

Державний санітарно-епідеміологічний нагляд здійснюється відповідно до Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні вибірковими перевітками дотримання санітарного законодавства за планами органів, установ та закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, а також позапланове залежно від санітарної, епідемічної ситуації та за заявами громадян.

Результати перевірки оформляються актом, форма і порядок складання якого визначаються головним державним санітарним лікарем України.

Департамент гідрометеорологічної служби і моніторингу Мінекоресурсів України є підрозділом центрального органу держав-

ної виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі гідрометеорології та фонових радіаційних спостережень.

Основними завданнями і напрямками діяльності органів гідрометеорологічної служби і моніторингу є:

- @ забезпечення державних та інших органів і громадян України інформацією про фактичні та очікувані зміни гідрометеорологічних умов і стану навколишнього природного середовища, попередження про небезпечні явища;
- » збереження і розвиток державної системи гідрологічних, фонових радіаційних спостережень за забрудненням навколишнього середовища;
- » формування і реалізація державної політики в галузі гідрометеорології, фонових радіаційних спостережень, базових спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища та здійснення інших заходів щодо стану забруднення навколишнього середовища.

Повноваження органів гідрометеорологічної служби і моніторингу визначено в Положенні, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України.

Надзвичайно важливою формою екологічної діяльності для всіх органів управління і контролю є екологічна інформація, яку отримують при проведенні державного моніторингу навколишнього природного середовища.

§ 5. Державний екологічний моніторинг та контроль в екологічній сфері

Державний моніторинг навколишнього природного середовища — це система спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Система державного моніторингу навколишнього природного середовища України створюється з дотриманням міжнарод-

них вимог і є сумісною з аналогічними міжнародними системами. Вона будується на принципах об'єктивності й достовірності, систематичності спостережень за станом навколишнього природного середовища та об'єктами впливу на нього, багаторівневості, узгодженості нормативного та методичного забезпечення, узгодженості технічного та програмного забезпечення, комплексності в оцінці екологічної інформації, оперативності проходження інформації між окремими ланками системи та вчасного інформування органів державної виконавчої влади, відкритості екологічної інформації для населення.

До основних завдань системи державного моніторингу навколишнього природного середовища віднесено: спостереження за станом навколишнього природного середовища; аналіз стану навколишнього природного середовища та прогнозування його змін; забезпечення органів державної виконавчої влади систематичною та оперативною інформацією про стан навколишнього природного середовища, а також прогнозами і попередженнями про можливі його зміни; розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Залежно від призначення здійснюється загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища.

Загальний (стандартний) моніторинг навколишнього природного середовища — це оптимальні за кількістю параметрів спостереження на пунктах, об'єднаних в єдину інформаційно-технологічну мережу, які дають змогу на основі оцінки і прогнозування стану навколишнього природного середовища регулярно розробляти управлінські рішення на всіх рівнях.

Оперативний (кризовий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спостереження спеціальних показників на цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об'єктами, джерелами підвищеного екологічного ризику в окремих регіонах, які визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварій із шкідливими екологічними наслідками з метою забезпечення оперативного реагування на кризові ситуації та прийняття рішень щодо їх ліквідації, створення безпечних умов для населення.

Фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спеціальні високоточні спостереження за всіма його складовими, а також за характером, складом, кругообігом і міграцією забруднюючих речовин, за реакцією організмів на забруднення на рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери загалом. Фоновий моніторинг здійснюється у природних і біосферних заповідниках, на інших територіях, що охороняються, на базових станціях.

Система державного моніторингу навколишнього природного середовища створюється на трьох рівнях:

- 9 локальному — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянках ландшафтів);
- @ регіональному — у межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях економічних і природних регіонів;
- © національному — на території країни загалом.

Відповідно до чинного законодавства державний моніторинг навколишнього природного середовища України в межах своїх повноважень здійснюють Мінекоресурсів, Національне космічне агентство України, МОЗ, Мінагрополітики, Держкомлісгосп, Держкомводгосп, Держкомзем, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики та їхні органи на місцях. Зокрема:

1) **Мінекоресурсів** здійснює спостереження за:

- © джерелами промислових викидів в атмосферу та дотриманням норм гранично допустимих викидів (ГДВ);
- © джерелами скидів стічних вод і дотриманням норм тимчасово узгоджених скидів (ТУС) і гранично допустимих скидів (ГДС);
- © станом поверхневих вод суші;
- © станом ґрунтів сільськогосподарських угідь із визначенням залишкової кількості в них пестицидів і важких металів;
- © скидами й викидами з об'єктів, на яких використовуються радіаційно небезпечні технології;
- © станом та складом звалищ промислових і побутових відходів;

З станом наземних і морських екосистем;

2) **НКАУ** — авіаційно-космічні спостереження за:

- * станом озонового шару в атмосфері;
- © забрудненістю атмосфери;
- * забрудненістю ґрунтів;
- * станом і забрудненістю поверхневих вод;
- * сніговим покривом;
- © станом лісів;
- * станом сільськогосподарських посівів;
- » запасами вологи в ґрунті;
- © радіаційним станом;

3) **МОЗ** — вибіркові спостереження за:

- * рівнем забруднення атмосферного повітря в місцях проживання людей;
- © станом поверхневих вод суші в місцях використання їх населенням;
- © станом морських вод у рекреаційних зонах;
- © хімічним і біологічним забрудненням ґрунтів на території населених пунктів і за господарсько-побутовими відходами;
- © інтенсивністю фізичних факторів (шум, електромагнітні поля, радіація, вібрація тощо);

© станом здоров'я населення і впливом на нього забруднення навколишнього природного середовища;

4) **Мінагрополітики** — спостереження:

- © радіологічні, агрохімічні й токсикологічні за ґрунтами сільськогосподарського використання;
- © токсикологічні та радіологічні за сільсько-господарськими рослинами і продуктами з них;
- © зоотехнічні, токсикологічні та радіологічні за сільськогосподарськими тваринами і продуктами з них;

5) **Держкомлісгосп** — спостереження за:

- © станом лісів, ґрунтів у лісах;

- станом мисливської фауни в лісах;
- б) органи гідрометеорології та моніторингу** — спостереження за:
 - . станом атмосферного повітря (включаючи спостереження за транскордонним перенесенням забруднюючих речовин);
 - атмосферними опадами;
 - метеорологічними умовами;
 - в аерологічними параметрами (на аерологічних станціях);
 - S станом поверхневих вод суші;
 - @ підземними водами;
 - станом і режимом морських вод;
 - ® станом ґрунтів;
 - станом озонового шару у верхній частині атмосфери;
 - » радіаційною обстановкою (на пунктах радіометричної мережі спостережень і в районах діяльності АЕС);
 - @ станом сільськогосподарських посівів, запасами вологи в ґрунті та агрометеорологічними умовами формування врожаю;
- 7) Держкомводгосп** — спостереження:
 - @ радіологічні та гідрохімічні за водами (на водно-господарських системах комплексного призначення, в системах міжгалузевого й сільськогосподарського водопостачання, в зонах впливу атомних електростанцій);
 - за станом ґрунтів у межах впливу меліоративних систем;
 - ® за переформуванням берегів і гідрогеологічним станом у прибережних зонах водосховищ;
 - » облік ресурсів поверхневих вод;
- 8) органи геології та використання надр** — спостереження за:
 - s спостереження за підземними водами з оцінкою їх ресурсів;
 - спостереження за ендегенними та екзогенними процесами;
 S державне еколого-геологічне картування території України для оцінки стану геологічного середовища та його змін під впливом господарської діяльності;
- 9) Держкомзем** — спостереження за:

- структурою землекористування;
 - трансформацією земель залежно від їх цільового призначення;
 - » станом та якістю ґрунтів і забрудненням ландшафтів;
 - @ станом рослинного покриву земель;
 - ~ відновленням порушених земель;
 - » станом зрошуваних і осушених земель, а також земель з ознаками вторинного підтоплення й засолення;
 - * станом берегових ліній річок, морів, озер, водосховищ, лиманів, заток;
- 10) Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики** — спостереження за:
- » якістю питної води централізованих систем водопостачання міст і селищ міського типу;
 - @ станом стічної води міської каналізаційної мережі;
 - станом зелених насаджень міст і селищ міського типу;
 - ® проявами небезпечного підняття рівня ґрунтових вод у межах міст і селищ міського типу.

Підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, діяльність яких призводить чи може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища, зобов'язані вести спостереження за викидами і скидами та розміщенням відходів.

Мінекоресурсів разом з іншими органами державної виконавчої влади, зазначеними у п. 7 цього положення, забезпечує вдосконалення мереж спостережень за станом навколишнього природного середовища, раціоналізацією та оптимізацією роботи служб спостережень, уніфікацією методик спостережень і лабораторних аналізів, удосконалення бази приладів і систем контролю, створення міжвідомчого банку даних про стан навколишнього природного середовища, створення локальних, регіональних і національних центрів моніторингу навколишнього природного середовища, а також координує роботу, що проводиться в Україні за міжнародними природоохоронними програмами, в яких використовуються результати моніторингу.

Взаємодія зазначених органів, підприємств, установ, організацій та забезпечення функціонування системи державного моніторингу навколишнього природного середовища на всіх рівнях здійснюються відповідно до міжвідомчих положень і відомчих інструкцій.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» здійснюють громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища (далі — громадські інспектори), котрі призначаються відповідними органами громадських природоохоронних формувань або головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій.

Положення про громадських інспекторів охорони навколишнього природного середовища затверджено наказом Мінекобезпеки України 5 липня 1999 р.

Основним завданням громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища є:

- @ безпосередня участь громадськості у справі поліпшення екологічної ситуації;
- @ надання допомоги органам державного контролю в забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища підприємствами, установами, організаціями та громадянами, запобігання та виявлення порушень природоохоронного законодавства, ліквідація їх наслідків;
- ® екологічна просвіта, виховання та інформування широких верств населення через засоби масової інформації.

Об'єктами громадського контролю є охорона і використання землі, її надр, водних ресурсів, атмосферного повітря, рослинного та тваринного світу, природних об'єктів і територій, що підлягають особливій охороні тощо.

Громадський контроль базується на принципах законності, гласності і демократизму, захисту екологічних прав громадян відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

При здійсненні своєї контрольної діяльності громадський інспектор має керуватися чинним законодавством і нормативними актами уряду з питань охорони навколишнього природного середовища, рішеннями Мінекоресурсів України та його органів на місцях, зазначеним положенням.

Організацію діяльності громадських інспекторів здійснюють громадські природоохоронні формування та підрозділи *Державної екологічної інспекції* Мінекоресурсів України.

Громадські природоохоронні формування та підрозділи Державної екологічної інспекції зобов'язані систематично інструктувати громадських інспекторів, проводити з ними наради, семінари з обміну досвідом, надавати їм практичну допомогу в здійсненні їхньої природоохоронної діяльності.

З метою координації роботи громадськості, широкого залучення до розробки та здійснення заходів з охорони навколишнього природного середовища, бережливого ставлення до природних ресурсів (підтримання контактів з природоохоронними органами при громадських природоохоронних формуваннях і при підрозділах Державної екологічної інспекції Мінекоресурсів України можуть створюватись на громадських засадах штаби громадських інспекторів.

Організаційними формами громадського контролю можуть бути планові та термінові перевірки об'єктів, цільові рейди, участь у перевірках, що їх здійснюють органи державного контролю, та термінові перевірки (у разі отримання оперативної інформації про грубе порушення природоохоронного законодавства, про аварію або надзвичайну ситуацію).

Громадських інспекторів призначають:

у громадських природоохоронних формуваннях — керівні органи цих формувань відповідно до їх статутів;

© при підрозділах Державної екологічної інспекції — головні державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, які досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи

та пройшли атестацію у відповідних органах громадських природоохоронних формувань або в підрозділах Державної екологічної інспекції.

Призначення здійснюється на підставі власної письмової заяви громадянина, подання організації, що рекомендує, та результатів атестації.

Громадські інспектори отримують посвідчення встановленого Мінекоресурсів України зразка, що підтверджує їх повноваження.

Посвідчення видають на три роки органи громадських природоохоронних формувань або підрозділи Державної екологічної інспекції відповідно до пункту 10 положення.

По закінченні дії цього строку громадський інспектор, що виявив бажання продовжувати контрольну діяльність у цій сфері, проходить переатестацію, позитивна оцінка якої є підставою для продовження строку дії посвідчення.

Громадський інспектор діє в територіальних межах повноважень органу, що видав та зареєстрував посвідчення.

Громадські інспектори виконують роботу в порядку громадського доручення, без звільнення від основної роботи і без додаткової оплати праці.

Для здійснення екологічного контролю громадські інспектори мають право:

в безперешкодно відвідувати об'єкти в будь-який час їх роботи при пред'явленні посвідчення;

® отримувати інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерело негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації;

© брати участь у проведенні спільно з працівниками підрозділів Державної екологічної інспекції Мінекоресурсів України, інших спеціально уповноважених органів контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища рейдів і перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

® проводити перевірки і складати протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подавати їх відповідному підрозділу Державної екологічної інспекції для притягнення винних до відповідальності. У разі неможливості встановлення особи порушника на місці громадські інспектори можуть доставляти порушника до органів внутрішніх справ та інших місцевих органів державної виконавчої влади;

С брати участь у підготовці органами Державної екологічної інспекції або органами громадських природоохоронних формувань до суду матеріалів на відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

Ф вносити до адміністрації підприємств, установ, організацій, відповідних державних органів подання про виявлені правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища та пропозиції щодо їх усунення;

* виявляти обставини і причини, які призводять до порушень природоохоронного законодавства, проводити профілактичну роботу щодо запобігання таким порушенням;

9 захищати екологічні права та інтереси громадян, пояснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства;

Ф брати участь у громадській екологічній експертизі, що проводиться згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» незалежними групами спеціалістів.

Громадські інспектори працюють у взаємодії з державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідного підрозділу Державної екологічної інспекції. За досягнення в галузі охорони навколишнього природного середовища органи Мінекоресурсів України можуть заохочувати громадських інспекторів за рахунок коштів позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища або коштів громадських природоохоронних формувань, передбачених їх кошторисами, та інших надходжень.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Громадські інспектори зобов'язані сумлінно виконувати покладені на них завдання та систематично інформувати відповідний підрозділ Державної екологічної інспекції про результати своєї діяльності і щорічно звітувати про свою роботу.

Громадські інспектори, котрі не виконують своїх функцій належним чином або зловживають наданими їм правами, можуть бути виключені зі складу громадських інспекторів з вилученням посвідчення рішенням органу, що їх призначив, за ініціативою цих органів або за клопотанням організацій, які їх рекомендували.

Рішення про виключення можуть бути оскаржені залежно від того, хто призначав цього громадського інспектора: керівним органам відповідних природоохоронних формувань або їх вищим органам; головному державному інспектору з охорони навколишнього природного середовища відповідної території, а в окремих випадках — головному державному інспектору України з охорони навколишнього природного середовища.

Контрольні запитання

1. Поняття управління в екологічній сфері.
2. Якою є система органів управління в екологічній сфері?
3. Назвіть види екологічних функцій управління.
4. Які особливості здійснення екологічного прогнозування?
5. Які особливості здійснення екологічного моніторингу?
6. Правові основи управління; екологічного контролю органів Мінекоресурсів України?
7. Якою є система і повноваження спеціально уповноважених органів державного управління в екологічній сфері?

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- 9 *поняття і види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, ти їх склад*
- @ *кримінальна відповідальність за екологічні злочини*
- @ *адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення*
- 9 *дисциплінарна відповідальність у екологічній сфері*
- 9 *матеріальна відповідальність за шкоду, завдану екологічними правопорушеннями*
- © *інші заходи реагування на екологічні правопорушення*
судова практика вирішення екологічних справ

§ 1. Поняття і види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та їх склад

Відповідальність за правопорушення в екологічній сфері (інколи її називають екологічно-правовою відповідальністю) є комплексним інститутом екологічного права.

Юридична відповідальність — один із найважливіших правових засобів забезпечення дотримання екологічного законодавства (екологічної законності) та екологічних прав громадян і юридичних осіб, підтримання в державі і суспільстві належного екологічного правопорядку.

Підставою для застосування такої відповідальності є факт винення екологічного правопорушення, тобто винної, протиправної поведінки, яка порушує встановлений нормами права екологічний правопорядок.

Екологічний правопорядок — це система встановлених екологічним законодавством норм і правил, які регулюють взаємодію людини, суспільства з навколишнім екологічним середовищем з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів.

Відповідно до структури екологічних правовідносин юридична відповідальність у цій сфері становить певну систему та види залежно від:

- об'єктів правовідносин: 1) природоресурсова (земельна, надрова, водна, лісова, атмосферна, фауністична); 2) природоохоронна (заповідно-охоронна, ландшафтно-охоронна, шельфоохоронна тощо); 3) екологобезпечна (санітарно-безпечна, радіаційно-безпечна, ядерно-безпечна);

в залежно від міри тяжкості й застосовуваних санкцій юридична відповідальність в екологічній сфері поділяється на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну (цивільно-правову).

Підставою для застосування такої відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення, тобто винної, протиправної поведінки, яка порушує встановлений нормами права екологічний правопорядок.

Основною рисою екологічного правопорушення, яка відрізняє його від інших правопорушень, є його екологічна спрямованість. Підставою для застосування юридичної відповідальності в екологічній сфері є екологічне правопорушення.

Екологічне правопорушення — це протиправне, винне, соціальна шкідливе діяння (дію або бездіяльність), а для кримінальних екологічних злочинів — суспільна небезпечне діяння, яке посягає на встановлений екологічний правопорядок і за вчинення якого законодавством передбачено юридичну відповідальність.

Фактичною підставою для юридичної відповідальності в екологічній сфері є екологічне правопорушення, сутність якого визначається його складом: суб'єктом, об'єктом, суб'єктивною стороною, об'єктивною стороною.

Суб'єктами екологічних правопорушень можуть бути громадя-

ни, посадові та юридичні особи, а також особи без громадянства, іноземці та зарубіжні юридичні особи.

Об'єкт екологічного правопорушення — це один із основних елементів складу правопорушення, за яким поділяються (класифікуються) різні їх види в екологічній сфері.

Серед об'єктів екологічного правопорушення виокремлюють: навколишнє природне середовище як норми найбільш загального характеру, норми природоресурсового (земельного, надрового, водного, лісового, атмосферного, фауністичного) законодавства, а також норми природоохоронного (заповідно-охоронного тощо) та екологобезпечного законодавства.

Об'єкти екологічного правопорушення поділяються на три великі групи: загальні, спеціальні та особливі. Найбільш загальним об'єктом усіх видів екологічних правопорушень є встановлений нормами екологічного права екологічний правопорядок. Його основою є суспільні правовідносини щодо охорони, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Загальний об'єкт екологічного правопорушення можна поділити на три спеціальні (складові) частини: природоресурсові, природоохоронні правовідносини, а також правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки. І, нарешті, кожний із спеціальних об'єктів екологічних правопорушень можна поділити на особливі. Так, серед природоресурсових правопорушень виокремлюють земельні, надрові (гірничі), водні, лісові, атмосферні та фауністичні правопорушення. До природоохоронних правопорушень можна віднести правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища, природозаповідні правопорушення, порушення норм екологічної експертизи, охорони континентального шельфу, морської економічної зони тощо. У галузі забезпечення екологічної безпеки вирізняють екологічні правопорушення, які пов'язані з радіоактивною та ядерною безпекою, забезпеченням санітарно-епідемічного благополуччя населення, безпеки продуктів харчування, безпеки поводження з радіоактивними та іншими відходами тощо.

Суб'єктивну сторону екологічного правопорушення становить вина, яка може бути як навмисною, так і необережною. Вина відбиває психічне ставлення правопорушника до своєї дії та її наслідків.

Об'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується рядом ознак, а саме: 1) протиправністю діяння (дії чи бездіяльності), яке порушує екологічний правопорядок; 2) настанням шкоди чи загрози її завдання навколишньому середовищу або здоров'ю людини; 3) причинним зв'язком між протиправним діянням і шкодою (збитками), які настали. Відсутність названих елементів може впливати на наявність екологічного правопорушення і застосування заходів юридичної відповідальності.

8 юридичній літературі є різні визначення видів екологічних правопорушень, за які залежно від характеру і міри екологічної небезпеки, об'єкта і предмета посягання та інших ознак можуть вживатися різноманітні заходи державно-правового примусу.

Екологічні правопорушення залежно від об'єкта посягань поділяють на такі види:

1) у галузі використання природних ресурсів (природоресурсові): земельні, надрові (гірничі), водні, лісові, фауністичні (тваринні), флорні (рослинні) та атмосферні;

2) у галузі охорони навколишнього середовища (природоохоронні):

9 порушення природоохоронних вимог на стадії прийняття рішень;

© порушення природоохоронних вимог у процесі здійснення господарської та іншої діяльності;

© порушення вимог охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон та інших територій, що підлягають особливій охороні;

3) у галузі екологічної безпеки (екологонебезпечні):

© невиконання заходів щодо запобігання виникненню та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій;

© порушення вимог екологічної безпеки у процесі здійснення різних видів діяльності;

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства

4) правопорушення за окремими інститутами екологічного законодавства:

Ф порушення у сфері права власності на природні ресурси;

9 порушення у сфері права природокористування;

9 правопорушення у сфері відтворення природних ресурсів;

© правопорушення у сфері екологічної експертизи;

9 екологічні правопорушення у сфері застосування економічних заходів щодо використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;

© порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

© порушення норм екологічної безпеки;

© порушення екологічних прав громадян.

Екологічне правопорушення за мірою екологічної небезпеки і заходами державного примусу поділяється на:

© екологічний злочин, за який настає кримінальна відповідальність;

© екологічне адміністративне правопорушення, за вчинення якого настає адміністративна відповідальність;

© екологічний дисциплінарний вчинок, за скоєння якого настає дисциплінарна відповідальність;

© екологічний майновий делікт, за наявності якого настає майнова відповідальність.

Екологічні правопорушення визначено насамперед у екологічному законодавстві. Як відомо, залежно від об'єктів правопорушень їх систему можна поділяти на три великі групи: природоресурсові, природоохоронні та екологонебезпечні правопорушення. У свою чергу кожен із цих видів правопорушень, які об'єднуються в екологічні, можна поділяти на спеціальні правопорушення (земельні, надрові, водні, лісові, атмосферні, фауністичні та інші

природоресурсові правопорушення); заповідно-охоронні, ландшафтноохоронні та інші природоохоронні правопорушення; санітарно-небезпечні, радіаційнонебезпечні та інші екологічнонебезпечні правопорушення.

Крім того, усі види екологічних правопорушень поділяють залежно від видів законодавчих актів, у яких вони передбачені.

Найбільш загальні за призначенням і характером екологічні правопорушення визначено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», перелік яких наведено в розділі XV. У цьому законодавчому акті (ст. 68) визначено правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища, за які винні особи несуть юридичну відповідальність, а саме:

а) за правопорушення в галузі екологічної безпеки (екологічнонебезпечні правопорушення);

® порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

в порушення норм екологічної безпеки;

® порушення вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, у тому числі подання свідомо неправдивого експертного висновку;

9 невиконання вимог державної екологічної експертизи;

в фінансування будівництва і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;

- порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

® допущення понаднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;

в невжиття заходів щодо запобігання та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

б) правопорушення в галузі природоресурсових правовідносин (природоресурсові правопорушення):

© перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів;

© самовільне спеціальне використання природних ресурсів;

© порушення строків внесення платежів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища;

в) правопорушення в галузі природоохоронних правовідносин (природоохоронні правопорушення):

® порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів;

9 невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

© відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, приховування або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

© невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам;

© приниження честі й гідності працівників, які здійснюють контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, посягання на їхнє життя і здоров'я.

Законодавством України встановлено також відповідальність за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Спеціальні види та система екологічних правопорушень у різних галузях і сферах екологічної діяльності передбачаються в окремих актах екологічного законодавства. Так, земельні правопорушення і відповідальність у цій галузі визначені в *Земельному кодексі України* (розділ IX, ст. 114—117); надрові — в *Кодексі України про надра* (глава 6, ст. 65—67); водні — у *Водному кодексі України* (глава 23, ст. ПО, 111); атмосферні — у *Законі України «Про охорону атмосферного повітря»* (розділ IX, ст. 44); фауністичні — у *Законі України «Про тваринний світ»* (розділ VI, ст. 58); інші правопорушення в природоохоронній галузі — у *Законі України «Про захист рослин»* (розділ III); у *Законі України «Про природно-заповідний фонд»* (розділ IX, ст. 64, 65) та інших.

Відповідно до структури екологічних правовідносин юридична відповідальність у цій сфері становить певну систему залежно від різних критеріїв. Залежно від об'єктів правовідносин розрізняють юридичну відповідальність у природоресурсовій, природоохоронній та в екологічно-безпечній галузях. Залежно від ступеня тяжкості й застосовуваних санкцій та інших заходів реагування юридичну відповідальність в екологічній сфері поділяють на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну (цивільно-правову).

§ 2. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини

Кримінальна відповідальність в екологічній сфері — це найсуворіший вид відповідальності. Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кримінальним кодексом України.

Злочином у екологічній сфері визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на екологічний правопорядок, екологічні права громадян, а також інше суспільне небезпечне діяння в екологічній сфері.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься понад двадцять статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, які безпосередньо стосуються екологічної сфери і які можна визначити як екологічні. Проте розміщені вони в різних главах без чіткої системи, що становить певні труднощі в їх знаходженні та застосуванні. Позитивним з цього погляду є підготовлений проект нового Кримінального кодексу України, в якому екологічні злочини розміщені в одному спеціальному розділі.

Види злочинних діянь в екологічній сфері відповідно до Кримінального кодексу України можна поділити на три групи:

1) у галузі природоресурсових відносин:

- самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 199);
- ® незаконна порубка лісу (ст. 160);
- в незаконне видобування корисних копалин (ст. 162');
 - незаконне полювання (ст. 161);
 - незаконне заняття рибним, тваринним та іншими водними добуваючими промислами (ст. 162);
 - в жорстоке поводження з тваринами (ст. 207');

2) у природоохоронній галузі:

- @ забруднення водойм і атмосферного повітря (ст. 228);
- ® забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами (ст. 228¹);
- 9 знищення і руйнування природних об'єктів (ст. 207);
 - навмисне знищення або суттєве пошкодження лісових масивів шляхом підпалу (ст. 89, ч. 2 і 3);
 - проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 163);
 - порушення законодавства щодо континентального шельфу України (ст. 163¹);

3) у галузі екологічної безпеки:

- © приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (ст. 227');
- в заготівля, переробка або збут радіоактивних продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 227²);
 - порушення правил безпеки гірничих робіт (ст. 218³);

@ незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 228²);
 & розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 228³);
 ® загроза здійснення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх викрадення (ст. 228⁴);
 @ порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (ст. 228⁵);
 » незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 228⁷).

§ 3. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — найпоширеніший вид юридичної відповідальності в екологічній сфері. Підставою для її застосування є адміністративні екологічні правопорушення, різні види і склади яких передбачено *Кодексом України про адміністративні правопорушення*.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — це вид юридичної відповідальності, яка передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні й винні діяння, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища (довкілля) та вимоги екологічної безпеки.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення найбільша кількість статей (понад сорок), у яких передбачається відповідальність за екологічні правопорушення, міститься в сьомій главі «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури» (ст. 52—92). Окремі види адміністративних екологічних правопорушень містяться в главах 5, 6, 8 та ін. цього кодексу.

Залежно від об'єкта посягання адміністративні правопорушення поділяють на кілька груп.

Першу групу екологічних правопорушень, за які настає адміністративна відповідальність, становлять адміністративні правопорушення, що стосуються *права власності на природні ресурси* (глава 4 ст. 47—51 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких адміністративних екологічних правопорушень відносять порушення права державної власності на надра (ст. 47), порушення права державної власності на води (ст. 48), порушення права державної власності на ліси (ст. 49), порушення права державної власності на тваринний світ (ст. 50), а також інші правопорушення.

Другу групу становлять адміністративні *земельні правопорушення* (глава 7, ст. 52—56 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких правопорушень відносять псування і забруднення сільськогосподарських земель (ст. 52), порушення права використання земель (ст. 53), самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53¹), приховування або перекручування даних Земельного кадастру (ст. 53²), несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх до стану, придатного для використання за призначенням (ст. 54), самовільне відхилення від проектів внутрішньогосподарського землеустрою (ст. 55), знищення межових знаків (ст. 56 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Третю групу адміністративних правопорушень в екологічній сфері становлять адміністративні *надрові правопорушення*, передбачені ст. 57, 58 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме: порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57), порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр (ст. 58).

Четверту групу адміністративних екологічних правопорушень становлять *водні правопорушення*, передбачені ст. 59—62 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ці правопорушення стосуються порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59), порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59¹), порушення правил водокористування (ст. 60), пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61),

невиконання обов'язків щодо реєстрації в судових документах операцій із шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62).

Лісові адміністративні правопорушення, які передбачені ст. 63—77 Кодексу України про адміністративні правопорушення, становлять *п'яту групу* адміністративних правопорушень. До таких правопорушень відносять незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63), порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64), незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняку (ст. 65), знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66), здійснення лісових користувань не згідно з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67), порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68), пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69), самовільне сінокошіння і випасання худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70), введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71), пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (ст. 72), засмічення лісів побутовими відходами і покидьками (ст. 73), знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74), знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75), знищення корисної для лісу фауни (ст. 76), порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77), самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77^і).

Шосту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні *атмосферні правопорушення* (ст. 78—83 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Вони стосуються порушень порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78), порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78^і), недодержання вимог щодо охорони атмосферного по-

вітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79), недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79^і), пуску в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 80), експлуатації автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 81) та ін. (ст. 82 — 84).

Сьому групу екологічних правопорушень становлять адміністративні *фауністичні (тваринні) правопорушення*, передбачені ст. 85—89 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До таких правопорушень відносять порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85), виготовлення та збут знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу (ст. 85^і), експлуатацію на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86^і), порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин (ст. 87), незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, порушення правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88^і), порушення правил щодо зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88²), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89), порушення вимог щодо охорони тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90).

В окрему, *восьму групу* екологічних правопорушень можна об'єднати *правопорушення природозаповідних та інших природоохоронних норм і правил*. До таких правопорушень, передбачених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, відносять порушення правил щодо природозаповідних територій (ст. 91), порушення правил охорони і використання пам'яток історії і культури (ст. 92), знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів (ст. 153), потрава посівів (ст. 104), порушення правил боротьби з карантинном рос-

лин (ст. 105), порушення правил карантину (ст. 106,107), невиконання вимог органів екологічного контролю (ст. 188⁵) та ряд інших.

Дев'яту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні *екологонебезпечні правопорушення*, передбачені в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

До таких адміністративних правопорушень відносять порушення правил щодо промислових та побутових відходів (ст. 82), порушення правил щодо пестицидів, агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83), невиконання вимог і норм щодо роботи з мікроорганізмами, біологічно активними речовинами та іншими продуктами біотехнологій (ст. 90¹), невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91¹) та ін.

У **десяту групу** екологічних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, можна виокремити адміністративні правопорушення в *галузі охорони праці та здоров'я населення*.

До них відносять порушення вимог законодавства про працю та охорону праці (ст. 41), порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних норм і правил (ст. 42), вимог виробництва, заготівлі, реалізації сільськогосподарської продукції, що містить хімічні речовини понад гранично допустимі концентрації (ст. 42¹), заготівлі, переробки або збуту радіоактивне забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42²), порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіаційного забруднення (ст. 46¹), порушення норм і правил з ядерної та радіаційної безпеки при використанні джерел іонізуючого випромінювання (ст. 95), невиконання вимог органів нагляду за охороною праці (ст. 188⁸), органів державної інспекції праці (ст. 188⁶) та ін.

Адміністративні стягнення, які застосовуються до правопорушників:

- 9 штраф;
- © вилучення об'єктів правопорушення;

- © позбавлення права займатися спеціальною діяльністю;
- ® конфіскація знарядь правопорушення;
- 9 обмеження, зупинення, припинення діяльності чи експлуатації об'єктів.

Порушення екологічних лімітів, нормативів, стандартів, вимог екологічної безпеки тягне за собою застосування **заходів адміністративного впливу**, а саме:

- © обмеження діяльності;
- ® зупинення діяльності на певний час;
- © припинення діяльності.

Державні органи, які уповноважені застосовувати зазначені заходи реагування:

- © Кабінет Міністрів України;
- S органи Мінекоресурсів України та інші спеціально уповноважені органи;
- © органи місцевої державної виконавчої влади;
- © органи місцевого самоврядування;
- © органи суду за позовом прокуратури в разі систематичних правопорушень.

§ 4. Дисциплінарна відповідальність у екологічній сфері

Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення (проступки)— це вид юридичної відповідальності, що застосовується до винних за протиправні дії осіб, які порушують екологічні вимоги під час виконання своїх посадових обов'язків та інші вимоги дисципліни праці, пов'язані з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища, забезпеченням екологічної безпеки.

Підставами для відповідальності в галузі екології є дисциплінарні проступки в галузі:

- © використання природних ресурсів;
- © охорони навколишнього середовища (довкілля);
- © забезпечення екологічної безпеки.

Умови настання дисциплінарної відповідальності в екологічній сфері:

© протиправність;

Ф наявність вини правопорушника;

® професійна правосуб'єктність в екологічній сфері;

У невиконання чи неналежне виконання екологічних вимог, які становлять коло службових професійних обов'язків правопорушника.

Види дисциплінарних стягнень, передбачені Кодексом України про працю (ст. 147):

© догана;

Ф звільнення з посади.

§ 5. Матеріальна відповідальність за шкоду, завдану екологічними правопорушеннями

Матеріальна (майнова або цивільно-правова) відповідальність за екологічні правопорушення (делікти) — це вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання фізичними і юридичними особами обоє 'язку щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства або екологічних та інших прав громадян.

Підстави майнової відповідальності — це наявність реальної шкоди.

Умови, за яких настає майнова відповідальність:

© протиправність;

© причинний зв'язок між заподіяною шкодою і протиправною дією;

© наявність вини осіб, які завдають шкоди;

© підвищений екологічний ризик і небезпечна діяльність.

Види майнової відповідальності залежно від об'єкта правопорушення за:

© земельні правопорушення;

© надрові (гірничі) правопорушення;

® водні правопорушення;

© лісопорушення;

© фауністичні правопорушення;

© порушення законодавства про атмосферне повітря;

® порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

© порушення законодавства про природно-заповідний фонд;

© порушення вимог і нормативів екологічної безпеки;

© порушення законодавства про санітарно-епідемічне благополуччя населення;

© порушення вимог радіаційної ядерної безпеки;

© порушення екологічних прав громадян.

Способи (методи) обчислення шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, які передбачаються екологічним законодавством:

© нормативний — визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього середовища на підставі затверджених нормативів;

© таксовий — застосування такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок порушення правил природокористування;

© розрахунковий — обчислення збитків, заподіяних природним ресурсам і народному господарству порушенням правил на підставі методик та інших розрахунків.

Одним із нормативно-правових актів, на підставі якого здійснюється визначення збитків у екологічній сфері, є «Порядок визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р. Він визначає єдині на території України правила встановлення плати за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення в ньому відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та іншого виробництва, а також стягнення відповідних платежів з підприємств, установ і організацій.

Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється за:

- © викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- © скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти, в тому числі скиди, що провадяться підприємствами через систему комунальної каналізації;
- © розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Платежі за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі стягуються з підприємств незалежно від форм власності й відомчої належності. Стягнення платежів не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

Розміри зазначених платежів встановлюються урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями на підставі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів та нормативів плати за них.

Враховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації можуть звільняти підприємства, організації та установи від платежів за викиди і скиди забруднюючих речовин, що проводяться в межах гранично допустимих викидів і скидів.

Гранично допустимі викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка з урахуванням дії інших джерел забруднення та перспективи розвитку підприємства не перевищує встановлених норм екологічної безпеки людини.

Тимчасово погоджені викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю

часу, яка встановлюється на відповідний строк — до досягнення гранично допустимих викидів або скидів.

Міністерство екології та природних ресурсів України встановлює загальні на території Автономної Республіки Крим, областей або окремих регіонів, а також міст республіканського підпорядкування ліміти:

- © викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;
- © скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, а також поверхневі води загальнодержавного значення.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, поверхневі води загальнодержавного значення, а також розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів республіканського значення, встановлюються для підприємств органами Мінекоресурсів України у формі видачі дозволів на викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у поверхневі води місцевого значення і розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів, крім віднесених до ресурсів загальнодержавного значення, встановлюються для підприємств за поданням органів Мінекоресурсів України в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст республіканського підпорядкування) радами.

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів встановлюються на один рік і доводяться до підприємств не пізніше 1 липня попереднього року.

Нормативом плати за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах установлених лімітів є розмір плати за одну тону конкретної забруднюючої речовини або клас забруднюючих речовин.

За викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах лімітів встановлюються базові нормативи пла-

ти і коефіцієнти, що враховують територіальні екологічні особливості.

Зазначені нормативи і коефіцієнти розробляються й затверджуються Мінекоресурсів України за погодженням з Міністерством економіки і Міністерством фінансів України.

Платежі підприємств за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітні — провадяться за рахунок доходу, що залишається в розпорядженні підприємства.

Обмеження розмірів платежів за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів устанавлюється Кабінетом Міністрів України за пропозицією Міністерства економіки, Міністерства фінансів і Мінекоресурсів України.

За рішенням рад базового рівня збиткові та низькорентабельні підприємства можуть повністю або частково звільнитися від плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Розміщені на території України спільні та інші підприємства, що використовують іноземні інвестиції і реалізують усю свою продукцію або її частину за валюту, вносять плату за лімітні, та понадлімітні викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у іноземній валюті пропорційно до обсягу реалізації їхньої продукції за валюту.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища провадяться підприємствами у вигляді авансових платежів рівними частинами від розрахункового річного розміру платежів щоквартально до 15 числа першого місяця наступного кварталу.

Остаточний розрахунок за платежами за звітний рік провадиться відповідно до фактичної кількості викинутих і скинутих забруднюючих речовин та розміщених відходів у 10-денний строк після подання підприємствами річного звіту про кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів за формами статистичної звітності, а для підприємств, що не складають таких звітів, — за довідками підприємств, що подаються органам Мінекоресурсів України обласного рівня, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, а також уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севасто-

польській міським державним адміністраціям, про фактичну кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Контроль за достовірністю звітних даних щодо обсягів викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів здійснюють органи Мінекоресурсів України і Державного комітету статистики України. Якщо виявлено, що обсяги викидів і скидів і розміщення відходів перевищують звітні, за них стягуються платежі відповідно до встановлених нормативів у п'ятикратному розмірі цих платежів. Уразі несвоечасного перерахування коштів за забруднення навколишнього природного середовища стягується пеня в розмірі 0,1% суми платежів за кожний прострочений день.

Якщо підприємство не сплатило платежі, при остаточному розрахунку за рік після строку, зазначеного в п. 14 Порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища, платежі стягуються в безакцептному порядку.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища підприємства (крім розташованих у містах республіканського підпорядкування) перераховують у таких розмірах:

- ® 70% — до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища рад базового рівня на окремі рахунки;
- ® 20% — до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим і обласних рад на окремі рахунки;
- ® 10% — на рахунок республіканського позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища Мінекоресурсів України.

Підприємства, розташовані у містах республіканського підпорядкування, платежі за забруднення навколишнього природного середовища перераховують у таких розмірах:

- @ 90% — до позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища міських рад;

® 10% — на рахунок республіканського позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища Мінеко-ресурсів України.

Контроль за використанням платежів за забруднення навколишнього природного середовища здійснюють органи Мінеко-ресурсів України.

§ 6. Інші заходи реагування на екологічні правопорушення

Важливим заходом реагування органів контролю на порушення екологічного законодавства є *прийняття рішення про обмеження, тимчасову заборону чи припинення діяльності підприємств*, порядком здійснення якого визначено постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р.

Цей порядок визначає правові основи прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів (надалі - підприємств) незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Діяльність підприємств, що здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може бути:

S обмежена — на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів загалом по підприємству чи окремих його цехах (дільницях) і одиницях обладнання;

• *тимчасово заборонена (зупинена)* — до виконання необхідних природоохоронних заходів зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;

® *припинена* — повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

Притимчасовій забороні (зупиненні) чи припиненні діяльності підприємств забороняються всі викиди та скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів по підприємствах чи окремих їх цехах (дільницях) і одиницях обладнання.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища приймають у межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві органи державної виконавчої влади, Міністерство екології та природних ресурсів України та його органи на місцях, органи державного санітарно-епідеміологічного нагляду, інші спеціально уповноважені державні органи та органи місцевого самоврядування.

Діяльність підприємств обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) в разі перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів, екологічних стандартів, а також вимог екологічної безпеки, зокрема:

® уведення в дію підприємств, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання екологічних вимог і виконання заходів, передбачених проектами на їх будівництво (реконструкцію);

© відсутність споруд, устаткування і пристроїв для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також приладів контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та характеристиками шкідливих факторів на підприємствах, діяльність яких пов'язана із шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, або порушення правил експлуатації зазначених споруд, устаткування, пристроїв і приладів;

© використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, складування, захоронення, зберігання або розміщення виробничих, побутових та інших відходів без відповідних дозволів;

@ перевищення гранично допустимих чи тимчасово узгоджених викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, рівнів акустичного, електромагнітного, іоні-

зуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів, біологічного впливу та радіоактивного забруднення;

в порушення екологічних вимог при виробництві, зберіганні, транспортуванні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших речовин, небезпечних для навколишнього природного середовища, здоров'я та життя людей;

® відсутність або нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі та екстремально високі рівні забруднення повітряного та водного басейнів і ґрунтів, становлять небезпеку для здоров'я та життя людей, тваринного і рослинного світу;

® виробництво й експлуатація транспортних та інших перевізних засобів і установок, у викидах і скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи;

9 впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, що не відповідають екологічним вимогам;

@ порушення екологічних вимог при дислокації військових частин, проведенні ними військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки (крім випадків надзвичайних ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України);

Є порушення інших вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підставою для припинення діяльності підприємств є систематичне перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та екологічних стандартів, що не можуть бути усунуті з технічних, економічних чи інших причин.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємства підлягає виконанню в строки, зазначені в цьому рішенні.

Не допускаються термінові тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємства, якщо це може призвести до виникнення аварійної ситуації.

У разі невиконання рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств винні особи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Державні органи, що прийняли рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств або скасування таких рішень, надсилають у тридобовий строк відповідну інформацію радам, на території яких розміщуються підприємства.

Відновлення діяльності підприємств здійснюється з письмового дозволу органу, який прийняв рішення про тимчасову заборону (зупинення) діяльності, або його вищого органу.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств може бути оскаржено в судовому порядку. У разі необгрунтованого обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств винні в цьому службові особи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

§ 7. Судова практика при розгляді екологічних справ

Питання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в діяльності судових органів узагальнено в *постанові Пленуму Верховного Суду України* від 26 січня 1990 р. № 1 «*Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи*», а також у *роз'ясненні Вищого арбітражного суду України* від 23 червня 1995 р. «*Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з застосуванням Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*».

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 січня 1990 р. зазначено, що забезпечення охорони і раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу, оздоровлення екологічної обстановки потребує підвищення рівня здійснення правосуддя в справах про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства.

Обговорення судової практики свідчить, що в діяльності природоохоронних органів і судів є істотні недоліки.

Допускаються помилки у застосуванні законодавства. Не забезпечується принцип невідворотності відповідальності за забруднення ґрунту, рік, озер, морів та атмосферного повітря. Не завжди притягуються до відповідальності всі особи, причетні до злочину, внаслідок чого іноді залишаються безкарними організатори і пособники. Спостерігаються факти недооцінки суспільної небезпечності порушень законів про охорону природи, призначенням яких мір покарання злісним порушникам, неправильної кваліфікації їхніх дій. Не завжди конфіскують знаряддя злочину. Деякі суди за наявності в природоохоронному законодавстві спеціальних норм, що регулюють порядок відшкодування шкоди, вирішуючи позови про її відшкодування, керувалися лише загальними нормами цивільного законодавства про зобов'язання із заподіяння шкоди.

У ряді випадків судами без достатніх на те підстав зменшувався розмір належної до відшкодування шкоди, не виконувалися вимоги закону про вилучення незаконно добутої продукції (звірів, птахів, риби, хутра та ін.) або стягнення її вартості за неможливістю вилучення.

За виявлення у цивільних справах у діях особи діянь, що караються в кримінальному порядку, окремі суди на порушення ст. 235 Цивільно-процесуального кодексу України не повідомляли про це прокурора і самі не порушували справи.

Суди не приділяли належної уваги виявленню причин і умов, які сприяли екологічним правопорушенням, і реагуванню на них, розширенню гласності в цих справах.

Пленум Верховного Суду України постановив звернути увагу судів на необхідність усунення наявних недоліків і вдосконалення практики розгляду кримінальних та цивільних справ про порушення законодавства про охорону природи, забезпечення правильного і однакового застосування цього законодавства, неухильного додержання положень Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», про те, що однією з гарантій екологічних прав громадян є невідворотність відповідальності за

порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Суди мають підвищувати ефективність застосування правових засобів до припинення порушень законодавства про охорону природи, активніше виявляти причини й умови, що сприяють екологічним правопорушенням, реагувати з метою усунення їх винесенням окремих ухвал, розширювати гласність судових процесів у такій категорії справ.

Судам належить у кожній справі забезпечити всебічне, повне і об'єктивне з'ясування всіх обставин вчиненого злочину, виявляти всіх його учасників, осіб, які сприяли цьому, і вживати заходів щодо притягнення їх до відповідальності.

При цьому слід мати на увазі, що коли дві і більше особи, які об'єднані наміром вчинити злочин проти природи, розподілили ролі так, щоб досягти бажаного результату, всі вони мають нести відповідальність за співучасть у вчиненні цих злочинів незалежно від того, хто з них відстрелив тварину, виловив рибу, зрубав дерево чи чагарник.

Пленум звернув увагу судів на необхідність суворого додержання вимог законодавства при розгляді справ, пов'язаних із забрудненням водойм і атмосферного повітря.

При вирішенні справ цієї категорії слід мати на увазі, що відповідальність за ст. 228 Кримінального кодексу України настає при порушенні чистоти водойм і атмосферного повітря шкідливими викидами і відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, які здійснюють функції виробничого характеру, пов'язані з виготовленням, зберіганням, застосуванням, утилізацією продуктів і матеріалів, що містять забруднюючі речовини.

Відповідальність за ч. 1 ст. 228 Кримінального кодексу України настає за умови, що забруднення водойм заподіяло чи могло заподіяти шкоду здоров'ю людей, сільськогосподарському виробництву чи рибним запасам, а так само при забрудненні атмосферного повітря шкідливими для здоров'я людей відходами промислового виробництва. Згідно з ч. 2 ст. 228 КК відповідальність настає за умови, що забрудненням заподіяно значної шкоди здо-

ров'ю людей (захворювання одного чи кількох осіб на тяжку хворобу, поширення епідемічних або заразних хвороб серед значної кількості людей), сільськогосподарському виробництву (загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції, пошкодження на значних площах угідь, посівів, насаджень, падіж або захворювання значної кількості худоби) або спричинено масову загибель риби (знищення всієї чи більшості риби у водоймі чи на значній її площі або загибель великої кількості цінних порід риб).

У постанові Пленуму Верховного Суду України дано роз'яснення судам також щодо інших екологічних правопорушень у природоохоронній, природоресурсовій галузях та у сфері екологічної безпеки.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1996 р. № 13 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» зазначено, що передбачена ст. 14 Конституції України особлива охорона землі як основного національного багатства спрямована на забезпечення раціонального використання земельних ресурсів, збереження й відтворення родючості ґрунтів, захист їх від псування й забруднення, реалізацію громадянами та юридичними особами їх права на землю відповідно до закону. Важлива роль у здійсненні цієї охорони належить судам, юрисдикцію яких у сфері земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносин значно розширено.

Узагальнення практики розгляду судами віднесених до їх компетенції земельних, а також майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, свідчить, що вони вирішуються в основному правильно. Водночас у деяких випадках допускаються помилки у визначенні підвідомчості спорів, у застосуванні норм про вилучення земель і відшкодування заподіяних порушенням земельного законодавства збитків, у визначенні порядку використання земельної ділянки громадянами, яким належать жилий будинок, господарські будівлі та споруди на праві спільної власності.

З метою запобігання зазначеним недолікам Пленум Верховного Суду України постановив звернути увагу судів на необхідність при вирішенні віднесених до їх компетенції земельних і майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, не-

ухильно додержуватися норм Конституції України, законів і прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів про землю і її охорону, захист прав усіх суб'єктів права власності на землю та господарювання на ній, усувати недоліки в цій діяльності та вдосконалювати її.

При вирішенні питань про підвідомчість справ належить враховувати, що суди вирішують земельні й майнові спори, пов'язані із земельними відносинами, якщо хоча б однією із сторін у спорі є громадянин.

Виходячи з положень ст. 8, 124 Конституції України, ст. 5, 17, 26 — 28, 31, 42 — 44, 51, 103, 104, 105, 107, 112, 114, 116 Земельного Кодексу України (далі — ЗК), ст. 5 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», ст. 24 Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК) судам підвідомчі, зокрема, справи за заявами:

9 про надання земельної ділянки для ведення (створення) селянського (фермерського) господарства в разі відмови в цьому рішенні районної, міської (в адміністративному підпорядкуванні якої є район) ради;

@ про визнання незаконним рішення сільської, селищної, міської ради про відмову передати громадянину в приватну власність земельну ділянку, надану йому для ведення особистого підсобного господарства, будівництва й обслуговування жилого будинку та з інших питань.

У постанові Пленуму зазначено, що відповідно до ст. 48, 50 Закону України «Про власність», ст. 71 Цивільного кодексу України у спорах про захист прав власників земельних ділянок, стороною яких є громадянин, застосовується трирічний строк позовної давності, якщо інше не передбачено законом.

Встановлений ст. 112 ЗК місячний строк для оскарження в судовому порядку рішень рад щодо земельних спорів є процесуальним, тому в разі, коли його не буде поновлено через неповажність причин пропуску, заява про вирішення земельного спору відповідно до ст. 85 ЦПК залишається без розгляду. При оскарженні інших рішень рад діють відповідні строки, передба-

чені Цивільним кодексом України, Законом України «Про звернення громадян» або іншими актами законодавства України.

Визнано такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду Української РСР від 27 червня 1986 р. № 7 «Про практику застосування судами України земельного законодавства при розгляді цивільних справ».

З метою однакового і правильного застосування при вирішенні спорів Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Президія Вищого арбітражного суду України прийняла роз'яснення від 23 червня 1995 р. № 02—5/458.

При вирішенні спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», арбітражним судам необхідно мати на увазі, що відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, охорону атмосферного повітря та іншими.

Згідно зі ст. 69 зазначеного закону шкода, заподіяна внаслідок порушення природоохоронного законодавства, підлягає КQM-пенсації, як правило, в повному обсязі без зниження розміру відшкодування та незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

При вирішенні спорів про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення природоохоронного законодавства, арбітражні суди мають керуватись також главою 40 Цивільного кодексу України, зокрема ст. 453, згідно з якою арбітражний суд, присуджуючи відшкодування шкоди, може зобов'язати відповідальну за шкоду особу відшкодувати її в натурі. Отже, якщо в судовому засіданні буде встановлена можливість відновлення навколишнього природного середовища за рахунок особи, яка порушила природоохоронне законодавство, в рішенні арбітражного суду необхідно зазначити конкретні заходи щодо відновлення навколишнього природного середовища та строки їх проведення. У разі ухилення винної сторони від виконання рішення арбітражний суд на підставі ст. 121 Арбітражно-процесуального

кодексу України вправі змінити спосіб виконання рішення та застосувати до неї санкції, передбачені ст. 119 Арбітражно-процесуального кодексу України.

Виходячи з вимог ст. 69 закону, володільці джерел підвищеної екологічної небезпеки зобов'язані відшкодувати заподіяну ними навколишньому природному середовищу шкоду відповідно до ст. 450 Цивільного кодексу України. Питання про віднесення підприємств, організацій, установ до таких, що являють собою підвищену екологічну небезпеку, вирішуються відповідно до вимог ч. 3 ст. 66 закону. Такі підприємства звільняються від відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, тільки тоді, коли вони доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Що ж до підприємств, не віднесених до джерел підвищеної екологічної небезпеки, то вони звільняються від відшкодування шкоди, якщо доведуть, що шкоду заподіяно не з їхньої вини (ст. 440 Цивільного кодексу України).

Крім того, розглянуто також інші питання арбітражної практики в екологічній сфері.

Контрольні запитання

1. Поняття юридичної відповідальності в екологічному праві.
2. Визначте поняття, склад та види екологічних правопорушень.
3. Охарактеризуйте особливості кримінальної відповідальності в екологічній сфері.
4. Проаналізуйте особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення.
5. В чому полягає особливість майнової (цивільно-правової) відповідальності в екологічній сфері?
6. Види та особливості юридичної відповідальності за земельні правопорушення.
7. Охарактеризуйте юридичну відповідальність за порушення природоохоронного законодавства та вимоги екологічної безпеки.

МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює такі питання:

- © *поняття міжнародного екологічного права, його основні принципи, об'єкти та джерела*
- © *міжнародне повітряне та космічне право*
- & *міжнародне морське право*
- © *загальне міжнародне співробітництво в екологічній сфері*
- 9 *міжнародне та міждержавне співробітництво України з екологічних питань*

§ 1. Поняття міжнародного екологічного права, його основні принципи, об'єкти та джерела

Необхідність розв'язання глобальних екологічних проблем зумовила прийняття відповідних міжнародних правових актів, договорів, угод тощо, які у сукупності створили міжнародне екологічне право. Це право існує поряд із національними правовими екологічними системами. Водночас загальноновизнані принципи і норми міжнародного екологічного права спонукають окремі країни приймати відповідні акти національного екологічного законодавства для розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері.

До загальноновизнаних принципів у екологічній сфері відносять визнання державного суверенітету кожної країни, суверенну рівність окремих держав, територіальну недоторканність і цілісність, міжнародно-правову відповідальність у екологічній

сфері, мирне розв'язання міжнародних спорів і конфліктів. Спеціальні екологічні принципи передбачають захист навколишнього середовища для нинішнього і майбутнього поколінь, неприпустимість заподіяння транскордонного забруднення, екологічно обгрунтоване використання природних ресурсів, неприпустимість радіаційного забруднення навколишнього середовища, захист Світового океану, заборону військового та будь-якого іншого негативного впливу на природне середовище, забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Серед об'єктів міжнародно-правової охорони навколишнього середовища найбільше значення має охорона атмосфери землі й космічного середовища навколо неї та Світового океану. Інші природні ресурси (земля, надра, води, ліси та ін.) використовуються і охороняються відповідно до національного законодавства, до того ж існує міжнародне співробітництво в цій сфері.

Найважливішим джерелом міжнародного екологічного права є *Декларація ООН з навколишнього середовища*, яку прийнято в 1972 р. на Всесвітній конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, Швеція), *Всесвітня хартія природи*, прийнята Міжнародним союзом охорони природи.

На регіональному рівні, в рамках СНД, прийнято *Угоду про взаємодію в галузі екології, охорони навколишнього природного середовища*, створено Міжнародну екологічну раду (МЕР) і Міждержавний екологічний фонд (1992р.).

§ 2. Міжнародне повітряне та космічне право

Міжнародна правова охорона атмосфери Землі та космічного простору останніми роками набула як регіонального, так і глобального характеру. Насамперед це стосується охорони атмосфери від забруднення, збереження природного стану клімату та озонового шару навколо Землі. Серед міжнародно-правових актів у цій сфері слід назвати *Європейську конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великій відстані* ("Женева, 1972 р.), у якій передбачено прагнення країн охороняти людину і навколишнє

середовище, що її оточує, від забруднення повітря, вживати заходів щодо зменшення та запобігання забрудненню повітря тощо. Для здійснення контролю в цій галузі в межах Європейської економічної комісії ООН з проблем навколишнього середовища створено Виконавчий комітет.

Для охорони озонного шару в 1985 р. у Відні підписано *Віденську конвенцію з охорони озонного шару*, в 1987 р. — *Монреальський протокол про захист озонного шару*. Деякі проблеми, пов'язані з охороною озонного шару, були відображені в рішеннях Міжнародної конференції з проблем екології, яка відбулася в 1988 р. у Гаазі (Нідерланди).

§ 3. Міжнародне морське право

Міжнародно-правовий режим охорони і використання Світового океану передбачає заходи щодо охорони морського середовища від забруднення, регулювання виключної (морської) економічної зони та морського дна. Найважливішим актом із цих питань є міжнародна *Конвенція ООН з морського права*, яку в 1992 р. підписали представники 119 країн світу. Ця конвенція, яку називають Хартією морів, складається з преамбули, 320 статей і дев'яти додатків. Вона закріплює правовий режим Світового океану в усьому його комплексі. Це, зокрема, правовий статус морських просторів, мінеральних і живих ресурсів Світового океану та його дна, правове регулювання діяльності держав щодо вивчення, використання природних ресурсів і просторів морського середовища. У Конвенції ООН з морського права знайшли відображення економічні та екологічні проблеми використання міжнародного району морського дна, економічної зони, охорони морського середовища від забруднення, а також міжнародного співробітництва в цій сфері. Конвенція ООН з морського права передбачає (ст. 192), що всі держави повинні вживати необхідних заходів для того, щоб їхня діяльність не завдавала шкоди іншим державам і морському середовищу.

§ 4. Загальне міжнародне співробітництво в екологічній сфері

Для вдосконалення екологічного законодавства і міжнародного співробітництва велике значення має Міжнародна конференція з екологічних питань, яка відбулася в червні 1992 р. у Ріо-Жанейро (Бразилія).

Серед основних 27 принципів, проголошених у *Декларації Ріо з навколишнього природного середовища та розвитку*, слід назвати такі.

© Люди — центр піклування в процесі постійного розвитку. Вони мають право на здорове і творче життя в гармонії з природою.

® Згідно зі Статутом ООН і принципами міжнародного права держави мають суверенне право на проведення власної природоохоронної політики та політики розвитку і гарантують у межах своєї юрисдикції або контролю, що їхні дії не зашкодять навколишньому середовищу інших держав чи районів, які перебувають за межами дії їхніх національних законів,

w Право на розвиток має реалізовуватися з урахуванням того, що це відповідатиме потребам розвитку та природоохоронним заходам наступних поколінь.

@ Для того щоб досягти постійного та безпечного розвитку, природоохоронні заходи мають посідати належне місце у процесі розвитку і не можуть розглядатися окремо від них.

@ Усі держави і всі люди співпрацюють у напрямі викорінення бідності, прагнуть зменшити різницю у рівнях життя й краще задовольнити потреби більшості населення планети.

@ Спеціальної пріоритетності потребують країни, що розвиваються, особливо найменш розвинені, а тому найбільш екологічно вразливі. Міжнародні дії в галузі охорони природи та розвитку мають також відповідати інтересам і потребам усіх країн.

в Держави повинні співпрацювати в дусі глобального партнерства, щоб зберегти, захистити та реставрувати здорову цілісність усіх екосистем Землі. Зважаючи на неоднаковий внесок у глобальне погіршення навколишнього середовища, держави несуть загальну, але диференційовану відповідальність. Розвинуті країни визнають свою відповідальність у міжнародному прагненні до постійного розвитку, враховуючи техногенне навантаження своїх суспільств на навколишнє середовище і на технології та фінансові ресурси, що перебувають у їх розпорядженні.

9 Щоб досягти стабільного розвитку та високої якості життя всіх людей, держави мають скорочувати та ліквідувати ті виробництва, що не відповідають схемі постійного та безпечного розвитку, а також проводити відповідну демографічну політику.

® Держави мають співпрацювати в пошуках прийнятних наукових рішень, сприяти розробкам, адаптації, поширенню й передачі технології, включаючи нові та вдосконалені технології.

в Природоохоронні проблеми розв'язуються найкраще за участі всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На рівні держави кожний індивідуум матиме відповідний доступ до інформації про навколишнє середовище, яка надається представниками влади, а також можливість брати участь у процесі розроблення та прийняття рішень. Держави мають сприяти ознайомленню громадян зі станом навколишнього середовища шляхом поширення екологічної інформації. Має надаватися доступ до юридичних і адміністративних процедур.

© Держави вводять в дію ефективне природоохоронне законодавство. Природоохоронні стандарти, завдання управління і пріоритети мають відображати той природоохоронний контекст та контекст розвитку, до яких вони застосовуються. Стандарти, які застосовуються деякими країнами, можуть бути невідповідними чи необґрунтованими економічними або со-

ціальними витратами для інших країн, особливо для тих, що розвиваються.

9 Держави мають співпрацювати у створенні міжнародної економічної системи, що сприяє економічному зростанню і постійному розвитку в усіх країнах. Засоби торговельної політики з метою охорони природи не повинні бути засобами арбітражу або дискримінацією. При усуненні ситуацій, що загрожують навколишньому середовищу, треба уникати односторонніх дій, які не підпадають під юрисдикцію країни-імпортера. Природоохоронні заходи, які відносять до глобальних чи транскордонних проблем, мають базуватися на міжнародній згоді, що досягається усіма можливими засобами.

@ Держави розробляють законодавство, не забуваючи про відповідальність та компенсацію збитків потерпілим за забруднення та інші екологічні лиха. Держави також мають співпрацювати в розробці міжнародного закону щодо відповідальності та компенсації за шкідливі дії екологічних лих, що сталися внаслідок дій у їхній юрисдикції чи під їхнім контролем у районах, що не підпадають під їхню юрисдикцію.

® Держави мають ефективно співпрацювати у несприятній чи запобіганні розміщенню або перенесенню до інших держав будь-яких дій чи об'єктів, що призводять до деградації навколишнього середовища або визнані шкідливими для людини.

@ Для того щоб захистити навколишнє природне середовище, держави будуть широко вживати запобіжних заходів згідно зі своїми можливостями. Якщо виникне загроза серйозного чи безповоротного лиха, то відсутність повної наукової обґрунтованості не може бути використана як причина не витратити кошти на ефективні заходи щодо запобігання погіршенню стану навколишнього природного середовища.

Крім того, в Декларації Ріо передбачено ряд інших важливих принципів.

9 Органи державної влади мають добиватися проголошення інтернаціоналізації природоохоронних засобів і використан-

ня економічних важелів, беручи до уваги, що забруднювач у принципі відшкодовує витрати на усунення забруднення відповідно до інтересів суспільства і без деформації міжнародної торгівлі та інвестування.

w Оцінка впливу на навколишнє середовище як державний важіль має використовуватися для запропонованих дій, що, як передбачається, шкідливо впливають на навколишнє середовище і є предметом для обговорення компетентних державних органів влади.

© Держави повинні терміново повідомляти інші держави про будь-які природні лиха чи інші загрози, які можуть призвести до випадкового шкідливого впливу на навколишнє середовище певних країн. Міжнародна співдружність має докладати всіх зусиль для допомоги державам, що зазнали такого лиха.

© Держави забезпечують першочергове та своєчасне інформування держав, які потенційно зазнають впливу дій, що можуть мати значний шкідливий міжкордонний ефект, і радяться з іншими державами на основі доброї волі на якомога ранній стадії.

- Місцеві жителі та їхні громади, місцеві товариства, які мають знання та досвід, відіграють важливу роль у природоохоронному управлінні та розвитку. Держави повинні визнати та належно підтримати їхню культуру та інтереси і сприяти їхній ефективній участі у досягненні стабільного розвитку.

© Природні ресурси та навколишнє середовище народів, які перебувають під владою, залежністю та окупацією, повинні охоронятися.

® Воєнні дії у своїй основі — руйнівні для постійного розвитку. Держави мусять поважати міжнародне право, забезпечувати охорону навколишнього середовища під час воєнних конфліктів.

® Мир, розвиток та охорона навколишнього середовища - взаємозалежні та невіддільні.

© Держави мирно долають усі незгоди з охорони навколиш-

нього середовища відповідними засобами згідно зі Статутом ООН.

© Держави та люди співпрацюють на основі доброї волі й у дусі партнерства в реалізації принципів, утілених у Декларації Ріо, і вдосконаленні міжнародного законодавства щодо постійного та безпечного розвитку.

§ 5. Міжнародне та міждержавне співробітництво України з екологічних питань

Тому розробляючи національну екологічну політику в Україні, варто було б поєднати зусилля в екологічній сфері з країнами, що утворилися на пострадянському просторі, і розвивати їх безпосередньо з іншими країнами Європи, Азії та Америки. Про необхідність об'єднання зусиль усіх країн і народів для подолання екологічних та інших аварій і катастроф досить наочно підтвердив досвід ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р.

Міжнародне співробітництво України в екологічній сфері визначається *Основними напрямками державної екологічної політики*, а також міжнародними і міждержавними договорами та угодами.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами, як:

- © глобальний характер екологічних проблем;
- © транскордонний характер забруднення навколишнього середовища;
- © міжнародні зобов'язання України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- © необхідність міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливість залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасницею декількох десятків міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень таких конвенцій та угод, як:

Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою (Москва, 1963);

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів біологічної і токсичної зброї, їх знищення (Лондон, Москва, Вашингтон, 1972; ратифіковано в 1975 р.);

Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (Лондон, 1972; ратифіковано в 1975р.);

Конвенція про охорону світової культурної та природної спадщини (Париж, 1972; ратифіковано в 1988 р.);

Конвенція про заборону військового та іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище (Женева, 1976; ратифіковано в 1978 р.);

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані (Женева, 1979; ратифіковано в 1980 р.) *і протоколів до неї* (*Протокол про довгострокове фінансування спільної програми спостережень і оцінки поширення забруднювачів повітря на великій відстані в Європі* (Женева, 1984; ратифіковано у 1985 р.); *Протокол про обмеження викидів сірки принаймні на 30 відсотків* (Гельсінкі, 1985; ратифіковано у 1986 р.);

Протокол про обмеження викидів оксидів азоту та їх транскордонних потоків (Софія, 1988; ратифіковано у 1989 р.); *Протокол про обмеження викидів легких органічних сполук та їх транскордонних потоків* (Женева, 1991); *Протокол про подальше скорочення викидів сірки* (Осло, 1994);

Конвенція про охорону озонового шару (Відень, 1985; ратифіковано у 1986р.);

Конвенція про оперативне сповіщення у випадку ядерної аварії (Відень, 1986; ратифіковано у 1986 р.);

Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії чи аварійної ситуації (Відень, 1986; ратифіковано у 1986 р.);

Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 1987; ратифікований у 1988 р.);

Рамкова Конвенція про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 1992);

Конвенція про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992; ратифіковано у 1994 р.);

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 1992; ратифіковано у 1994 р.);

Конвенція про охорону навколишнього середовища басейну ріки Дунай (Софія, 1994);

Конвенція про ядерну безпеку (Відень, 1994).

Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність до норм міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Найближчими роками слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує велика кількість конвенцій, приєднання до яких, а також підписання нових, мають для України суттєве значення й значно посилять можливості у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Найважливішими з таких конвенцій є:

Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971);

Конвенція про охорону дикої фауни, флори та природного середовища їх перебування в Європі (Берн, 1979);

Конвенція про охорону видів диких тварин, що мігрують (Бонн, 1979) *та протоколів і угод до неї*;

Конвенція про контроль транскордонних перевезень токсичних відходів та їх видалення (Базель, 1989);

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Еспо, 1991);

Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, 1992);

Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Гельсінкі, 1992).

Поряд із виконанням зобов'язань України, що випливають із зазначених багатосторонніх договорів у галузі охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, в перспективі має важливе значення подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

® співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП — Програма ООН з навколишнього середовища, ЄЕК ООН — Європейська Економічна комісія ООН, ПРООН — Програма розвитку ООН; МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії ООН; ФАО — Організація з продовольства і сільського господарства; Центр ООН по населених пунктах; Комісія сталого розвитку; Глобальний екологічний фонд та інші);

© участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне море, Дунай, Карпати, Донбас та ін.);

в участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (проблеми відходів, перенесення забруднень повітряними і водними потоками тощо).

Беручи участь у міжнародному співробітництві, Україна отримує допомогу в галузі охорони навколишнього природного середовища від міжнародного співтовариства. Слід зазначити, що кількість фінансових ресурсів, що виділяються в Україні на охорону навколишнього середовища, відрізняє її від багатьох розвинутих держав і навіть від деяких країн Центральної та Східної Європи. Це пов'язано з пізнім усвідомленням необхідності та вигідності інвестицій в охорону навколишнього середовища. Однак саме це дає змогу Україні розраховувати на міжнародне співробітництво і можливість отримання фінансової допомоги.

Інтерес може становити доступ до ринку з метою залучення екологічно чистих технологій та обладнання для захисту навколишнього природного середовища України. Інтеграція незалежної України у світове співтовариство уможливила безпосередню міжнародну економічну, технічну та експертну допомогу.

Головними її напрямками є:

© гранти (безоплатна допомога) та в майбутньому можливі кредити Програми розвитку ООН, Програми охорони навколишнього природного середовища. Перші гранти було спрямовано на збереження біорізноманіття (дельта Дунаю та Східні Карпати), а також регіональне важливий проект — захист Чорного моря від забруднення;

© допомога Європейського Союзу в рамках технічної допомоги країнам СНД (ТАСІС). Хоча проблеми охорони навколишнього природного середовища не належать до пріоритетних програм ТАСІС;

© міжнародна допомога окремих розвинутих країн (США, Канади, Нідерландів, Німеччини, Данії, Великої Британії) як у рамках багатосторонніх програм, так і на підставі двосторонніх угод. Міжнародна допомога насамперед повинна використовуватися згідно з внутрішніми регіональними пріоритетами для розв'язання проблем Дніпра та інших річок України, проблем якості питної води, проблем Донецько-Придніпровського регіону, Полісся, Чорного та Азовського морів, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи тощо.

Контрольні запитання

1. Означте поняття і проблеми формування міжнародного екологічного права.
2. Назвіть основні принципи міжнародного співробітництва в екологічній сфері.
3. Що таке суб'єкти та об'єкти міжнародного екологічного права? Назвіть їх.
4. Які найважливіші джерела міжнародного екологічного права?
5. Які ви знаєте форми участі України в міжнародному співробітництві в екологічній сфері?

Розділ I

ОСНОВИ ПРИРОДОРЕСУРСОВОГО ПРАВА

ГЛАВА 1

ОСНОВИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ОСНОВИ ПРИРОДОРЕСУРСОВОГО ПРАВА

ОСНОВИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДР УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОД УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЛІСІВ УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПОВІТРЯНОГО
СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТВАРИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РОСЛИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

ОСНОВИ ПРИРОДООХОРОННОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

↳ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ,
ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

С ПРАВОВІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

О ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ
СИТУАЦІЙ ТА ТЕРИТОРІЙ, ЗАБРУДНЕНИХ УНАСЛІДОК
ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Загальна характеристика зазначених проблем передбачає висвітлення таких питань:

@ земля як об'єкт правового регулювання

© земельне законодавство України

Ф право власності на землю і право землекористування

@ державне регулювання в галузі використання і охорони земель

*і» юридична відповідальність за порушення земельного законодавства

§ 1. Земля як об'єкт правового регулювання

Земля як основний і найважливіший об'єкт природи виникла й існує як планета Сонячної системи у космічному просторі. Особливість землі полягає в тому, що вона як продукт природи (природний об'єкт) виникає й існує незалежно від волі людей. Цим земля відрізняється від інших об'єктів права власності, які створені людиною.

Земля є головним засобом виробництва у сільському господарстві, вона є багатством будь-якого суспільства.

Найважливішою особливістю землі є її родючість, з чим тісно пов'язане поняття «грунт», тобто верхній родючий шар землі.

Земля використовується як територія для розселення людей і розміщення промислових об'єктів, шляхів та місць відпочинку.

Значну частину землі використовують у сільськогосподарському виробництві.

Правове регулювання раціонального використання, охорони земель включає і підвищення родючості ґрунтів, меліорацію земель, боротьбу з ерозією, захист рослин від хвороб, шкідників, бур'янів тощо.

До цього слід додати, що в правовому регулюванні земля як об'єкт виконує різні функції:

- Ф екологічну — як природний об'єкт, котрий існує незалежно від волі людини;
- економічну — як об'єкт господарювання;
- ® соціальну — як місце й умови для життя людини;
- ® політичну — як територія держави, на якій поширюється державна влада.

Залежно від цих функцій і правове регулювання здійснюється відповідно екологічним, цивільним, земельним та конституційним правом.

Якщо визначити специфіку суспільних відносин як предмета регулювання нормами земельного права, тобто земельних відносин, то вони насамперед визначаються особливостями об'єкта цих відносин — землею.

Земля — це насамперед територія, яка використовується для розміщення населених пунктів, виробництв, промисловості, транспорту.

Суттєво інша роль землі в сільському і лісовому господарстві, де вона не тільки є матеріальною умовою, а й активним виробничим фактором. У цих галузях земля є головним засобом виробництва, предметом праці, джерелом отримання продукції.

Особливістю землі як засобу виробництва порівняно з іншими її властивостями є обмеженість у просторі, постійність місцезнаходження, неможливість її зміни.

Земельні відносини, будучи вольовими суспільними відносинами, в більшості випадків виступають як економічні відносини.

З часу залучення землі до сфери виробництва для забезпечення людини продуктами харчування та готовими засобами життя земля стає власністю. Виникнення права власності на землю обумовлює економічний характер земельних відносин.

З огляду на ці особливості землі, її багатогранні роль і функції слід зазначити, що не всі суспільні відносини щодо землі є земельними.

Так, не є екологічними, а відповідно і земельними відносинами,

які не мають у своїй основі права власності. Приклад — це відносини в сфері територіального верховенства, яким є територія держави як політична категорія.

Деякі відносини в галузі використання землі екологічного характеру, крім того, за змістом є також відносинами інших галузей. Це відносини, пов'язані з платою за землю, які є фінансовими відносинами.

Земля як природний об'єкт і загальна умова і засіб виробництва визначає і тісний взаємозв'язок земельних відносин із суспільними відносинами, які регулюються іншими галузями права.

Так, у силу загальної і тісної взаємодії між усіма природними ресурсами, які входять до сфери господарського використання, земельні відносини входять в єдину групу природоресурсових відносин поряд з водними, лісовими та надровими відносинами.

§ 2. Земельне законодавство України

Сучасне земельне законодавство України як самостійна галузь права і складова частина екологічного права як комплексної галузі права почало формуватися з часу проголошення незалежності України та прийняття нової редакції Земельного кодексу України у 1990р.

Основним завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою створення умов для раціонального використання і охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища та охорони прав фізичних і юридичних осіб на землю.

Земельні відносини в Україні регулюються насамперед Земельним кодексом України та іншими актами законодавства, що видаються відповідного до нього. Важливим для земельного законодавства України є положення *Конституції України, яка визначає землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави* (ст. 14). Земля та інші природні ресурси оголошені об'єктами права власності українського народу, від

імені якого це право здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування (ст. 13). Кожний громадянин має право користуватись природними об'єктами власності народу, в тому числі землею, яке набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону (ст. 13-14). Держава гарантує це право власності на землю.

Земельний кодекс України є основним кодифікаційним актом, який виступає джерелом земельного законодавства. Перший Земельний кодекс був прийнятий у 1970 р., другий — у грудні 1990 р., третій, нині діючий — 13 березня 1992 р. За своєю структурою Земельний кодекс України складається з десяти розділів, які включають 118 статей. Крім того, окремі розділи (в основному це перший і другий) ще поділяються на глави, яких усього — тринадцять. У загальних положеннях Земельного кодексу визначаються основні положення щодо земельного законодавства і його завдання, склад земель (сім категорій) та форми власності на землю, право землекористування та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування.

У Земельному кодексі України встановлений порядок передачі земель у власність та надання їх у користування, призупинення і перехід прав на землю, порядок викупу земель та плати за землю, права та обов'язки землекористувачів і гарантії захисту їх прав. Земельний кодекс визначає порядок і особливості використання земель сільськогосподарського призначення, населених пунктів, промисловості, транспорту та зв'язку, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, земель лісового та водного фондів і запасу. Врегульований також порядок охорони земель, стягнення збитків власником землі і землекористувачем. Здійснення контролю за охороною і використанням земель і їх моніторингу, порядок ведення державного лісового кадастру і здійснення землеустрою, розгляд земельних суперечок, відповідальності за порушення земельного законодавства, а також особливості дії міжнародних договорів України в галузі земельних відносин.

До системи джерел земельного законодавства входять також Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р.,

Закон України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 р., Закон України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р., Закон України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000 р., а також Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р., який має силу закону.

Крім того, окремі положення, що мають відношення до регулювання правового режиму земель містяться в *Кодексі України про надра* (ст. 18, 23, 24, 27), *Водному кодексі України* (ст. 4 глави 18), *Лісовому кодексі України* (ст. 5, 11, 12), *Законах України «Про селянське (фермерське) господарство»* від 22 червня 1992 р. (розділи II-III), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. (розділи II, III), «Про транспорт» від 10 листопада 1991 р. (ст. 13, розділ II), «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. (ст. 20-23) та ряд інших законодавчих актів.

Важливе значення для формування земельного законодавства мають *постанови Верховної Ради України* від 18 грудня 1980 р. «Про земельну реформу», від 17 березня 1972 р. «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі», «Про форми державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею» від 13 березня 1992 р. та ряд інших.

До системи земельного законодавства входять також Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Державного комітету України по земельних ресурсах та інших уповноважених центральних органів державної виконавчої влади.

Питання застосування земельного законодавства містяться також у *постановах Пленуму Верховного Суду України* від 26 січня 1990 р. «Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи» та від 25 грудня 1996 р. № 13 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ».

§ 3. Право власності на землю і право землекористування

Форми власності на землю передбачені *Конституцією України, Законом України «Про форми власності на землю»* від 30 грудня 1992 р., а також окремими статтями *Земельного кодексу України* (ст. 3-6). В Україні поряд з державною введено колективну і приватну власність на землю. Усі ці форми є рівноправними. Розпоряджаються землею місцеві ради, які в межах своєї компетенції передають землю у власність іншим землекористувачам, надають їй у користування або вилучають. Повноваження місцевих рад щодо надання, передачі та вилучення земельних ділянок можуть передаватися відповідно органам державної виконавчої влади або виконавчим органам місцевого самоврядування.

У державній власності перебувають усі землі України за винятком земель, переданих у колективну чи приватну власність.

Суб'єктами права державної власності на землю виступають:

- Верховна Рада України — на землі загальнодержавної власності України;
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим — на землі в межах території Республіки, за винятком земель загальнодержавної власності;
- обласні, районні, міські, селищні, сільські ради — на землі в межах їх територій, за винятком земель загальнодержавної власності.

Землі, що перебувають у *загальнодержавній власності*, можуть передаватися в колективну або приватну власність і надаватися у користування, у тому числі в оренду. Не можуть передаватися у колективну і приватну власність: землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, парки тощо); землі гірничодобувної промисловості, єдиної енергетичної та космічної систем, транспорту, зв'язку, оборони; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення; землі лісового фонду; землі водного фонду; землі сільськогосподарських науково-дослідних і навчальних закладів.

Другою формою власності на землю є *колективна власність*. Суб'єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, сільськогосподарські акціонерні товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Розпорядження земельними ділянками, що перебувають у колективній власності, здійснюється за рішенням загальних зборів колективу. Землі у колективну власність передаються безоплатно. Кожний член колективної власності на землю у разі виходу з колективу має право одержати свою частку землі в натурі (на місцевості), яка визначається в порядку, передбаченому Земельним кодексом.

Право приватної власності громадян України на землю означає, що тільки вони мають право на одержання у власність земельних ділянок для: ведення сільськогосподарського (фермерського) господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва і обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного і гаражного будівництва.

Практичний інтерес становлять положення, що визначають розміри земельних ділянок, які в зазначених випадках можуть бути надані у приватну власність:

- в для ведення сільського (фермерського) господарства 50-100 га;
- © для ведення особистого підсобного господарства в межах населених пунктів — 0,6 га;
- @ для будівництва та обслуговування житлового будинку:
 - а) в сільських населених пунктах — 0,25 га;
 - б) в селищах міського типу:
 - для працівників сільськогосподарських підприємств — 0,25 га;
 - для інших — 0,15 га;
 - в) в містах:
- ® для ведення садівництва — 0,12 га;
- © для індивідуального дачного будівництва — 0,10 га;
- © для будівництва індивідуального гаража — 0,01 га.

Громадяни набувають право власності на земельні ділянки у разі: одержання їх у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі-продажу; дарування та обміну. Передача земельних ділянок у власність громадян проводиться місцевими радами за плату або безоплатно.

Іноземним громадянам та особам без громадянства земельні ділянки у власність не передаються.

У тимчасове користування на умовах оренди земля надається: громадянам України; підприємствам, установам і організаціям; громадським об'єднанням і релігійним організаціям; спільним підприємствам; міжнародним об'єднанням і організаціям з участю українських та іноземних юридичних осіб і громадян; підприємствам, що повністю належать іноземним інвесторам; іноземним державам; міжнародним організаціям; іноземним юридичним особам та особам без громадянства. Орендодавцями землі є сільські, селищні, міські, районні ради і власники землі. Земля може надаватися в оренду у короткострокове користування — до трьох років (для випасання худоби, сінокосіння, городництва, державних та громадських потреб) і довгострокове — до 50 років. Умови використання землі, строки її використання, плата за оренду землі визначаються за угодою сторін і обумовлюються в договорі. Після закінчення строку оренди землі орендар має переважне право на відновлення договору. Крім того, орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають переважне право на одержання орендованих земельних ділянок у приватну власність.

Громадяни, які мають земельні ділянки у власності, можуть надавати їх в оренду без зміни цільового призначення на строк до трьох років, а у разі тимчасової непрацездатності, призову на дійсну військову службу до Збройних Сил України, вступу до навчального закладу — до п'яти років. У разі успадкування земельної ділянки неповнолітніми допускається надання цих ділянок в оренду під контролем місцевих рад на строк до досягнення неповнолітнім спадкоємцем повноліття.

§ 4. Державне регулювання в галузі використання і охорони земель

Державне управління в галузі використання, відтворення і охорони земель є складовою частиною державного управління. Воно має свої особливості, які насамперед пов'язані з об'єктом, яким є земля, організація її раціонального використання і охорони як об'єкта господарювання.

Державне управління в галузі регулювання земельних відносин має мету забезпечити дотримання земельного законодавства шляхом організації земельних територій, планування доходів у галузі використання і охорони земель, здійснення обліку і контролю в цій галузі, вирішення земельних спорів та притягнення правопорушників у цій галузі до юридичної відповідальності.

Державне управління в галузі регулювання земельних відносин поділяється на загальне і спеціальне. Загальне управління здійснюється органами загальної компетенції і має територіальний характер. Спеціальне або відомче управління землями здійснюється спеціально уповноваженими на це міністерствами, відомствами та підпорядкованими їм органами. На відміну від державного управління, яке здійснюється державними органами, внутрішньогосподарське управління в цій галузі здійснюють саме власники землі, землекористувачі та орендарі.

Систему органів державного регулювання в цій галузі можна розглядати в широкому і вузькому розумінні. В широкому понятті таке регулювання здійснюється всією системою державних органів — органами законодавчої, виконавчої і судової влади. У більш вузькому розумінні таке управління здійснюють тільки органи державної виконавчої влади.

Залежно від повноважень щодо регулювання державні органи поділяють на органи загальної та спеціальної компетенції. Державне управління в галузі використання і охорони земель здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві ради і місцеві державні адміністрації, а також Державний комітет України по земельних ресурсах, Міністерство екології та

природних ресурсів України, а також інші спеціально уповноважені державні органи відповідно до їх компетенції.

Центральним органом державної виконавчої влади спеціальної компетенції, який здійснює функції щодо управління земельними ресурсами, є Державний комітет України по земельних ресурсах (Держкомзем України). Цей комітет реалізує державну політику в галузі земельних відносин, здійснює виконання земельного законодавства і державний контроль за їх виконанням.

Відповідно до законодавства та Положення про нього, затвердженого Указом Президента України, головними завданнями Держкомзему України є:

- * координація проведення земельної реформи;
- ® організація робіт, пов'язаних із роздержавленням і приватизацією земель;
- ® здійснення державного контролю за використанням і охороною землі;
- 9 розробка і реалізація державних і регіональних програм у цій галузі;
- » забезпечення ведення моніторингу земель, державного¹ земельного кадастру, проведення землеустрою.

Для виконання цих завдань Держкомзем України наділений необхідними повноваженнями видавати нормативні документи з питань земельної реформи, контролювати і перевіряти виконання земельного законодавства, отримувати необхідну інформацію тощо.

1) Державний земельний кадастр є ефективним засобом управління землями. Він призначений для забезпечення місцевих рад та інших заінтересованих органів та громадян відомостями про землю з метою її раціонального використання та охорони, регулювання земельних відносин, землеустрою, плати за землю.

В державному земельному кадастрі міститься система необхідних відомостей і документів про правовий режим земель, їх розподіл серед власників, землекористувачів та орендарів, про якісну характеристику та цінність земель за їх категоріями.

Порядок ведення державного земельного кадастру передбачається в *Положенні про порядок його ведення*, затвердженого по-

становою Кабінету Міністрів України від 12 січня 1993 р. У ньому передбачається, крім загальних положень, порядок здійснення обліку кількості та якості земель, бонітування ґрунтів та економічна оцінка земель, звітність про кількість і якість земель. Ведення державного земельного кадастру покладено на Державний комітет України по земельних ресурсах, його органи на місцях, виконавчі комітети місцевих рад. Земельно-кадастрова документація ведеться відповідно до інструкції ведення державного земельного кадастру, затвердженої Держкомземом України.

Контроль за використанням і охороною земель полягає у забезпеченні додержання всіма державними та громадськими органами, а також підприємствами, установами, організаціями і громадянами вимог земельного законодавства з метою ефективного використання і охорони земель.

До системи органів, які здійснюють державний контроль у цій галузі, входять місцеві ради, а також органи Держкомзему України та інші спеціально уповноважені органи, зокрема Міністерство екології та природних ресурсів України.

2) Моніторинг земель являє собою систему спостереження за станом земельного фонду з метою їх оцінки, своєчасного виявлення змін, відвернення і ліквідації наслідків негативних процесів. Об'єктом моніторингу є весь земельний фонд незалежно від форм власності на землю. Залежно від території здійснення моніторинг поділяють на глобальний, національний, регіональний та локальний. Здійснення моніторингу земель покладено на Держкомзем за участю Мінекоресурсів України, Мінагрополітики України та деяких інших зацікавлених органів. Основні вимоги щодо проведення моніторингу земель передбачені *Положенням про моніторинг*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р.

3) Землеустрій являє собою систему заходів, спрямованих на здійснення земельного законодавства, щодо організації використання та охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища і поліпшення природних ландшафтів.

Землеустрій передбачає комплекс заходів, спрямованих на:

- @ розробку прогнозів державної і регіональних програм використання та охорони земель;

- складання схем землеустрою;
- встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень;
- © складання проектів землеволодінь;
- ® складання проектів відведення земельних ділянок у власність, у користування тощо.

Землеустрій здійснюється державними землевпорядними організаціями за рахунок державного бюджету або за кошти власників чи землекористувачів. Законодавством (ст. 102 Земельного кодексу України) встановлений порядок розгляду і затвердження землевпорядних проектів та інших матеріалів із питань землеустрою.

Особливості землеустрою населених пунктів передбачені в наказі Мінбудархітектури та Держкомзему України від 24 вересня 1993 р. «*Порядок складання плану земельно-господарського устрою населеного пункту*».

4) Правова охорона земель — це система правових норм, що передбачають вимоги щодо збереження землі, відновлення її якості та підвищення родючості, які здійснюються з метою раціонального природокористування та землекористування.

Охорона землі включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на:

- © раціональне використання землі;
- запобігання необґрунтованому вилученню землі з сільськогосподарського обороту;
- © захист землі від антропогенного забруднення;
- 9 відтворення і підвищення родючості ґрунтів;
- забезпечення продуктивності і дотримання режиму земель лісового фонду, природоохоронного та іншого призначення.

В земельному законодавстві, насамперед у Земельному кодексі України (окремий третій розділ), передбачається здійснення охорони землі на основі комплексного підходу до земельних угідь як до складних екосистем, враховуючи цілі і характер їх використання і режиму охорони та збереження.

Правова охорона землі охоплює різноманітні напрями і форми, а також передбачає закріплені в законодавстві вимоги щодо проведення такої діяльності власниками землі та землекористувачами.

Серед різноманітних видів землеохоронної діяльності визнають такі основні напрями і форми, як:

- © раціональна організація земельної території;
- © збереження і підвищення родючості ґрунтів та інших властивостей землі;
- © рекультивація та інші заходи щодо підвищення родючості землі;
- © захист землі від ерозії, підтоплення, висушення, забруднення та інших негативних явищ;
- © збереження родючого шару ґрунту при проведенні робіт;
- © тимчасова консервація сільськогосподарських земель.

Для охорони землі від забруднення встановлюються нормативи гранично допустимих концентрацій хімічних, радіоактивних та інших шкідливих речовин у ґрунті та порядок їх визначення, а також екологічні та санітарно-технічні вимоги щодо розміщення нових і реконструкції об'єктів, будівель, споруд та технологій, які впливають на стан землі. Введення в дію об'єктів та технологій, що не забезпечують захист і охорону землі від деградації, забороняється.

Законодавством передбачається, що система раціонального використання землі повинна мати природоохоронний характер і передбачати збереження ґрунтів, запобігання негативного впливу на них, а також на інші пов'язані з землею природні ресурси та компоненти навколишнього середовища.

Серед різних організаційних, правових та інших заходів, спрямованих на охорону землі, законодавством передбачається комплекс (система) заходів економічного характеру, які стимулюють землеохоронну діяльність власників та землекористувачів. Серед таких заходів виділяють:

- © централізоване відновлення земель за рахунок бюджетних коштів;

- заохочення за роботу, спрямовану на поліпшення якості землі, підвищення її родючості та продуктивності;
- * звільнення від плати за земельні ділянки, які перебувають у стані освоєння або поліпшення;
- ® компенсацію зниження доходу за рахунок бюджетних коштів у разі консервації та проведення інших робіт.

Земельним законодавством передбачено також інші заходи, метою яких є охорона землі, раціональне її використання, збереження та відтворення, серед яких — контроль і юридична відповідальність.

5) *Плата за землю* встановлена з початку проведення земельної реформи і регулюється спеціальним Законом України від 3 липня 1992 р. із змінами та доповненнями від 19 вересня 1996 р., а фактично викладеного в новій редакції і введеного в дію з 1 січня 1997 р. У цьому законі встановлено (ст. 2), що використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, яка перебуває у власності або користуванні, в тому числі на умовах оренди. Суб'єктом плати за землю (платником) є власник землі та землекористувач, у тому числі орендар. У законі встановлено особливості і розміри плати за землі сільськогосподарського призначення (розділ другий), за землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення, а також за землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та за землі лісового і водного фондів (розділ 4), землі населених пунктів (розділ 3), а також встановлено порядок грошової оцінки землі, підстави та порядок обчислення і строки сплати земельного податку, використання коштів від плати за землю та пільг щодо плати за землю (розділи 5-1 закону).

Правове регулювання здійснення в Україні земельної реформи і приватизації землі визначено як у Земельному кодексі України, так і в інших нормативно-правових актах. Зокрема, в *постанові Верховної Ради України* від 18 грудня 1990 р. «Про земельну реформу» визначено, що, починаючи з 15 березня 1991 р., всі землі

України оголошено об'єктом земельної реформи, а також повноважень місцевих рад та Кабінету Міністрів України. З метою прискорення земельної реформи, враховуючи запровадження колективної і приватної власності на землю, Верховною Радою України прийнята *постанова* від 13 березня 1992 р. «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі».

§ 5. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства

Складовим елементом та гарантією охорони землі і раціонального землекористування є відповідальність у цій галузі, під якою розуміють передбачені правовими нормами несприятливі наслідки, що настають при порушенні земельно-правових норм або норм земельного законодавства.

Такий вид відповідальності є складовою частиною природоохоронної або екологічної відповідальності, яка в свою чергу входить до складу юридичної відповідальності за чинним законодавством.

В основі юридичної відповідальності в земельному праві є земельне правопорушення, тобто винна і протиправна поведінка (дія або бездіяльність), яка порушує встановлені норми земельного законодавства.

Об'єктом земельного правопорушення є земельний правопорядок, права і законні інтереси власника землі та землекористувачів.

Суб'єктами земельних правопорушень можуть виступати громадяни, юридичні особи та особи незалежно від форми власності на землю та підпорядкування. Суб'єктами можуть бути як власники і землекористувачі, так і інші особи (фізичні та юридичні), які допустили порушення земельного законодавства.

Суб'єктивна сторона характеризується обов'язковою наявністю вини, яка може бути у двох формах: навмисній і необережній (нераціональне землекористування).

Об'єктивна сторона земельного правопорушення характеризується протиправною поведінкою, порушенням земельного законодавства.

Перелік дій, що визнаються порушенням земельного законодавства і за які настає відповідальність, передбачається Земельним кодексом України (розділ IX). Серед таких правопорушень визначено:

- 9 самовільне зайняття земельних ділянок;
- <# псування чи забруднення земель сільськогосподарського та іншого призначення;
- @ знищення межових знаків;
- © самовільне відхилення від проектів внутрішньогосподарського землеустрою;
 - невиконання вимог природоохоронного режиму використання земель;
 - * розміщення та введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель;
- 9 невжиття заходів для боротьби з бур'янами та інші.

За ці правопорушення Земельним кодексом передбачається притягнення до цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Правова відповідальність за земельні правопорушення залежно від санкцій, які застосовуються, поділяється на адміністративну, кримінальну, дисциплінарну, матеріальну (цивільну або цивільно-правову та земельно-правову).

Адміністративна відповідальність передбачається як *Земельним кодексом*, так і *Кодексом України про адміністративні правопорушення* від 7 грудня 1984 р. (глава 7, ст. 52-56). Насамперед це правопорушення, пов'язані із псуванням і забрудненням сільськогосподарських та інших земель хімічними, радіоактивними речовинами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а також невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами (ст. 52 КУпАП), порушення правил використання земель (ст. 56), несвоєчасне повернення займаних земель (ст. 54),

приховування або перекручування даних земельного кадастру (ст. 53³), а також правопорушення, які пов'язані з самовільним заняттям земельної ділянки (ст. 53³) та самовільним відхиленням від проектів внутрішньогосподарського землеустрою (ст. 55).

У кожному випадку зазначених земельних правопорушень передбачені санкції у вигляді накладення штрафу на громадян і службових осіб у мінімальних розмірах заробітної плати.

Законодавством передбачено, що справи про земельні правопорушення розглядають адміністративні комісії (ст. 52, 53¹, 54), органи по земельних ресурсах (ст. 53, 53², 55, 56), органи Мінеко-ресурсів (ст. 52, 53, 54) та деякі інші.

Що стосується **кримінальної відповідальності** за злочинні правопорушення в галузі земельних правовідносин, то вони передбачені ст. 199 КК України за самовільне захоплення землі та самовільне будівництво житлового будинку. Санкції передбачені у вигляді виправних робіт або штрафу.

Крім того, за певне коло правопорушень, пов'язаних з безгосподарним використанням землі, її забрудненням та іншими видами, кримінальна відповідальність до службових осіб може застосовуватись як за службові злочини, передбачені ст. 105 КК України (зловживання владою або службовим становищем), ст. 166 (перевищення влади чи службового становища), ст. 167 (халатність). До порушників правил боротьби з хворобами і шкідниками рослин, а також за потрапу посівів і пошкодження насаджень може застосовуватись відповідальність за ст. 158-159 КК України.

Особливості **дисциплінарної відповідальності** із порушення трудових обов'язків по використанню землі, правил її використання тощо регулюються трудовим законодавством, зокрема *Кодексом законів України про працю* (догана чи звільнення з займаної посади) або відшкодування матеріальних збитків за завдану шкоду.

Відшкодування шкоди, завданої порушенням земельного законодавства, здійснюється за нормами цивільного законодавства, зокрема *Цивільного кодексу України* (ст. 440, 442, 453 та інші). Ці норми передбачають межі і порядок застосування **цивільно-правової відповідальності**.

ОСНОВИ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ НАДР
УКРАЇНИ

Крім того, відшкодування збитків власникам та землекористувачам регулюється спеціальним розділом IV *Земельного кодексу України* та спеціальними нормативними актами, зокрема *постановою Кабінету Міністрів України* від 19 квітня 1993 р. «Про порядок визначення і відшкодування власникам землі і землекористувачам», *постановою Кабінету Міністрів України* від 3 жовтня 1991 р. «Про розміри і порядок визначення, втрат сільськогосподарського і лісового виробництва, які підлягають відшкодуванню».

Щодо практичного застосування заходів юридичної відповідальності за земельні правопорушення, прийнято *постанову Пленуму Верховного Суду України* від 26 січня 1990 р. № 1 зі змінами від 4 червня 1993 р. № 3 «Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи» (п. 7, 15-16), *роз'яснення Президії вищого Арбітражного суду України* від 23 серпня 1994 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з захистом права державної власності на землю» та інші.

Контрольні запитання

1. Дати визначення поняття земельного права як галузі права. Яке його місце в системі екологічного права?
2. Які особливості земельного права як галузі юридичної науки та навчального курсу?
3. Назвіть систему основних актів земельного законодавства України.
4. Які є форми власності на землю і види землекористування?
5. Які особливості управління земельним фондом та проведенням земельної реформи?

Загальна характеристика зазначених проблем передбачає висвітлення таких питань:

w поняття надр як об'єкта правового регулювання

@ законодавство України про надра

** державне регулювання використання і охорони надр

® юридична відповідальність за порушення законодавства про надра

§ 1. Поняття надр
як об'єкта правового
регулювання

Надра — невід'ємна складова частина навколишнього природного середовища, частина земної кори, яка розташована під поверхнею суші та дном водойми і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Відповідно до Конституції України (ст. 13) надра є виключною власністю українського народу і надаються тільки у користування. Всі надра в Україні, як це передбачено чинним законодавством, об'єднані в державний фонд надр та державний фонд родовищ корисних копалин.

Державний фонд надр включає два види ділянок надр: ділянки, що використовуються; ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Державний фонд родовищ корисних копалин — це усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, які оцінені як промислові. Усі попередньо оцінені родовища корисних копалин складають резерв цього фонду.

Родовища корисних копалин — це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на Дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин — це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Державний фонд родовищ корисних копалин є складовою частиною державного фонду надр, який формується департаментом геології та використання надр Мінекоресурсів спільно з Міністерством праці та соціальної політики України.

Порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин регулюється відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75.

Корисні копалини за своїм значенням поділяються на два види: корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням департаменту геології та використання надр Мінекоресурсів України.

§ 2. Законодавство України про надра

Законодавство України про надра є складовою частиною природоресурсового законодавства і входить як галузь (підгалузь) до комплексної галузі — екологічного законодавства.

Основним кодифікованим джерелом законодавства про надра є *Кодекс України про надра* від 27 липня 1994 р., який регулює гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр, їх охорони, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорони прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Кодекс України про надра складається з дев'яти розділів, в яких міститься 69 статей. Окремі розділи поділяються на глави, яких

всього налічується шість. В окремих главах загального розділу кодексу встановлено вимоги щодо надання надр у користування, права та обов'язки користувачів надр, плата за користування надрами. Вимоги щодо геологічного вивчення надр передбачено в другому розділі кодексу, а державний облік запасів і проявів корисних копалин, а також ділянок надр регулюється в третьому розділі. Особливості користування, будівництво і введення в експлуатацію гірничодобувних об'єктів, користування надрами для розробки родовищ корисних копалин регулюються в четвертому і п'ятому розділах цього законодавчого акта.

Питання охорони надр, державного контролю і нагляду за веденням робіт по геологічному вивченню надр, за їх використанням та охороною, а також спори з питань користування надрами, юридичної відповідальності та міжнародних відносин у цій галузі врегульовані в окремих розділах та главах Кодексу України про надра.

Особливістю правовідносин щодо охорони і використання надр є право виключної власності народу України і надання їх тільки у користування. Це право здійснюється через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим та місцеві ради. Законодавством встановлено, що державний фонд надр включає всі ділянки надр, які використовуються і не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр здійснюють Кабінет Міністрів України, департамент геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України, департамент по нагляду за охороною праці Міністерства праці та соціальної політики, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші державні органи, місцеві ради та органи виконавчої влади на місцях.

Особливості здійснення геологічного вивчення і використання надр регулюються також *Законом України* від 4 листопада 1999 р. «Про державну геологічну службу України». В цьому законі, який складається з 12 статей, що об'єднані у п'яти розділах, визначено статус та основні завдання державної геологічної служби (розділ I),

склад та організацію державної геологічної служби, особливості її фінансування та діяльності (розділи II-IV) *(Додаток)*.

Державна геологічна служба складається з спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади по геологічному вивченню та використанню надр, підпорядкованих йому, та державних підприємств.

Загальні засади проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту гірничих підприємств, установ та організацій визначено в *Гірничому законі України* від 6 жовтня 1999 р. Цей закон складається з одинадцяти розділів, які містять 53 статті. Крім загальних положень, у Гірничому законі України визначена державна політика в сфері регулювання гірничих відносин, підготовка до проведення гірничих робіт (розділи II-III), експлуатація гірничих підприємств та припинення їх діяльності (розділи IV та VII), протиаварійний захист і безпека проведення гірничих робіт та особливості їх екологічної безпеки і умов праці (розділи V-VII), відповідальність за порушення гірничого законодавства та міжнародні відносини в цій галузі (розділи VIII-IX) *(Додаток)*.

§ 3. Державне регулювання використання та охорони надр

Державне регулювання в галузі використання та охорони надр охоплює повноваження органів державної влади та інших суб'єктів та основні напрями екологічної діяльності в цій галузі,

а саме:

- © геологічне вивчення надр;
- © державний облік надр та родовищ корисних копалин;
- © порядок здійснення надрокористування;
- © регулювання користування для розробки родовищ;
- © регулювання робіт, не пов'язаних з видобуванням;
- © охорона надр;
- © державний контроль і нагляд у галузі використання та охорони надр.

Проведення робіт, вимоги щодо геологічного вивчення надр передбачено в Кодексі України про надра.

Геологічне вивчення надр здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення і оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничо-технічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Проведення робіт по геологічному вивченню надр організується та координується департаментом геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України на основі державних комплексних та цільових програм, міжгалузевих і галузевих планів, проектів, відповідних норм і правил. Геологічне вивчення надр, передбачене державними програмами, здійснюється, як правило, за рахунок коштів, що відраховуються видобувними підприємствами до державного бюджету за раніше виконані геологорозвідувальні роботи. В окремих випадках геологічне вивчення надр може виконуватись за рахунок прямих видатків державного та місцевого бюджетів.

Місцеві ради і державні адміністрації сприяють проведенню робіт по геологічному вивченню надр, що виконуються згідно з державними програмами, розробляють та реалізують відповідні територіальні програми.

При геологічному вивченні надр повинні забезпечуватись такі вимоги:

- © раціональне і ефективне проведення робіт, пов'язаних з геологічним вивченням надр;
- © екологічно безпечний для життя і здоров'я людей стан навколишнього природного середовища;
- © повнота вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки розвіданих родовищ, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- © достовірність визначення кількості та якості запасів усіх ко-

рисних копалин і наявних у них компонентів, геолого-економічна оцінка родовищ корисних копалин;

® ведення робіт методами і способами, які виключали б не виправдані втрати корисних копалин, зниження їх якості, надмірне руйнування ґрунтового покриву та забруднення навколишнього природного середовища;

@ розміщення видобутих гірських порід і корисних копалин, яке виключало б їх шкідливий вплив на навколишнє природне середовище і здоров'я населення;

© збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин, які можуть бути використані при розробці родовищ та в інших цілях, і ліквідацію у встановленому порядку виробок і свердловин, які не підлягають подальшому використанню;

© збереження геологічної виконавчо-технічної документації, зразків гірських порід і руд, дублікатів проб корисних копалин, які можуть бути використані при подальшому вивченні надр, розвідці та розробці родовищ корисних копалин, а також при користуванні надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Роботи по геологічному вивченню надр підлягають обов'язковій державній реєстрації та обліку з метою узагальнення і максимального використання результатів вивчення надр, а також запобігання дублюванню зазначених робіт.

Державна реєстрація та облік робіт по геологічному вивченню надр провадяться *Державним інформаційним геологічним фондом України*.

Умови розпорядження геологічною інформацією, в тому числі тією, що підлягає обов'язковій передачі до Державного інформаційного геологічного фонду України, визначаються *Положенням про порядок розпорядження геологічною інформацією*, що розробляється на основі зазначеного кодексу, законодавства про науково-технічну інформацію і затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розвідані родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, або їх ділянки, запаси корисних копалин яких оцінено,

включаються до державного фонду родовищ корисних копалин і передаються для промислового освоєння в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Особи, які відкрили не відоме раніше родовище, що має промислову цінність, або виявили додаткові запаси корисних копалин чи нову мінеральну сировину в раніше відомому родовищі, що істотно підвищують його промислову цінність, визначаються першовідкривачами.

Першовідкривачі мають право на винагороду. *Положення про першовідкривачів родовищ корисних копалин* затверджується Кабінетом Міністрів України.

В законодавстві України про надра встановлений порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин, а також ділянок надр, наданих у користування, не пов'язане з видобуванням корисних копалин.

Родовища, в тому числі техногенні, запаси і прояви корисних копалин підлягають обліку в державному кадастрі родовищ і проявів корисних копалин та державному балансі запасів корисних копалин.

Державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин здійснюється у порядку, передбаченому постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин містить відомості про кожне родовище, включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища та його геолого-економічну оцінку, а також відомості про кожний прояв корисних копалин.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин ведеться департаментом геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України.

Державний баланс запасів корисних копалин містить відомості про кількість, якість та ступінь вивчення запасів корисних копалин щодо родовищ, які мають промислове значення, їх розміщення, рівень промислового освоєння, а також відомості про видо-

буток, втрати і забезпеченість суспільного виробництва розвіданими запасами корисних копалин.

Державний баланс запасів корисних копалин ведеться департаментом геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України.

Для визначення промислової цінності родовищ і оцінки запасів корисних копалин по кожному родовищу встановлюються кондиції на мінеральну сировину, що становлять сукупність вимог до якості і кількості корисних копалин, гірничо-геологічних та інших умов розробки родовища.

Кондиції на мінеральну сировину розробляються з урахуванням раціонального використання всіх корисних копалин, а також наявних у них цінних компонентів і підлягають експертизі *Державною комісією України по запасах корисних копалин*.

Порядок розробки кондицій на мінеральну сировину встановлюється Державною комісією України по запасах корисних копалин. Запаси корисних копалин розвіданих родовищ, а також запаси корисних копалин, додатково розвіданих у процесі розробки родовищ, підлягають експертизі та оцінюються цією комісією у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Видобуті корисні копалини, запаси корисних копалин, які втратили промислове значення, а також втрачені у процесі видобування або не підтверджені під час наступних геологорозвідувальних робіт чи розробки родовища, підлягають списанню з обліку гірничодобувного підприємства в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Результати списання з обліку запасів корисних копалин обліковуються у Державному інформаційному геологічному фонді України.

Порядок і особливості користування надрами визначено у *Кодексі України про надра* (глава 2) та іншими нормативно-правовими актами. Встановлено, що користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи і громадяни.

Надра надаються у постійне або тимчасове користування.

Постійним визначається користування надрами без заздалегідь встановленого строку.

Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до п'яти років) і довгостроковим (до двадцяти років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами можуть бути продовжені.

Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше.

Надра надаються у користування для:

© геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;

9 видобування корисних копалин;

@ будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

® створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);

9 задоволення інших потреб.

Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством України.

Земельні ділянки для користування надрами, крім випадків, передбачених ст. 23 зазначеного кодексу, надаються користувачам надр після одержання ними спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами чи гірничих відводів.

Місцеві ради при наданні земельної ділянки для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення одночасно надають У користування і надра. Надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у

них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу.

Користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу чи спеціального дозволу (ліцензії) у випадках, передбачених цим кодексом. Для геологічного вивчення, в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надра надаються у користування без надання гірничого відводу після одержання спеціального дозволу (ліцензії) на геологічне вивчення надр.

Дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється з метою уточнення їх окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, вибору окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з органами Міністерства праці та соціальної політики України. Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації у загальному порядку.

Надра у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу надаються без надання гірничого відводу на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), що видаються після попереднього погодження з органами Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства охорони здоров'я України намісцях.

Надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках за умови додержання норм, правил та вимог, передбачених законодавством України.

Надра для цих цілей надаються відповідно до ст. 19 Кодексу України про надра за результатами спеціальних досліджень та на підставі проектів, виконаних на замовлення заінтересованих підприємств, установ і організацій.

Ліцензування діяльності щодо користування надрами — це єдиний порядок надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування ділянкою надр з відповідною метою.

Спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами.

Надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною місцевою радою, а також питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

У разі виконання окремих видів робіт, пов'язаних з користуванням надрами, особами, не зазначеними у спеціальному дозволі (ліцензії), відповідальність за виконання умов, передбачених спеціальними дозволами (ліцензіями), несе суб'єкт, що отримав спеціальний дозвіл (ліцензію).

Щодо окремих видів користування надрами чи окремих користувачів надр можуть встановлюватись певні обмеження, передбачені законодавством України.

Спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами надаються органами Міністерства екології та природних ресурсів України, як правило, на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва і експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, надаються органами Міністерства праці та соціальної політики України, крім випадків, передбачених цим кодексом.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами і підлягають реєстрації в органах державного гірничого нагляду.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі

відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та не придатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підриєвних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Порядок надання гірничих відводів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

За користування надрами встановлюється плата, крім випадків, передбачених ст. 29 кодексу. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді:

» платежів за користування надрами;

® відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

в збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій);

© акцизного збору.

Плата за користування надрами не звільняє користувачів від сплати інших обов'язкових платежів, передбачених законодавчими актами України.

Законодавство про надра встановлює *права та обов'язки користувачів надр*.

Користувачі надр мають право:

® здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу (ліцензії);

® розпоряджатися видобутими корисними копалинами, якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу (ліцензії);

® здійснювати на умовах спеціального дозволу (ліцензії) консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини;

© на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

Крім того, землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів (ліцензій) та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів і прісні підземні води до 20 метрів та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Видобування корисних копалин місцевого значення і торфу застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими радами та органами Міністерства екології та природних ресурсів України на місцях.

Користувачі надр зобов'язані:

® використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано;

в забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;

® забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища;

® приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві;

® виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України.

Права користувачів надр охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених законодавством України.

Збитки, завдані порушенням прав користувачів надр, підлягають відшкодуванню в повному обсязі відповідно до законодавчих актів України.

Право користування надрами припиняється у разі:

® якщо відпала потреба у користуванні надрами;

- © закінчення встановленого строку користування надрами;
- @ припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування;
- © користування надрами з застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;
- « використання надр для іншої, ніж було надано, мети, порушення інших вимог, передбачених дозволом (ліцензією) на користування ділянкою надр;
- © якщо користувач без поважних причин протягом двох років не приступив до користування надрами;
- @ вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, 6 цієї статті, у разі незгоди користувачів, — у судовому порядку. При цьому питання про припинення права користування земельною ділянкою вирішується у встановленому земельним законодавством порядку.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами.

Землевласники і землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

Основні вимоги в галузі охорони надр передбачені в Кодексі України про надра (ст. 56).

Основними вимогами в галузі охорони надр є:

- © забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;

- @ додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;

9 раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

- © недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд;

© охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислової цінності родовищ або ускладнюють їх розробку;

© запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;

© запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод;

@ додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

У разі порушення ст. 56 та інших вимог цього кодексу користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено органами Міністерства екології та природних ресурсів України, державного гірничого нагляду, державного геологічного контролю або іншими спеціально уповноваженими на те державними органами в порядку, встановленому законодавством України.

Забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, з відпові-

дними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому мають здійснюватися заходи, які забезпечували б можливість видобування з надр корисних копалин.

Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускається за погодженням з відповідними місцевими радами.

Рідкісні геологічні відшарування, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду України.

У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це заінтересовані державні органи.

Державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) здійснюється департаментом геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України.

Державний нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснюється департаментом по нагляду за охороною праці Міністерства праці та соціальної політики України та його органами на місцях.

Державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснюють місцеві ради, держадміністрації, Міністерство екології та природних ресурсів України та його органи на місцях.

Державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною спрямовані на забезпечення додержання всіма державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановленого порядку користування надрами, виконання інших обов'язків щодо охорони надр, установлених законодавством України.

Органи державного геологічного контролю перевіряють:

® виконання державних програм геологорозвідувальних робіт;
® виконання рішень з питань методичного забезпечення робіт по геологічному вивченню надр;

® обґрунтованість застосування методик і технологій, якість, комплексність, ефективність робіт по геологічному вивченню надр;

* повноту вихідних даних про кількість та якість запасів основних і спільно залягаючих корисних копалин;

© своєчасність і правильність державної реєстрації робіт по геологічному вивченню надр, наявність спеціальних дозволів (ліцензій) на використання надр та виконання передбачених ними умов;

® виконання рішень Державної комісії України по запасах корисних копалин;

® дотримання під час дослідної експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які забезпечували б необхідне їх вивчення;

* збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, а також геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, що можуть бути використані при подальшому вивченні надр.

Органи державного геологічного контролю в межах своєї компетенції забезпечують вирішення інших питань щодо геологічного вивчення надр.

Органи державного геологічного контролю мають право:

* припиняти всі види робіт по геологічному вивченню надр, що проводяться з порушенням стандартів та правил і можуть

спричинити пошкодження родовищ, суттєве зниження ефективності робіт або призвести до значних збитків;

* зупиняти діяльність підприємств і організацій, що займаються геологічним вивченням надр без спеціальних дозволів (ліцензій) або з порушенням умов, передбачених цими дозволами;

Ф давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення недоліків і порушень під час геологічного вивчення надр.

Органам державного геологічного контролю відповідно до законодавства України може бути надано й інші права щодо запобігання і припинення порушень правил і норм геологічного вивчення надр.

Порядок здійснення державного геологічного контролю визначається Кабінетом Міністрів України.

Органи державного гірничого нагляду мають право:

в давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення порушень норм і правил по веденню робіт під час геологічного вивчення надр, їх використання та охорони;¹

• в порядку, встановленому законодавством України, припинити роботи, пов'язані з користуванням надрами, у разі порушень відповідних норм і правил;

@ вимагати від користувачів надр обґрунтування щодо списання запасів корисних копалин;

« давати рекомендації щодо впровадження нових прогресивних технологій переробки мінеральної сировини.

Органам державного гірничого нагляду законодавством України може бути надано й інші права з метою запобігання порушенням законодавства про надра та їх припинення.

Органи державного гірничого нагляду перевіряють:

» повноту вивчення родовищ корисних копалин, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов їх розробки, будівництва та експлуатації підземних споруд, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва;

* своєчасність та правильність введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин;

* виконання вимог щодо охорони надр при веденні робіт по їх вивченню, встановленні кондицій на мінеральну сировину та експлуатації родовищ корисних копалин;

© правильність розробки родовищ корисних копалин;

© повноту видобування оцінених запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

© додержання встановленого порядку обліку запасів корисних копалин, обґрунтованість і своєчасність їх списання;

© додержання правил проведення геологічних і маркшейдерських (вимірювальних) робіт під час розробки родовищ корисних копалин;

в додержання правил та технологій переробки мінеральної сировини з метою забезпечення повнішого вилучення корисних компонентів та поліпшення якості кінцевої продукції;

* правильність і своєчасність проведення заходів, що гарантують безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

* вирішення інших питань щодо нагляду за використанням та охороною надр у межах своєї компетенції.

§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про надра

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у:

© самовільному користуванні надрами;

® порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;

® вибірковому виробленню багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;
» наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;

в пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

© порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;

в невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

© знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

® незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;

® невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про надра.

Для забезпечення дотримання вимог законодавства про надра встановлюються гарантії, однією з яких є юридична відповідальність у цій галузі.

В Кодексі України про надра встановлені різні види надрових правопорушень, за вчинення яких настає кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини в галузі надрових правовідносин передбачена *Кримінальним кодексом України*.

Так, відповідно до ст. 162^і незаконне, тобто з порушенням установленого законом порядку, видобування громадянами корисних копалин, крім загальнопоширених, карається позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом до тридцяти мінімальних розмірів заробітної плати, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

Ті ж самі дії, які вчинені на територіях або об'єктах природно-заповідного фонду, або якщо вони завдали великої шкоди державі, або вчинені повторно, або за попереднім зговором групою осіб, а так само організація посадовою особою видобування корисних копалин з порушенням установленого законом порядку - караються позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

Ст. 163^і Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф України. В ст. 163^і передбачається, що будівництво на континентальному шельфі України, а також створення навколо споруд зон небезпечності без потрібного на те дозволу, незабезпечення дхорони споруд та інших установок на континентальному шельфі України, підтримання постійних засобів попередження про їх наявність і ліквідація споруд, експлуатацію яких закінчено, а також невикористання в зоні небезпеки заходів для захисту живих ресурсів моря від шкідливих залишків карається позбавленням волі на строк до одного року із штрафом від трьохсот до восьмисот мінімальних розмірів заробітної плати чи без нього, або штрафом у розмірі від трьохсот до восьмисот мінімальних розмірів заробітної плати.

Дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які проводяться іноземними громадянами, якщо це не передбачено договором між Україною і зацікавленою іноземною державою чи спеціальним дозволом, виданим компетентними органами України, ка-

рається позбавленням волі на строк до одного року з конфіскацією судна, всіх знарядь і інструментів, якими користувався правопорушник, а також всього незаконно здобутого із штрафом від трьохсот до восьмисот мінімальних розмірів заробітної плати чи без такого, або штрафом в таких же розмірах з конфіскацією судна, всіх знарядь і інструментів, якими користувався правопорушник, а також всього незаконно здобутого.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про надра передбачена *Кодексом України про адміністративні правопорушення* (КУпАП).

Цим кодексом встановлено, що самовільне користування надрами, укладення угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на надра (ст. 47), тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від чотирьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти таких неоподатковуваних мінімумів.

Порушення вимог щодо охорони надр передбачається ст. 57 КУпАП. Нею встановлено накладення штрафу на громадян від чотирьох до шести, на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за самовільну забудову площ залягання корисних копалин, невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків.

Друга і третя частини цієї статті передбачають накладення штрафу на посадових осіб до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за вибіркову відробку багатих ділянок родовищ, яка призводила до негативних наслідків, псування родовищ корисних копалин та інші порушення вимог раціонального використання запасів, а також втрату маркшейдерської документації, невиконання вимог щодо проведення гірничих розробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються,

а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час консервації.

Порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр, яке може призвести або призвело до негативних наслідків у цій галузі, тягне відповідно до ст. 58 КУпАП накладення штрафу на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Накладати адміністративні стягнення за зазначені екологічні правопорушення мають право державні органи по нагляду за охороною праці (ст. 231 КУпАП), органи державного геологічного контролю (ст. 231' КУпАП) та органи Міністерства екології та природних ресурсів України (ст. 242¹ КУпАП).

Загальний порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення та виконання постанов про накладення адміністративних штрафів за зазначені екологічні правопорушення передбачений *Кодексом України про адміністративні правопорушення*.

Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про надра у сфері трудової діяльності передбачена загальними нормами трудового законодавства. Це, зокрема, вимоги щодо охорони праці на виробництві, які передбачені *Законом України «Про охорону праці»* та *Кодексом законів про працю* (глава XI «Охорона праці»). За допущені дисциплінарні проступки в галузі надрових правовідносин на порушників трудової дисципліни може бути накладена догана або він може бути звільнений з роботи (ст. 147 КЗпП). Порядок застосування зазначених дисциплінарних стягнень та їх оскарження передбачається також *Кодексом законів про працю*.

Матеріальна відповідальність за збитки внаслідок порушення законодавства про надра полягає у відшкодуванні завданих збитків. Таке відшкодування збитків здійснюється як у добровільному, так і в примусовому, судовому порядку за загальними нормами цивільного законодавства.

Контрольні запитання

1. Дати визначення поняття надрового (гірничого) права. Яке його місце в системі екологічного права ?
2. Охарактеризуйте надра як об'єкт правового регулювання.
3. Назвіть основні джерела законодавства про надра.
4. Перерахуйте основні напрями державного управління і контролю в галузі використання та охорони надр.
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про надра ?

ГЛАВА 3

**ОСНОВИ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОД
УКРАЇНИ**

Загальна характеристика зазначених проблем передбачає висвітлення таких питань:

- © *поняття вод як об'єкта правового регулювання*
- @ *джерела водного законодавства України*
- © *правовий режим водокористування*
- © *державне регулювання в галузі використання та охорони вод*
- © *юридична відповідальність за порушення водного законодавства*

**§ 1. Поняття вод як об'єкта
правового регулювання**

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту.

Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та вразливими природними об'єктами.

В умовах зростання антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

*До водного фонду України належать **три групи вод**:*

- 1) поверхневі води, які поділяються на: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, а також інші водні об'єкти;
- 2) підземні води та джерела;
- 3) внутрішні морські води та територіальне море.

Водні об'єкти поділяються на об'єкти загальнодержавного та

місцевого значення, що і визначає особливості їх використання та охорони.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать чотири групи об'єктів:

С внутрішні морські води та територіальне море;

@ підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;

в поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки;

@ водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

® поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

© підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування.

Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради.

Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам місцевих, державних адміністрацій.

До відання Верховної Ради України в галузі регулювання водних відносин належать:

® законодавче регулювання водних відносин та визначення основних напрямів державної політики в цій галузі;

@ розпорядження водним фондом України;

@ затвердження державних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

® встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;

® регулювання розподілу платежів за спеціальне водокористування;

9 визначення повноважень місцевих рад і державних адміністрацій щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

* вирішення інших питань у галузі законодавчого регулювання.

§ 2. Джерела водного законодавства України

Водне законодавство України є складовою частиною природоресурсового законодавства і входить як підгалузь до комплексної галузі — екологічного законодавства України.

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. Водні ресурси (обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території) забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу.

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Основним законодавчим актом, джерелом водного законодавства є *Водний кодекс України* від 6 червня 1995 р. Він складається із 112 статей, що розміщені в 23 главах, які об'єднуються у шість розділів. Крім загального розділу, у Водному кодексі України

виділяються розділи, які регулюють державне управління і контроль у галузі використання, охорони вод і відтворення водних ресурсів, водокористування, охорони вод, порядок розгляду суперечок з цих питань, юридичної відповідальності та міжнародних відносин у цій галузі.

Ряд норм загального характеру, що стосуються і правового режиму вод, містяться в *Конституції України* (ст. 13), в *Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

Окремі положення, що стосуються особливостей регулювання правового режиму вод містяться в *Земельному кодексі України* (правовий режим земель водного фонду), законах України «*Про власність*» (ст. 1, 9, 10), «*Про підприємства в Україні*» (ст. 11, 31), «*Про вільну морську (економічну) зону*» та ряді інших.

Більш детально окремі положення правового режиму вод регулюються указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами, які мають обов'язковий характер для виконання (стандарти, нормативи, інструкції тощо).

Прикладом таких нормативно-правових актів є *Порядок ведення державного водного кадастру*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 413, *Порядок здійснення державного моніторингу вод*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 815, *Правила охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення*, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 269 та ряд інших.

До джерел водного законодавства також слід віднести *Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води*, затвердженої постановою Верховної Ради України, а також міжнародні та міждержавні договори та угоди, визнані Україною, зокрема *Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів* (Рамсар, Іран, 1971 р.), *Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення* (прийнята на конференції Причорноморських країн 21 квітня 1992 р. (Бухарест, Румунія) та інші.

§ 3. Правовий режим водокористування

В Україні водокористувачами можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають у них зворотні води, або користуються водними об'єктами.

Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі — це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води. *Вторинні водокористувачі (абоненти)* — це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними, та за погодженням з органом, який видав дозвіл первинному водокористувачу.

Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Водокористувачі зобов'язані:

- » економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод;
- в користуватися водними об'єктами відповідно до цілей і умов їх надання;
- © дотримувати встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;
- використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дошовими, сніговими) водами, що відводяться з неї;
- © не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;

© утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;

© здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;

© здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному кодексом;

© безперешкодно допускати на свої об'єкти державних інспекторів спеціально уповноважених державних органів у галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів, а також громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безплатно необхідну інформацію;

© своєчасно інформувати місцеві ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища та санітарного нагляду про виникнення аварійних забруднень;

© здійснювати невідкладні роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів у порядку, встановленому законодавством.

У разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Права водокористувачів, які здійснюють спеціальне водокористування, або тих, які користуються водними об'єктами, можуть бути обмежені органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування.

Використання вод здійснюється в порядку загального і спеціального водокористування, для потреб гідроенергетики, водного і повітряного транспорту.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безплатно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

З метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав районні і міські ради за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів встановлюються місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території.

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Користування водою не є спеціальним, якщо воно пов'язане з пропуском води через гідровузли, судноплаванням, подачею (перекачуванням) води водокористувачам у маловодні регіони, усуненням шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення тощо), використанні підземних вод для вилучення корисних компонентів, вилученням води з надр одночасно з видобуванням корисних копалин, виконанням будівельних днопоглиблювальних і вибухових робіт, видобування корисних копалин і водних рослин, прокладанням трубопроводів і кабелів, а також буровими, геологорозвідувальними та іншими роботами на водних об'єктах, які виконуються без забору води та скидання стічних вод.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу, воно є платним.

Є ще *водокористування на умовах оренди*. Право водокористування на умовах оренди оформляється договором, погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства.

Для задоволення питних і господарських побутових потреб населення використовуються води, якісні характеристики яких відповідають встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам.

Водокористувачі мають право вимагати від власника вод (водопостачальника) відомості про якість питної води.

У разі невідповідності якісних характеристик цих вод встановленим стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам їх використання припиняється за рішенням державних органів санітарного нагляду.

Під час здійснення спеціального водокористування для задоволення питних і побутових потреб населення в порядку централізованого водопостачання підприємства, установи та організації, у віданні яких перебувають питні та господарсько-побутові водопроводи, здійснюють забір води безпосередньо з водних об'єктів відповідно до затверджених у встановленому порядку проектів водозабірних споруд, нормативів якості води і дозволів на спеціальне водокористування.

Ці підприємства, установи та організації зобов'язані здійснювати постійне спостереження за якістю води у водних об'єктах, підтримувати в належному стані зону санітарної охорони водозабору та повідомляти державні органи санітарного нагляду, охорони навколишнього природного середовища, водного господарства і місцеві ради про відхилення від встановлених стандартів і нормативів якості води.

На централізованих водозаборах підземних вод у межах їх родовищ та на прилеглих територіях водокористувачі повинні облаштовувати локальну мережу спостережувальних свердловин.

Під час використання води для питних і господарсько-побутових потреб населення в порядку нецентралізованого водопостачання, юридичні і фізичні особи здійснюють її забір безпосередньо з поверхневих або підземних водних об'єктів у порядку загального і спеціального водокористування.

Періодичний контроль за якістю води, що використовується для нецентралізованого водопостачання населення, здійснюється державними органами санітарного нагляду за рахунок водокористувачів.

Підземні води питної якості повинні використовуватися передусім для задоволення потреб питного і господарсько-побутового водопостачання населення, а також харчової промисловості та тваринництва.

Водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, належать до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку.

Перелік водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних властивостей, а також інших сприятливих для лікування і профілактики умов, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства охорони здоров'я України, департаменту геології і використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України по водному господарству.

Водні об'єкти, віднесені у встановленому порядку до категорії лікувальних, використовуються виключно у лікувальних і оздоровчих цілях.

Користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях здійснюється в порядку загального та спеціального водокористування.

Місця користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях встановлюються відповідними місцевими радами в порядку, встановленому законодавством.

Користування водними об'єктами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях у порядку загального водокористування може бути заборонено або обмежено відповідно до ст. 45 цього кодексу.

Зрошення сільськогосподарських угідь та скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюються на підставі дозволу на спеціальне водокористування.

Під час осушення земель сільськогосподарського призначення повинні здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітрової ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримуватися встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод.

Річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні (морські) води та територіальне море є внутрішніми водними шляхами загального користування за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цієї метою повністю чи частково заборонено.

Всі судна та інші плаваючі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання забруднених вод, які повинні систематично передаватися на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження.

Забороняється заходження в територіальне море суден, які не провели заміну ізольованого баласту і не обладнані цистернами і закритими фановими системами для збирання стічних вод будь-якого походження чи установками для очищення та знезараження цих вод, що відповідають міжнародним стандартам.

Водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби.

Проведення гідромеліоративних робіт у місцях, де перебувають водоплавні птахи, хутрові звірі, а також промисловий вилов риби в місцях, де розводяться бобри і хохулі, здійснюється за погодженням з державними органами рибного і мисливського господарства.

Забір води для протипожежних потреб здійснюється з будь-яких водних об'єктів без дозволу на спеціальне водокористування в кількості, необхідній для ліквідації пожежі.

Використовувати воду в будь-яких інших цілях з водних об'єктів, спеціально призначених для протипожежних потреб, забороняється.

Нагляд за дотриманням порядку користування водними об'єктами для протипожежних потреб здійснюють місцеві ради та органи протипожежної безпеки.

Скидання стічних вод у водні об'єкти допускається лише за умов наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин.

Водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо запобігання скиданню стічних вод чи його припинення, якщо вони:

- ® можуть бути використані у системах оборотного, повторно і послідовного водопостачання;
- © містять цінні відходи, що можуть бути вилучені;
- © містять промислову сировину, реагенти, напівпродукти та кінцеві продукти підприємств у кількості, що перевищує встановлені нормативи технологічних відходів;
- © містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації;
- © містять токсичні речовини та збудники інфекційних захворювань;

© за обсягом скидання забруднюючих речовин перевищують гранично допустимі нормативи;

Ф є кубовими залишками, шламами, що утворюються в результаті їх очищення і знезараження.

Скидати стічні води, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), забороняється.

У разі перевищення встановлених нормативів гранично допустимого скидання стічних вод у поверхневі водні об'єкти може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) чи припинено в порядку, встановленому законодавством.

Підприємства, установи і організації, що мають накопичувачі промислових забруднених стічних чи шахтних, кар'єрних, рудникових вод, зобов'язані впроваджувати ефективні технології для зниження рівня природного і техногенного забруднення дренажних вод перед скиданням їх у водні об'єкти.

Умови скидання цих вод у водні об'єкти встановлюються державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Створення полігонів для захоронення у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод, включаючи побіжні пластові води нафтогазових родовищ або мінералізовані шахтні та термальні води, що утворюються на основі природних вод і не піддаються очищенню існуючими методами, допускається у виняткових випадках за проектами після проведення спеціальних досліджень з дозволу органів Міністерства екології та природних ресурсів України за погодженням з департаментами Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та відповідною місцевою радою.

Підприємства, установи та організації, які експлуатують водонапірні, водопропускні, водозахисні або водозабірні споруди водогосподарських систем, зобов'язані дотримувати встановлених режимів їх роботи та правил експлуатації.

З метою охорони водності малих річок забороняється (мали річки — це річки площею до 2 тис. квадратних кілометрів):

© змінювати рельєф басейну річки;

© руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки;

© випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водотоків, перепусків чи акведуків;

© зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;

© розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації;

© проводити осушувальні меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок;

© намівати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва;

@ здійснювати інші роботи, що можуть негативно впливати чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Водокористувачі та землекористувачі, землі яких знаходяться в басейнах річок, забезпечують здійснення комплексних заходів щодо збереження водності річок та охорони їх від забруднення і засмічення.

До комплексу заходів щодо збереження водності річок і охорони їх від забруднення належать:

© створення прибережних захисних смуг;

© створення спеціальних служб по догляду за річками, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані;

© впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозбору;

© здійснення агротехнічних, агролісомеліоративних та гідротехнічних, протиерозійних заходів, а також створення для організованого відводу поверхневого стоку відповідних споруд (водостоки, перепуски, акведуки тощо) під час будівництва і експлуатації шляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

«. створення гідрологічних пам'яток природи.

З метою оцінки екологічного стану басейну річки та розробки заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів складається її паспорт у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

З метою збереження гідрологічного, гідробіологічного та санітарного стану річок забороняється споруджувати в їх басейні водосховища і ставки загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз на двадцять років.

Створення на річках та у їх басейнах штучних водойм та водопідпірних споруд, що впливають на природний стік поверхневих і стан підземних вод, допускається лише з дозволу місцевих рад за погодженням з державними органами водного господарства, охорони навколишнього природного середовища.

Користування водами, що зазнали радіоактивного забруднення, здійснюється відповідно до *Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»* та інших актів законодавства України.

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, запобігання їх забрудненню, засміченню і вичерпанню, знищенню навколоводних рослин і тварин, а також зменшенню коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм *встановлюються водоохоронні зони.*

На території водоохоронних зон забороняється:

- » використання стійких та сильнодіючих пестицидів; в влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- ® скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки.

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у межений період) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею понад 3 гектари — 50 метрів; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари — 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 метрів.

Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води.

Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності.

У прибережних захисних смугах вздовж: річок, навколо водойм та на островах забороняється'.

9 розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення, а також садівництва та городництва);

© зберігання та застосування пестицидів і добрив;

@ влаштування літніх таборів для худоби;

© будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних);

@ миття та обслуговування транспортних засобів і техніки;

* влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Прибережна захисна смуга вздовж морів, морських заток і лиманів входить у зону санітарної охорони моря і може використовуватися лише для будівництва санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів, з обов'язковим централізованим водопостачанням і каналізацією.

Для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, а також водойм і гребель на річках встановлюються смуги відведення з особливим режимом користування.

Земельні ділянки в межах смуг відведення надаються органам водного господарства для спеціальних потреб і можуть використовуватися ними для створення водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплювальних та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ.

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму.

Водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, встановлених *Законом України «Про природно-заповідний фонд України»*. Усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

До основних заходів для забезпечення охорони і відтворення рибних запасів, водних тварин і рослин належить обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів.

У внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидати з суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря.

Охорона внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення здійснюється відповідно до правил, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, інших актів законодавства.

Охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів.

З метою охорони водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, встановлюються округи санітарної охорони курортів з особливим режимом у порядку, передбаченому законодавством про охорону здоров'я.

Підприємства, установи і організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, особливо ті, що експлуатують накопичувачі промислових, побутових і сільськогосподарських стоків чи відходів, повинні здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню підземних вод, а також обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якістю цих вод.

Уразі загрози стихійного лиха, пов'язаного зі шкідливою дією вод, місцеві ради із залученням підприємств, установ, організацій зобов'язані вжити невідкладних заходів щодо запобігання цьому лихові, а в разі його настання — щодо негайної ліквідації його наслідків відповідно до законодавства України.

В аварійних ситуаціях на водних об'єктах, пов'язаних із їх забрудненням, що може шкідливо вплинути на здоров'я людей і стан водних екосистем, підприємство, установа чи організація, з вини яких сталася аварія або які виявили її, повинні негайно розпочати ліквідацію її наслідків і повідомити про аварію державні органи охорони навколишнього природного середовища, санітарного нагляду, водного господарства, геології та місцеву раду. Місцеві ради зобов'язані інформувати населення про аварію, стихійне лихо, їх масштаби, можливе порушення екологічної безпеки та про вжиті заходи щодо ліквідації їх наслідків.

§ 4. Державне регулювання в галузі використання та охорони вод

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі державних, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Його здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві ради та їх виконавчі комітети, спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими органами державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України, Державний комітет України по водному господарству, їх органи на місцях та інші державні органи відповідно до законодавства.

Державне управління в галузі використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів охоплює різні функції, основними з яких є державний облік вод і ведення державного водного кадастру, стандартизація і нормування в цій галузі, економічне регулювання заходів та охорона вод, державний контроль за використанням і охороною вод.

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів передбачають:

в видачу дозволів на спеціальне водокористування;

® встановлення нормативів плати і розмірів платежів за користування водою та скидання забруднюючих речовин;

® встановлення нормативів плати і розмірів платежів за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту;

в надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, безвідходних,

енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;

© відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства.

Плата за спеціальне водокористування справляється з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає плату за забір води з водних об'єктів та за скидання в них забруднюючих речовин. Розмір плати за забір води з водних об'єктів визначається на основі нормативів плати, фактичних обсягів забору води та встановлених лімітів на забір води.

Розмір плати за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів плати, фактичного обсягу скидів забруднюючих речовин та встановлення лімітів скиду.

Нормативи плати за спеціальне водокористування і порядок справляння таких платежів встановлено Кабінетом Міністрів України.

Підприємства, установи і організації гідроенергетики та водного транспорту здійснюють плату за діяльність, пов'язану з необхідністю басейнового регулювання водних ресурсів та здійсненням заходів щодо запобігання і ліквідації наслідків шкідливої дії вод (берегоукріплення, захист від підтоплення території).

Зазначена плата не звільняє підприємства, установи і організації від плати за спеціальне водокористування.

Платежі за забір води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 80 %, до бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів областей — в розмірі 20 %. Платежі за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 100 %. Платежі за забір води з водних об'єктів місцевого значення в повному обсязі зараховуються до місцевих бюджетів відповідних місцевих рад.

Розподіл та порядок використання платежів за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та за понадлімітний забір води з них, а також коштів, відшкодованих за завдані водним об'єктам збитки, визначаються *Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»*. Усі зазначені платежі спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з запобіганням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків.

Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом встановлення комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги до об'єктів, що підлягають стандартизації і нормуванню.

Для оцінки можливостей використання води з водних об'єктів для потреб населення та галузей економіки встановлюються *нормативи, які забезпечують безпечні умови водокористування*, а саме:

- гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарських та інших потреб населення;
- ® гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства; в допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

У разі необхідності для вод водних об'єктів, які використовуються для лікування, курортних, оздоровчих, рекреаційних та інших цілей можуть встановлюватись більш суворі нормативи екологічної безпеки водокористування.

Нормативи екологічної безпеки водокористування розробляються і затверджуються:

- * Міністерством охорони здоров'я України та Національною комісією з радіаційного захисту населення України — для водних об'єктів, вода яких використовується для задоволення пит-

них, господарсько-побутових та інших потреб населення;

© Міністерством аграрної політики України — для водних об'єктів, вода яких використовується для потреб рибного господарства. Нормативи екологічної безпеки водокористування вводяться в дію за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України.

Для оцінки екологічного благополуччя водних об'єктів та визначення комплексу водоохоронних заходів встановлюється екологічний норматив якості води, який містить науково обгрунтовані значення концентрації забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні). При цьому ступінь забрудненості водних об'єктів визначається відповідними категоріями якості води.

Екологічний норматив та категорії якості води водних об'єктів розробляються і затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України і Міністерством охорони здоров'я України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 413 затверджений *Порядок ведення державного водного кадастру*, який:

- ® складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів;

С являє собою систематизований звіт відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море (далі — водні об'єкти);
- ® обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів);
- ® водокористувачів (крім вторинних).

До державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод, а саме:

- ® споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод;
- ® споруди для забору та транспортування води;

- © споруди для скиду зворотних вод;
- @ споруди, на яких здійснюється очистка зворотних вод (з оцінкою їх ефективності).

**§ 5. Юридична
відповідальність
за порушення водного
законодавства**

Відповідальність за порушення водного законодавства передбачена *Водним кодексом України* та іншими актами. Так, ст. 110 цього кодексу передбачає, що порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

- самовільному захопленні водних об'єктів;
- s забрудненні та засміченні вод;
- © порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду,
- ® руйнуванні русел річок, струмків та водостоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
- » введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
- @ недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;
- і самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів);

® порушенні правил ведення державного обліку вод або пере-
крученні правил ведення державного обліку чи внесення не-
достовірних відомостей в документи державної статистичної
звітності;

@ пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд
і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених
режимів їх роботи;

® незаконному створенні систем скидання зворотних вод у
водні об'єкти, міську каналізаційну систему або зливну каналі-
зацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

® використанні земель водного фонду не за призначенням;

® неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні си-
туації на водних об'єктах;

© відмові від надання (приховування) проектної документації
та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та
інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів
і висловів комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

© порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та те-
риторіального моря від забруднення та засмічення.

Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства передбачена *Кримінальним кодексом України* (ст. 228, 228'). Так, ст. 228 КК України передбачає, що забруднення рік, озер водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків, джерел та інших водних об'єктів, підземних вод неочищеними та незнезараженими стічними водами, покидьками та відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, установ та організацій, продуктами виробництва, пально-мастильними матеріалами, сировиною, якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати, — караються виправними роботами на строк до одного року або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати.

Ті самі дії, якщо вони призвели до захворювання людей, масового знищення об'єктів тваринного і рослинного світу, або розмір

заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати, — караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 228¹ КК України передбачає відповідальність за забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами. Так, за незаконне скидання з метою поховання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України з суден та інших плаваючих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само незаконне скидання з метою поховання у відкритому морі з суден та інших плаваючих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій зазначених речовин, відходів і матеріалів, якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати, — караються позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом від трьохсот до восьмисот мінімальних розмірів заробітної плати.

Друга і третя частини цієї статті КК України передбачають підвищену кримінальну відповідальність за злочини в цій сфері.

Адміністративна відповідальність за водні правопорушення передбачена *Кодексом України про адміністративні правопорушення*. Так, ст. 48 КУпАП передбачає, що порушення права державної власності на води, яке характеризується як самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування, переуступка права водокористування, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на води, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ст. 59 КУпАП встановлює відповідальність за порушення правил охорони водних ресурсів. Вона передбачає, що забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозаборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб відповідно до ст. 59¹ КУпАП.

Ст. 60 КУпАП встановлює відповідальність за порушення правил водокористування. Нею передбачено, що забір води з порушенням планів водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Адміністративна відповідальність встановлена також за пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61 КУпАП), за невиконання обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій із шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62 КУпАП).

Право притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за зазначені водні екологічні правопорушення надано органам охорони водних ресурсів (ст. 239 КУпАП) та органам Міністерства екології та природних ресурсів (ст. 242¹ КУпАП). Притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності здійснюється на загальних підставах, встановлених КУпАП.

Дисциплінарна відповідальність за водні правопорушення, допущені під час здійснення трудової діяльності, здійснюється відповідно до загальних норм *Кодексу законів про працю* (глави X та XI). До винних застосовується одна із санкцій, передбачених ст. 147 КЗпП: оголошення догани або звільнення з роботи.

Вимоги відшкодування збитків, завданих унаслідок порушень водного законодавства, передбачені ст. 111 Водного кодексу України.

Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України. Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від плати за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації заподіяних шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства. Загальний порядок відшкодування збитків, завданих водними правопорушеннями, визначено нормами цивільного права, здійснюється добровільно або примусово в судовому порядку.

У ряді випадків для обчислення розмірів шкоди спеціальними нормативно-правовими актами встановлюються *такси* чи інші норми і правила.

Так, для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних підприємствами, установами, організаціями і громадянами України, іноземними юридичними особами та громадянами внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 1995 р. № 484 затверджені відповідні *такси*. Обчислення розмірів відшкодування і право звернення з позовами про відшкодування до судових органів надано органам Міністерства екології та природних ресурсів України.

Порядок відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996р. №966.

Контрольні запитання

1. Дайте характеристику водного права як складової частини екологічного права.
2. Назвіть основні джерела правового режиму водокористування в Україні.
3. Які є особливості правового режиму водокористування в Україні?
4. Назвіть систему органів управління і контролю в галузі використання та охорони вод.
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення водного законодавства?

ГЛАВА 4

ОСНОВИ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ЛІСІВ
УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем передбачає висвітлення таких питань:

@ поняття про ліс як об'єкт правового регулювання

9 лісове законодавство України

9 державне регулювання використання, охорони та відтворення лісів України

® юридична відповідальність за порушення лісового законодавства

§ 1. Поняття про ліс як об'єкт
правового регулювання

Ліс — це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення і підлягають державному обліку та охороні.

Усі ліси в Україні є власністю держави. Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України. Вона делегує місцевим радам свої повноваження щодо розпорядження лісами, визначені Лісовим кодексом України та іншими актами законодавства.

Місцеві ради в межах своєї компетенції надають земельні ділянки лісового фонду в постійне користування або вилучають їх у порядку, визначеному Земельним та Лісовим кодексами.

Надання земельних ділянок лісового фонду в тимчасове користування провадиться без їх вилучення у постійних користувачів у порядку, визначеному Лісовим кодексом України.

Корисними властивостями лісів є їх здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, регулювати стік води, запобігати забрудненню навколишнього

природного середовища і очищати його, сприяти оздоровленню населення та його естетичному вихованню.

Лісовими ресурсами є деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

Лісові ресурси за своїм значенням поділяють на лісові ресурси державного і місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. До лісових ресурсів місцевого значення належать лісові ресурси, не віднесені до ресурсів державного значення.

Усі ліси на території України становлять її лісовий фонд. До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства. Землі лісового фонду поділяються на лісові та нелісові.

До лісових земель належать землі:

© вкриті лісовою (деревною і чагарниковою) рослинністю; в не вкриті лісовою рослинністю, які підлягають залісенню (зруби, згарища, рідколісся, пустирі тощо), зайняті лісовими шляхами, просіками, протипожежними розривами.

До нелісових земель лісового фонду належать землі:

© зайняті спорудами, пов'язаними з веденням лісового господарства, трасами ліній електропередач, газо- і нафтопроводів та підземними комунікаціями тощо;

@ зайняті сільськогосподарськими угіддями (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, надані для потреб лісового господарства);

© зайняті болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для потреб лісового господарства.

Віднесення земельних ділянок до складу земель лісового фонду, визначення їх меж провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством.

До лісового фонду не належать: усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках. Пи-

тання створення, охорони і використання насаджень, що не належать до лісового фонду, регулюються актами законодавства України, які не належать до лісового законодавства.

Відповідно до лісового законодавства України *всі ліси України за екологічним і господарським значенням поділяють на першу і другу групи.*

До першої групи належать ліси, що виконують природоохоронні функції. В свою чергу залежно від переваг виконуваних ними функцій ліси першої групи належать до різних категорій захисності:

в водоохоронні (смуги лісів уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, включаючи смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб, а також захисні лісові насадження на смугах відводу каналів);

Захисні (ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів уздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища). До цієї категорії належать також полезахисні лісові смуги, захисні лісові насадження на смугах відводу залізниць, захисні лісові насадження на смугах відводу автомобільних доріг;

@ санітарно-гігієнічні та оздоровчі (ліси населених пунктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств, ліси першого і другого поясів санітарної охорони джерел водопостачання та ліси зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій).

До першої групи належать також ліси на територіях природно-заповідного фонду (заповідники, національні природні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, ліси, що мають наукове або історичне значення (включаючи генетичні резервати), лісоплодові насадження і субальпійські деревні та чагарникові угруповання;

До другої групи належать ліси, що поряд з екологічним мають експлуатаційне значення, і для збереження захисних функцій, безперервності та невиснажливості використання яких встановлюється режим обмеженого лісокористування.

§ 2. Лісове законодавство України

Лісове законодавство України — це складова частина природоресурсового законодавства, яка входить як підгалузь до комплексної галузі — екологічного законодавства України.

Завданням лісового законодавства України є регулювання правових відносин з метою забезпечення підвищення продуктивності, охорони та відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах на основі їх науково обґрунтованого раціонального використання.

Основним законодавчим актом і джерелом кодифікованого характеру лісового законодавства є Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. За своєю структурою він складається із десяти розділів, у яких міститься 103 статті. В свою чергу розділи поділяються на глави, яких налічується 23.

У загальних положеннях Лісового кодексу України визначено, що усі ліси на території України становлять її лісовий фонд, до якого належать також земельні ділянки, які не вкриті рослинністю, але надані для потреб лісового господарства. Поряд із повноваженнями органів державної влади і місцевого самоврядування в Лісовому кодексі встановлюються права та обов'язки постійних і тимчасових лісокористувачів, їх захист та підстави припинення. Крім цього визначаються система та повноваження органів, які здійснюють державне управління і державний контроль у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

У Лісовому кодексі України передбачаються основні вимоги організації лісового господарства, поділ лісів на групи, порядок переведення лісових ділянок до нелісових та особливості використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду, в тому числі право загального і спеціального

використання лісових ресурсів та відтворення лісів і підвищення їх продуктивності. З метою охорони і захисту лісів встановлюються обов'язки громадян і юридичних осіб, а також організується лісова охорона, права і обов'язки якої визначаються Лісовим кодексом.

Питання лісовпорядкування, державного обліку лісового фонду та ведення державного лісового кадастру, а також плати за використання лісових ресурсів та економічного стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів, а також особливості вирішення суперечок у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів, відповідальності та міжнародних відносин у цій галузі закріплені в Лісовому кодексі України.

Окремі вимоги щодо правового режиму лісового фонду передбачено в *Законі України «Про транспорт»* та *Законі України «Про власність»*.

Велику групу джерел лісового законодавства України складають нормативно-правові акти, які приймаються Кабінетом Міністрів України. Це, зокрема, *Санітарні правила в лісах України* (постанова від 27 липня 1995 р. № 555), *Порядок ведення державного обліку лісів і державного лісового кадастру* (постанова від 27 вересня 1995 р. № 767), *Правила відпуску деревини на пні в лісах України* (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 1999 р.) та ряд інших.

Крім того до джерел лісового законодавства належать нормативно-правові акти Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного комітету лісового господарства України та ряду інших спеціально уповноважених органів державної влади в цій галузі, які мають обов'язковий характер для виконання всіма лісокористувачами на території України.

§ 3. Державне регулювання використання, охорони та відтворення лісів України

До відання Верховної Ради України у галузі регулювання лісових відносин належать:

« законодавче регулювання лісових відносин;

• розпорядження лісовим фондом;

@ визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

@ визначення повноважень місцевих рад і органів державної виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

9 вирішення інших питань у галузі регулювання лісових відносин.

Користування земельними ділянками лісового фонду може бути постійним або тимчасовим.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи (далі — постійні лісокористувачі), для ведення лісового господарства, а також для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт у порядку, передбаченому Лісовим кодексом України.

У постійне користування для цієї ж мети окремі земельні ділянки лісового фонду площею до п'яти гектарів, якщо вони входять до складу угідь селянських (фермерських) господарств, можуть також надаватися громадянам із спеціальною підготовкою.

Право постійного користування земельними ділянками лісового фонду посвідчується державним актом на право постійного користування землею.

У тимчасове користування за погодженням з постійними лісокористувачами земельні ділянки лісового фонду можуть надава-

тися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним особам та громадянам (далі — тимчасові лісокористувачі) для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Тимчасове користування земельними ділянками лісового фонду може бути: *короткостроковим* — до трьохроків і *довгостроковим* — від трьох до двадцяти п'ятироків.

Право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду оформляється договором. Форма договору на право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду, в тому числі на умовах оренди, і порядок його реєстрації встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Оренда земельних ділянок лісового фонду передбачена ст. 10 Лісового кодексу України. У тимчасове користування земельні ділянки лісового фонду можуть надаватися на умовах оренди. Умови оренди визначаються за угодою сторін у договорі. Орендар має переважне право на поновлення договору оренди земельних ділянок лісового фонду після закінчення строку його дії.

Одним із найважливіших напрямів державного регулювання в галузі лісових правовідносин є охорона і захист лісів, яка здійснюється на державному рівні.

Лісовим законодавством (ст. 85 Лісового кодексу України) встановлено, що *ліси України підлягають охороні і захисту*, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на їх збереження від знищення, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, а також раціональне використання.

Забезпечення охорони та захисту лісів покладається на центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, місцеві ради та постійних лісокористувачів відповідно до законодавства України.

Особлива увага приділяється охороні лісів від пожеж. З цією метою на органи місцевого самоврядування покладається обов'язок:

9 щорічно організувати рубку і здійснення лісокористувачами інших заходів протипожежної профілактики у лісах;

© сприяти будівництву об'єктів протипожежного призначення, роботі повітряних суден авіалісоохорони;

@ організувати через засоби масової інформації пропаганду правил протипожежної безпеки, висвітлення проблем збереження лісів;

® забезпечувати координацію заходів, спрямованих на охорону лісів від пожеж у межах своєї території.

У разі виникнення пожежі органи місцевого самоврядування зобов'язані залучати до гасіння лісових пожеж населення, протипожежну техніку і транспортні засоби підприємств, установ та організацій у встановленому законодавчими актами порядку; а також забезпечувати осіб, залучених до гасіння лісових пожеж, харчуванням та медичним обслуговуванням.

Встановлений також обов'язок підприємств, установ, організацій та громадян, діяльність яких впливає на стан і відтворення лісів, погоджувати відповідно до законодавства України з державними органами лісового господарства, державними органами охорони навколишнього природного середовища та іншими органами проведення організаційних, санітарних, технологічних та інших заходів щодо охорони і захисту лісів.

Зметою охорони і захисту лісів на території України діє служба лісової охорони. Вона включає лісову охорону спеціально уповноважених державних органів лісового господарства (далі — державна лісова охорона), а також лісову охорону інших постійних лісокористувачів. Діяльність державної лісової охорони регулюється її статутом, який затверджується Кабінетом Міністрів України.

Лісовим кодексом України (ст. 88) передбачені основні права і обов'язки лісової охорони. Встановлено, що *службові особи державної лісової охорони, лісової охорони інших постійних лісокористувачів відповідно до законодавства мають право*'.

Ф відвідувати безперешкодно підприємства, організації, установи для виконання контрольних функцій щодо забезпечення належної охорони та захисту лісів;

@ давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення порушень лісового законодавства, встановленого порядку використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, інших порушень, що можуть завдати шкоди лісу;

9 доставляти осіб, що порушують лісове законодавство, в органи внутрішніх справ, місцеві органи влади;

* вилучати у осіб, що порушують лісове законодавство, незаконно добуту продукцію лісових користувань, інструменти, обладнання, транспортні та інші засоби, що були знаряддям правопорушення, а також відповідні документи.

Вони також мають право в порядку, передбаченому законодавством зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю в разі необхідності.

Службові особи лісової охорони зобов'язані:

® запобігати порушенням правил охорони та захисту лісів, устатовленого порядку використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду та іншим діям, що можуть негативно впливати на ліс, і припиняти їх;

@ здійснювати заходи щодо підвищення протипожежної стійкості насаджень, запобігати виникненню, розповсюдженню лісових пожеж та їх ліквідації, а також захисту лісів від шкідників і хвороб;

в сприяти лісокористувачам, яким надані земельні ділянки лісового фонду для потреб мисливського господарства, у здійсненні заходів щодо організації мисливського господарства, охорони і розведення диких звірів і птахів.

Працівники лісової охорони можуть мати й інші права і обов'язки відповідно до законодавства України.

Працівники державної лісової охорони підлягають обов'язковому державному страхуванню. *Порядок та умови обов'язкового страхування* визначено Кабінетом Міністрів України в постанові від 31 липня 1995 р. № 587. Працівники лісової охорони забезпечуються форменим одягом. Зразок форменого одягу лісової охорони встановлюється органами лісового господарства України.

§ 4. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства

Порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України. *За Лісовим кодексом України (ст. 98) відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:*

в незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
Ф знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або небалого поведіння з вогнем;

в порушенні вимог протипожежної безпеки в лісах;

- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтопленні, осушенні та інших видах шкідливого впливу;

в порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

® знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

Ф порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

Ф засміченні лісів побутовими відходами;

- розкорчовуванні земельних ділянок лісового фонду і використанні їх для спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу;

® самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на земельних ділянках лісового фонду;

- ® порушенні правил заготівлі (збирання) лісової підстилки, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;
- ® заготівлі лісових ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;
- ® порушенні порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;
- ® невнесенні плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду в установлені строки;
- ® знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;
- ® введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;
- ® порушенні строків повернення земельних ділянок лісового фонду, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- ® пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на земельних ділянках лісового фонду;
- ® знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на земельних ділянках лісового фонду, а також полезахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень на смугах відводу автомобільних доріг, захисних лісових насаджень на смугах відводу залізниць, захисних лісових насаджень на смугах відводу каналів.

Законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення лісового законодавства.

Самовільно зайняті земельні ділянки лісового фонду повертаються за їх належністю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними. Приведення земельних ділянок лісового фонду у придатний для ведення лісового господарства стан, включаючи знесення будівель і споруд, провадиться підприємствами, установами, організаціями і громадянами, які самовільно зайняли ці ділянки, або за їх рахунок.

Підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України. Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується її вартість.

Земельним законодавством передбачається, що місцеві ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища, лісового господарства та інші уповноважені державні органи України в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

Ст. 99 Лісового кодексу України встановлена вимога щодо повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісового фонду. Нею передбачено, що самовільно зайняті земельні ділянки лісового фонду повертаються за їх належністю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

Приведення земельних ділянок лісового фонду у придатний для ведення лісового господарства стан, включаючи знесення будівель і споруд, провадиться підприємствами, установами, організаціями і громадянами, які самовільно зайняли ці ділянки, або за їх рахунок.

Відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення лісового законодавства передбачено ст. 100 Лісового кодексу України. Встановлено, що підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Можливість вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів передбачено ст. 101 Лісового кодексу України.

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість.

Право припинення робіт, небезпечних для природного стану лісів і їх відтворення, визначено ст. 102 Лісового кодексу України.

Місцеві ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища, лісового господарства та інші уповноважені державні органи України в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

Згідно зі ст. 98 Лісового кодексу порушення лісового законодавства тягне за собою адміністративну, кримінальну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність згідно з законодавством України.

Кримінальна відповідальність за порушення лісового законодавства передбачена Кримінальним кодексом України. Так, ст. 160 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконну порубку лісу. Незаконна порубка дерев і чагарників у лісах першої групи, що виконують захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, в лісах заповідників, національних і природних парків, заповідних лісових ділянках, лісах, що мають наукове або історичне значення, природних пам'яток, лісопарках, якщо шкода перевищує 250 мінімальних розмірів заробітної плати, а в інших лісах, що належать до першої групи, — триста мінімальних розмірів заробітної плати за такою, встановленою для обчислення розміру стягнень за шкоду, заподіяну незаконною порубкою і пошкодженням дерев і чагарників, або незаконна порубка дерев і чагарників в інших лісах, якщо шкода перевищує триста п'ятдесят мінімальних розмірів заробітної плати за тією ж такою, а також порубка дерев і чагарників у зазначених лісах, що потягла за собою заподіяння шкоди в меншому розмірі, але вчинена повторно, — карається позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом від 50 до 120 мінімальних розмірів заробітної плати, з конфіскацією незаконно добутого.

Незаконна порубка дерев і чагарників у будь-яких лісах, вчинювана систематично або така, що вчинена вперше, але спричинила велику шкоду, — карається позбавленням волі на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк від одного року до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати, а при корисливій заінтересованості — штрафом від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, з конфіскацією незаконно добутого.

Суспільна небезпечність незаконної порубки лісу полягає в тому, що ці дії завдають шкоди навколишньому середовищу в цілому, науково обгрунтованому, раціональному використанню, охороні і відтворенню лісів. Порубка призводить до ерозії ґрунтів, виснаження річок, погіршення життя людини.

Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства передбачена *Кодексом України про адміністративні правопорушення*. Так, за незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП) передбачено адміністративні стягнення.

Використання ділянок земель державного лісового фонду для розкорчовування, спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу на використання цих ділянок — тягне за собою накладання штрафу на громадян від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від десяти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі й вивезення деревини та заготівлі живиці ст. 64 КУпАП встановлено накладення штрафу на громадян у розмірі від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів і на посадових осіб — від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ст. 65 КУпАП передбачає, що незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників, знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на план-

таціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідновлення, — тягне за собою накладання штрафу на громадян від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від семи до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів.

Кодексом передбачена адміністративна відповідальність також за:

® знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65¹); знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66); здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67); порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69); самовільне сінокосіння і випасання худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70); введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, відходами (ст. 72); засмічення лісів побутовими відходами (ст. 73); знищення або пошкодження лісоочищувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74); знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75); знищення корисної для лісу фауни (ст. 76); порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77); знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів (ст. 153). За вчинення зазначених адміністративних лісопорушень передбачається накладення штрафу на посадових осіб та громадян. Право застосовувати адміністративні санкції за лісові правопорушення надано державним органам лісового господарства (ст. 241 КУпАП), органи Міністерства екології та природних ресурсів (ст. 242¹ КУпАП).

Дисциплінарна відповідальність за лісові правопорушення в трудових правовідносинах регулюється нормами трудового законодавства, зокрема *Кодексом законів про працю*. Так, ст. 147 КЗпП

за дисциплінарні правопорушення лісового законодавства передбачає такі стягнення, як догана та звільнення з роботи.

Матеріальна відповідальність за шкоду, заподіяну лісовими правопорушеннями, відшкодовується відповідно до норм *Лісового кодексу України*, ст. 440, 453 *Цивільного кодексу України*.

Відповідно до ст. 98, 100, 101 *Лісового кодексу України* підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства у розмірах і порядку, визначених законодавством. Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню, а в разі неможливості вилучення стягується їх вартість.

Особливості відшкодування збитків унаслідок лісових правопорушень урегульовані постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами.

Так, *розміри майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні* регулюються постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 1993 р. № 118.

Такси для обчислення шкоди, заподіяної лісовому господарству затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 1996 р. № 1464. Цією постановою встановлені такси для обчислення шкоди, завданої:

9 пошкодженням дерев і чагарників до ступеня неприпинення росту;

» знищенням або пошкодженням лісових культур, насаджень і молодняка природного та самосіву на землях, призначених для лісорозведення та лісовідновлення;

© знищенням або пошкодженням сіянців і саджанців у лісових насадженнях та на плантаціях;

© самовільним сінокосінням, випасанням худоби.

Крім того, цією постановою затверджено ще шість різних видів такс для обчислення шкоди, заподіяної лісовому господарству.

Контрольні запитання

1. Окресліть поняття лісового права і його місце в системі екологічного права.
2. Охарактеризуйте ліс як об'єкт правового регулювання.
3. Дайте характеристику джерел лісового законодавства.
4. Перерахуйте систему і повноваження органів управління і контролю в галузі використання та охорони лісів.
5. Назвіть особливості юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства.

ГЛАВА 5

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПОВІТРЯНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює висвітлення таких питань:

9 атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання

© законодавство про охорону атмосферного повітря

9 основні напрями державного регулювання в галузі використання і охорони атмосферного повітря

^ державне управління, контроль, облік і моніторинг у галузі використання та охорони атмосферного повітря

9 юридична відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря

§ 1. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання

Повітряне середовище є однією із найважливіших умов життя, складовою частиною оточуючого нас навколишнього середовища. Якщо без їжі людина може прожити до місяця, без води — до тижня, то без повітря — лише декілька хвилин.

Повітряне середовище виконує різне призначення, основними видами якого є біологічне, транспортне та виробниче.

Для того щоб жити, всі живі істоти поглинають із повітря кисень. Рослинний світ засвоює із повітря вуглекислий газ. У той же час склад сучасної атмосфери складається з певної пропорції цих та деяких інших хімічних речовин і їх зміна під впливом неконтрольованої діяльності людства призводить до негативних екологічних наслідків та явищ. Основними компонентами атмосфери є азот (близько 78,1%), кисень (близько 20,1%), аргон (близь-

ко 0,94%), вуглекислий газ (0,027%) та деякі інші домішки (водень, неон, гелій, метан тощо), відсоток яких невеликий, а також пари води, аерозолі (дрібні й різні частки різних речовин), уміст яких коливається.

Крім того, *атмосферу* залежно від висоти над поверхнею Землі *поділяють на тропосферу* (до висоти 18 км), *стратосферу* (до 50 км), *мезосферу* (до 50 км) та інші шари, які поступово переходять у міжпланетний простір. Основне значення для правового регулювання з метою охорони від забруднення і шкідливого впливу мають мезосфера, в якій зосереджено до 90% повітря і озоносфера — збагачений озоном шар стратосфери, який міститься на висоті 20-50 км і затримує сонячне ультрафіолетове випромінювання. Охорону й використання та відтворення якості атмосферного повітря регулює *Закон України «Про охорону атмосферного повітря»*.

Питання захисту озонового шару атмосфери переважно регулюються нормами міжнародного екологічного права.

Повітряне середовище, крім біологічного значення і використання основних його компонентів як сировини (кисень, азот, аргон) допоміжних матеріалів (для окислення, охолодження), ще використовується як просторове середовище (простір) для транспортних сполучень. Це його призначення і регулюється *Повітряним кодексом України*, міжнародними договорами та угодами, зокрема *Угодою країн СНД про цивільну авіацію та про використання повітряного простору* від 21 грудня 1991 р., *Угодою країн - членів СНД про використання повітряного простору* від 13 травня 1992 р., стороною яких є і Україна.

Серед глобальних проблем людства, які пов'язані з негативним впливом на атмосферу, і можуть призвести до знищення не тільки людей, а й усього живого на Землі, є зміна клімату внаслідок так званого парникового ефекту, загрози ядерної ночі і ядерної зими як катастрофічні наслідки ядерної війни, озонві діри в атмосфері, кислотні дощі, тютюновий дим.

§ 2. Законодавство України про охорону атмосферного повітря

Законодавство України про охорону атмосферного повітря (в літературі висловлені також пропозиції щодо його назви як атмосферного законодавства, атмосфероохоронного законодавства, повітряного законодавства) є складовою частиною природоресурсового законодавства і підгалуззю, яка входить до складу комплексної галузі — екологічного законодавства України.

Основним джерелом атмосферного законодавства є *Закон України «Про охорону атмосферного повітря»* від 16 жовтня 1992 р., який є оновленою редакцією першого закону в цій галузі від 21 листопада 1981 р. з аналогічною назвою. За своїм змістом і структурою цей законодавчий акт складається із 46 статей, які містяться в десяти розділах. Крім загальних положень, закон регулює питання стандартизації і нормування в цій галузі, організаційно-правових заходів щодо охорони атмосферного повітря, додержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при проектуванні, будівництві та реконструкції промислових об'єктів. Значне місце в законі приділено питанням регулювання відносин у галузі використання атмосферного повітря, економічного механізму забезпечення його охорони, а також контролю, державного обліку та моніторингу охорони атмосферного повітря, а також питанням правопорушень щодо атмосферного повітря і відповідальності за них та міжнародним відносинам у цій галузі.

В законодавстві визначено, що атмосферне повітря є одним із найважливіших елементів навколишнього природного середовища, збереження сприятливого стану якого, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та відвернення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище є метою правового регулювання в цій галузі. Законодавчий акт визначає правові й організаційні основи та екологічні вимоги у галузі охорони та використання атмосферного повітря.

Законодавство про охорону атмосферного повітря регулює

відносини у цій галузі з метою збереження, поліпшення та відтворення стану атмосферного повітря, відвернення і зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на атмосферне повітря, забезпечення раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, а також зміцнення правопорядку і законності у цій сфері.

Відносини у галузі охорони та використання атмосферного повітря регулюються, крім того, загальними нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

§ 3. Основні напрями державного регулювання в галузі використання і охорони атмосферного повітря

Серед найважливіших напрямів державного регулювання відносин у галузі використання і охорони атмосферного повітря слід назвати *стандартизацію і нормування* в цій галузі, вим'юги щодо *використання атмосферного повітря як сировини виробничого призначення, додержання встановлених вимог при проектуванні, будівництві та реконструкції* промислових об'єктів, *здійсненні інших організаційних та екологічних заходів* щодо охорони атмосферного повітря тощо.

Екологічна стандартизація і нормування провадяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти у галузі охорони атмосферного повітря насамперед визначають поняття і терміни, режим використання та охорони атмосферного повітря, методи контролю за станом атмосферного повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони і використання атмосферного повітря, які є обов'язко-

вими для виконання. Такі стандарти у цій галузі розробляються і вводяться в дію Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством охорони здоров'я України у порядку, що визначається законодавством України.

Поряд із стандартами в галузі охорони атмосферного повітря встановлюються різні види нормативів, найголовнішими з яких є:

- @ нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- @ нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) забруднюючих речовин у атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами;
- * граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів;
- » нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- ® нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів.

Відповідно до законодавства України нормативи у галузі охорони атмосферного повітря розробляються і затверджуються спеціально уповноваженими на те органами залежно від їх виду і призначення.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря встановлюються для оцінки стану атмосферного повітря. Єдиними для території України є:

- © гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин у атмосферному повітрі для людей і об'єктів навколишнього природного середовища;
- © гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря для людей і об'єктів навколишнього природного середовища.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватись

більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та рівні інших шкідливих впливів на атмосферне повітря.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря розробляються і вводяться в дію Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством екології та природних ресурсів України.

Нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) забруднюючих речовин у атмосферне повітря і гранично допустимих впливів шкідливих фізичних та біологічних факторів встановлюються для кожного стаціонарного джерела викидів або іншого шкідливого фізичного та біологічного впливу на атмосферне повітря по кожній із забруднюючих речовин та фактору фізичного та біологічного впливу. Такі нормативи ГДВ встановлюються на рівні, при якому сумарні викиди забруднюючих речовин і шкідливий фізичний та біологічний вплив усіх джерел у даному районі, з урахуванням перспективи його розвитку, в період дії встановленого нормативу не призведуть до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворими нормативами).

Проекти нормативів ГДВ забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами і ГДВ шкідливих фізичних та біологічних факторів розробляються підприємствами, установами та організаціями і затверджуються органами Міністерства екології та природних ресурсів України і Міністерства охорони здоров'я України. Ці проекти погоджуються з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині строків виконання заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин та впливів шкідливих факторів до нормативних рівнів; строків відселення людей і винесення об'єктів соціального призначення з санітарно-захисних зон, а також зниження обсягів виробництва та викидів забруднюючих речовин у період несприятливих метеорологічних умов.

Порядок розробки і затвердження нормативів ГДВ забруднюючих речовин у атмосферне повітря встановлюється Міністерством екології та природних ресурсів України, а нормативів ГДВ шкідливих фізичних та біологічних факторів на нього — Міністер-

ством охорони здоров'я України і Міністерством екології та природних ресурсів України.

Граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться в атмосферне повітря для різних технологічних процесів, технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів встановлюються залежно від часу розробки та введення в дію технологій і обладнання, наявності наукових і технічних розробок, економічної доцільності.

Такі нормативи розробляються підприємствами, установами та організаціями і затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України.

Нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення встановлюються для зниження шкідливого впливу на нього. Порядок їх розробки та затвердження визначаються Кабінетом Міністрів України.

Крім того, для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу їх фізичних факторів. Порядок розробки і затвердження цих нормативів встановлюється Міністерством екології та природних ресурсів України і Міністерством охорони здоров'я України.

Законом про охорону атмосферного повітря (ст. 12) встановлено *обов'язок підприємств, установ і організацій*, діяльність яких пов'язана з викидами забруднюючих речовин у атмосферне повітря, шкідливим впливом фізичних та біологічних факторів на нього, а саме:

» здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення умов і вимог, передбачених у дозволах на викиди забруднюючих речовин та на інший шкідливий вплив;

© вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;

в забезпечувати безперебійну ефективну роботу та підтримання у справному стані споруд, устаткування і апаратури для

очищення викидів та зменшення рівнів іншого шкідливого впливу;

» здійснювати контроль за обсягом та складом забруднюючих речовин, що викидаються у атмосферне повітря, і рівнями іншого шкідливого впливу та вести їх постійний облік;

® мати заздалегідь розроблені спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок аварійних ситуацій і несприятливих метеорологічних умов та вживати заходів для ліквідації причин та наслідків забруднення атмосферного повітря.

Серед заходів щодо охорони атмосферного повітря законодавством України передбачається, що викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватись тільки за дозволами, які видаються органами Міністерства екології та природних ресурсів України в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Обсяги цих викидів визначаються на основі нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря.

Серед інших найважливіших заходів щодо охорони атмосферного повітря законодавством передбачаються:

w обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;

* регулювання рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;

» регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат;

• відвернення і зниження шуму;

Ф відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортом та іншими пересувними засобами та установками;

» виконання вимог щодо охорони атмосферного повітря виробничими, побутовими та іншими відходами, при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив та інших препаратів, при видобуванні корисних копалин та проведенні вибухових робіт тощо.

Важливим напрямом державного регулювання охорони атмосферного повітря є встановлення і додержання вимог при проектуванні, будівництві та реконструкції промислових об'єктів, зокрема, проведення екологічної експертизи, встановлення санітарно-захисних зон, погодження місць забудови та інші.

Цержавне регулювання відносин у галузі використання атмосферного повітря встановлює вимоги, якими передбачено, що підприємства, установи і організації, діяльність яких пов'язана з використанням атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення, повинні здійснювати заходи, які забезпечували б мінімально необхідне використання атмосферного повітря, а також здійснювати облік обсягів атмосферного повітря, яке витрачається на виробничі потреби. Ці ж вимоги повинні додержуватися і при проектуванні нових підприємств, споруд і вдосконаленні технологічних процесів та устаткування.

Використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення з перевищенням встановлених обсягів забороняється. А у разі порушення умов дозволів і вимог нормативів таке використання може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено органами, зазначеними у ст. 14 *Закону України «Про охорону атмосферного повітря»*.

Законодавство України передбачає також *ряд важливих організаційних та економічних заходів щодо забезпечення ефективного використання та охорони атмосферного повітря*.

До таких заходів належать:

@ встановлення лімітів та нормативів плати за використання повітря як сировини основного виробничого призначення;

© встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інших шкідливих впливів на нього;

© встановлення нормативів плати і розмірів платежів за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та інші шкідливі впливи на нього, а також нормативів плати за перевищення встановлених лімітів викидів;

© надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впро-

вадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

Ф відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

§ 4. Державне управління, контроль, облік та моніторинг у галузі використання та охорони атмосферного повітря

Законодавством України визначено, що управління в галузі охорони атмосферного повітря здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві органи державної виконавчої влади та самоврядування, а також спеціально уповноважені органи державного управління в цій сфері, а саме: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України та їх органи на місцях.

Однією з найважливіших функцій управління в галузі використання і охорони атмосферного повітря є екологічний контроль у цій сфері.

Контроль у галузі охорони атмосферного повітря спрямовується на забезпечення додержання вимог законодавства про охорону і використання атмосферного повітря всіма державними органами, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Законодавством передбачено, що *державний контроль у галузі охорони і використання атмосферного повітря здійснюється:*

- * місцевими органами державної виконавчої влади;
- © Міністерством екології та природних ресурсів України та його органами на місцях;
- » Міністерством охорони здоров'я України та його органами

на місцях у частині додержання нормативів екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у атмосферному повітрі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу), інших правил і нормативів, спрямованих на запобігання негативному впливу на здоров'я людей;

® державною автомобільною інспекцією Міністерства внутрішніх справ України та її органами на місцях у частині додержання нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу фізичних факторів, встановлених для відповідного типу автомобільного транспорту та сільськогосподарської техніки;

© іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями, іншими органами в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона шкідливо впливає або може вплинути на стан атмосферного повітря. Підприємства, установи, організації та інші органи зобов'язані здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів у атмосферне повітря від забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, оснащенням їх приладами, необхідними для постійного нагляду за ефективністю очищення, додержанням нормативів викидів забруднюючих речовин і рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів та додержанням інших вимог законодавства у галузі охорони атмосферного повітря.

Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища відповідно до ст. 36 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

**§ 5. Юридична
відповідальність
за правопорушення
в галузі охорони
атмосферного повітря**

Правопорушеннями у галузі охорони атмосферного повітря є:

- ® порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря;
- Ѕ перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря;
- ® перевищення нормативів гранично допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря;
- Ф викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря та використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів;
- © здійснення незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- © впровадження відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівля у зарубіжних країнах і експлуатація технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають встановленим вимогам щодо охорони атмосферного повітря;
- @ порушення правил складування і утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
- Ѕ проектування і будівництво об'єктів з порушенням норм і вимог щодо охорони і використання атмосферного повітря;
- 9 невиконання розпоряджень та приписів органів, які здійсню-

ють державний контроль у галузі охорони та використання атмосферного повітря;

* відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, джерела забруднення, а також приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря.

Законодавством України може бути встановлена відповідальність за інші правопорушення в галузі використання та охорони атмосферного повітря, за порушення яких настає кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Законодавством України передбачаються юридичні гарантії, які спрямовані на забезпечення дотримання законодавства про повітряне середовище (атмосферне повітря, озоновий шар, повітря виробничого та побутового середовища). Так, *Законом України «Про охорону атмосферного повітря»* (розділ IX, ст. 44-45) дається перелік правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря і передбачена відповідальність за них. Правопорушеннями законодавства щодо охорони атмосферного повітря визнано: порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря; перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря; здійснення незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат та інші правопорушення в цій галузі, яких налічується близько десяти видів.

Особи, винні у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, несуть відповідальність відповідно до актів законодавства України. Залежно від ступеня тяжкості і застосовуваних санкцій таку відповідальність поділяють на чотири види: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну і матеріальну.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини в галузі охорони повітряного середовища передбачена *Кримінальним кодексом України*.

Так, ст. 228 передбачає кримінальну відповідальність за забруднення вод і атмосферного повітря. Нею передбачено, що забруднення атмосферного повітря промисловими та іншими шкідливими речовинами, якщо розмір збитків перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати карається виправними роботами на строк до одного року або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати. Ті ж самі дії, якщо вони призвели до захворювання людей, знищення об'єктів тваринного і рослинного світу або розмір збитків понад тисячу мінімальних розмірів заробітної плати карається позбавленням волі до п'яти років.

Ст. 135 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за порушення правил охорони праці, які стосуються і охорони повітряного середовища на виробництві. За порушення службовою особою правил техніки безпеки, промислової санітарії або інших правил охорони праці, якщо це порушення створювало небезпеку для життя або здоров'я трудящих передбачено покарання у вигляді виправних робіт на строк до одного року або штраф.

Адміністративна відповідальність є найпоширенішим видом юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо повітряного середовища. Така відповідальність передбачається *Кодексом України про адміністративні правопорушення*, який визначає шість видів таких адміністративних правопорушень (ст. 78-81). Так, ст. 78 кодексу передбачає відповідальність за порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів. Довідповідальності за ці правопорушення притягуються тільки посадові особи, на яких накладається штраф від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ, відповідно до ст. 78¹ кодексу тягне за собою накладення штрафу від п'яти до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при

введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79 кодексу) тягне за собою попередження або накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ст. 79¹ кодексу передбачає накладення штрафу на громадян від одного до п'ятнадцяти, а на посадових осіб від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд.

Випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах, а також рівня шуму тягне накладення штрафу на посадових осіб від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів (ст. 80 кодексу), а експлуатація таких же транспортних та пересувних засобів громадянами тягне за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 81 кодексу).

Загальні вимоги притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про працю та про охорону праці, які стосуються і повітряного середовища, передбачені ст. 41 кодексу.

Справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 78-81 кодексу, розглядають органи Міністерства екології та природних ресурсів України, а передбачені ст. 41 — органи Міністерства праці та соціальної політики (ст. 231 та ст. 242¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також виконання постанов про накладення адміністративних стягнень передбачені загальними нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення (розділи IV-V).

Дисциплінарна відповідальність за порушення вимог законодавства про повітряне середовище передбачається *Кодексом законів України про працю*. Така відповідальність застосовується лише до працівників, які перебувають у трудових правовідносинах з

підприємствами, установами, організаціями та які допустили порушення правил охорони та використання повітряного середовища при виконанні своїх трудових (виробничих) обов'язків.

Загальні вимоги щодо охорони праці на виробництві, які охоплюють і охорону повітряного середовища та забезпечення його безпечного стану для працівників, передбачені зазначеним кодексом (глава XI «Охорона праці») та *Законом України «Про охорону праці»*.

За допущені правопорушення до працівників може бути застосовано такі заходи, як догана або звільнення з роботи (ст. 147 КЗпП), порядок накладення яких регулюється відповідно до КЗпП (ст. 147'-152).

Матеріальна відповідальність за вчинені екологічні правопорушення визначена в *Законі України «Про охорону атмосферного повітря»* (їх перелік передбачений у ст. 44).

Крім того, в ст. 45 цього закону встановлено, що підприємства, установи, організації громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, заподіяні порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, у розмірах, передбачених законодавством України. Ст. 69 *Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»* встановлює також загальне правило, що збитки, заподіяні внаслідок порушення законодавства в екологічній сфері, підлягають компенсації в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення і незалежно від плати за забруднення природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

Розмір відшкодування визначається відповідно до методики підрахунку збитків, заподіяних державі внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, яка затверджена Мінекобезпеки України (тепер — Мінекоресурсів) 18 травня 1995р.

Контрольні запитання

1. Поняття атмосферного права як складової частини екологічного права.
2. Назвіть акти атмосферного законодавства.
3. Охарактеризуйте повноваження органів управління в галузі охорони атмосферного повітря.
4. Які основні напрями державного регулювання в галузі охорони і використання атмосферного повітря?
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення атмосферного законодавства?

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТВАРИННО- ГО СВІТУ УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем охоплює висвітлення таких питань:

- іг тваринний світ як об'єкт правового регулювання
- © законодавство України про пшариттй світ
- w державне регулювання в галузі охорони і використання тваринного світу (рибальство і мисливство)
- © юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

§ 1. Тваринний світ як об'єкт правового регулювання

Тваринний світ є одним з основних компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людрий, об'єктом наукових досліджень, а також: важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Україні з участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо охорони, відтворення і науково обгрунтованого, невиснажливого використання тваринного світу.

Відповідно до законодавства України *об'єктами тваринного світу є:*

- © хордові, в тому числі хребетні (савці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) тварини в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), що перебувають у стані природної волі;
- & частини диких тварин (роги, шкура тощо);
- & продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо);

* залишки викопних тварин;

» нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин.

Об'єкти тваринного світу, а також місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, інші території, що є середовищем перебування об'єктів тваринного світу, підлягають охороні.

Дикі тварини, що перебувають в стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, що перебувають у межах територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, водойм, що знаходяться на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, територій природно-заповідного фонду України і лісів державного значення, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення.

§ 2. Законодавство України про тваринний світ

Законодавство України про охорону, використання і відтворення тваринного світу (в літературі його визначають також як фауністичне законодавство) є складовою частиною природоресурсового законодавства, яке як підгалузь входить до комплексної галузі— екологічного законодавства України. Завданням законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього видового і популяційного різноманіття тварин у стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах.

Відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та вик-

лючної (морської) економічної зони, регулюються *Законом України «Про тваринний світ»*, *Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»* та іншими, прийнятими відповідно до них актами законодавства України.

Відносини у галузі охорони, використання і відтворення сільськогосподарських, свійських й інших тварин, що використовуються для господарських, наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілей, регулюються відповідним законодавством України.

Основним законодавчим актом комплексного характеру в цій галузі є *Закон України «Про тваринний світ»* від 3 березня 1993 р. Цей закон складається з 59 статей, які розміщені у семи розділах. В законодавстві про тваринний світ поряд із загальними положеннями щодо державного управління в цій галузі, прав і обов'язків громадян у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, визначають також найголовніші вимоги щодо використання тваринного світу, яке здійснюється на праві власності і праві користування в таких його основних формах, як мисливство, полювання, рибальство. В законодавстві визначаються особливості охорони тваринного світу, встановлені заборони та обмеження при використанні й охороні середовища перебування, умов розмноження та шляхів міграції тварин.

Законодавство про тваринний світ визначає також порядок здійснення моніторингу, державного обліку і кадастру тваринного світу, особливості здійснення контролю у цій галузі, застосування юридичної відповідальності та здійснення міжнародних відносин у галузі охорони тваринного світу.

Законодавством України про тваринний світ встановлено, що під час проведення заходів щодо охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, а також під час здійснення будь-якої діяльності, яка може вплинути на середовище перебування тварин та стан тваринного світу, повинні забезпечуватися *такі основні вимоги і принципи:*

• збереження умов існування видового і популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі;

• недопустимість погіршення середовища перебування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин;

• збереження цілісності природних угруповань тварин;

• додержання науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпечення невиснажливого використання диких тварин та їх відтворення;

• раціональне використання корисних властивостей і продуктів життєдіяльності диких тварин;

• платність за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;

• регулювання чисельності тварин з метою охорони здоров'я населення і запобігання заповідянню шкоди природі та народному господарству;

• врахування висновків екологічної експертизи щодо народногосподарських об'єктів, які можуть впливати на стан тваринного світу.

Законодавчим актом, який є джерелом законодавства про тваринний світ, є також *Закон України «Про мисливське господарство і полювання»* від 22 лютого 2000 р. Цей закон визначає правові, економічні та організаційні основи діяльності у галузі мисливського господарства та полювання, забезпечує дотримання рівних прав для всіх користувачів мисливських угідь у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу. Законодавчий акт про мисливське господарство і полювання визначає повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування в цій галузі, встановлює вимоги щодо здійснення полювання, ведення мисливського господарства та користування мисливськими угіддями, контроль і відповідальність у цій сфері діяльності.

Окремі вимоги, які стосуються використання, охорони та відтворення тваринного світу, містяться в *законах України «Про охорону навколишнього природного середовища»*, *«Про природно-заповідний фонд»* та ряді інших.

Велику групу джерел законодавства про тваринний світ складають укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства екології та при-

родних ресурсів України, Державного комітету України лісового господарства та ряду інших уповноважених органів державної влади. Серед таких актів слід назвати *Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1994 р., *Порядок здійснення любительського та спортивного рибальства*, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 1998 р., *Порядок справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів*, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р., та ряд інших.

§ 3. Державне регулювання в галузі охорони та використання тваринного світу

Використання об'єктів тваринного світу здійснюється на підставі права власності і права користування. Законодавством України передбачено загальне використання тваринного світу насамперед для громадян та інших осіб. Громадянам гарантується *право загального використання тваринного світу* для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо) безплатно.

Загальне використання здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування).

У порядку загального використання тваринного світу здійснюється користування корисними властивостями життєдіяльності тварин — природних санітарів середовища, запилювачів рослин та інших, використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, передбачених законодавством України. Під час здійснення загального використання тваринного світу забороняється знищення тварин,

руйнування їх житла та інших споруд (нір, хаток, лігва, гнізд, мурашників, бобрових загат і таке інше), порушення середовища перебування тварин і погіршення умов їх розмноження.

Спеціальне використання тваринного світу має свою специфіку. До спеціального використання належать усі види користування тваринним світом (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням і таке інше) з природного середовища. Спеціальне використання тваринного світу в порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється з наданням підприємствам, установам, організаціям і громадянам права користування мисливськими угіддями та рибогосподарськими водоймами.

Спеціальне використання тваринного світу здійснюється *тільки за спеціальними дозволами*, що видаються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Ця вимога поширюється також на власників чи користувачів земельних ділянок, на яких перебувають (знаходяться) об'єкти тваринного світу.

Законодавством України про тваринний світ встановлені види використання об'єктів тваринного світу. За умови додержання вимог закону про тваринний світ, інших актів законодавства можуть здійснюватись *такі види використання об'єктів тваринного світу, як:*

s мисливство;

- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин і морських ссавців;

в використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;

® використання корисних властивостей життєдіяльності тварин — природних санітарів середовища, запилювачів рослин та інших;

в використання тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності;

® добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші види використання об'єктів тваринного світу.

Суб'єктом права загальнодержавної власності на тваринний світ є держава в особі Верховної Ради України. Верховна Рада України може делегувати свої окремі повноваження власника тваринного світу органам державної виконавчої влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі або природного середовища, розведені (отримані) у неволі чи напіввільних умовах або набуті іншим дозволеним законодавством шляхом, можуть перебувати у колективній або приватній власності.

Законність набуття у колективну або приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) має бути підтверджена відповідними документами. Форма документа та перелік видів тварин, що можуть перебувати на праві колективної чи приватної власності, визначаються Міністерством екології та природних ресурсів України за погодженням із заінтересованими державними органами, які видають ці документи.

У передбаченому законодавчими актами порядку права власників об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів.

Не можуть передаватися у колективну або приватну власність об'єкти тваринного світу, що становлять особливу природоохоронну, наукову та естетичну цінність, а також види тварин, занесені до Червоної книги України (крім випадків, коли ці тварини отримані шляхом розведення в неволі або у передбаченому законодавством порядку придбані у власність за межами України).

Законодавством України встановлені *права та обов'язки громадян у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.*

Кожний громадянин України має право:

9 на загальне і спеціальне використання тваринного світу;

@ мати у колективній або приватній власності окремі об'єкти тваринного світу;

@» на компенсацію шкоди, завданої дикими тваринами, відповідно до законодавства України.

Громадяни України зобов'язані:

9 охороняти тваринний світ і середовище перебування диких тварин;

9 сприяти відтворенню відновлювальних об'єктів тваринного світу;

- використовувати об'єкти тваринного світу відповідно до вимог закону.

Громадяни України мають й інші права та обов'язки, передбачені *Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»*, іншими актами законодавства.

Користувачі об'єктів тваринного світу мають право:

9 у встановленому порядку здійснювати спеціальне використання об'єктів тваринного світу;

- власності на добути в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації;

- оскаржувати у встановленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують їх права на використання об'єктів тваринного світу.

Підприємства, установи, організації та громадяни, які здійснюють ведення мисливського і рибного господарства, мають також право брати участь у вирішенні питань охорони і використання об'єктів тваринного світу, що знаходяться на території закріплених за ними мисливських угідь та рибогосподарських водойм. Підприємства, установи, організації та громадяни користуються й іншими правами щодо використання об'єктів тваринного світу, передбаченими законодавством України.

Права підприємств, установ, організацій та громадян щодо використання об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені законодавчими актами України.

Користувачі об'єктів тваринного світу зобов'язані:

@ додержувати встановлених правил, норм, лімітів і строків використання об'єктів тваринного світу;

Ф використовувати тваринний світ способами, що не допускають порушення цілісності природних угруповань і забезпечують збереження тварин, яких не дозволено використовувати; £ безперешкодно допускати до перевірки всіх об'єктів, де утримуються, переробляються та реалізуються об'єкти тваринного світу, представників органів, що здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, своєчасно виконувати їх законні вимоги та розпорядження.

Користувачі зобов'язані своєчасно вносити плату за використання об'єктів тваринного світу. *Підприємства, установи, організації та громадяни, які здійснюють ведення мисливського та рибного господарства, крім цього, зобов'язані'.*

» раціонально використовувати об'єкти тваринного світу, не допускати погіршення екологічного стану середовища перебування тварин внаслідок власної діяльності, застосовувати природоохоронні технології під час здійснення виробничих процесів;

« проводити первинний облік чисельності і використання диких тварин, вивчати їх стан та характеристики угідь, де перебувають об'єкти тваринного світу, і у встановленому порядку подавати цю інформацію органам, що здійснюють державний облік тварин та облік їх використання, ведення державного кадастру і моніторингу тваринного світу;

© проводити комплексні заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, диких тварин, збереження і поліпшення середовища їх перебування;

* здійснювати заходи щодо виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих екологічних програм з питань охорони тваринного світу;

© негайно інформувати природоохоронні органи, ветеринарні, санітарно-епідеміологічні служби про виявлення захворювань тварин, погіршення стану середовища їх перебування, виникнення загрози знищення та випадки загибелі тварин, здійснювати комплексні заходи щодо профілактики і боротьби з захворюваннями.

© в межах закріпленої території здійснювати охорону об'єктів тваринного світу, дотримувати режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Автономної Республіки Крим та областей;

© самостійно припиняти використання об'єктів тваринного світу в разі погіршення їх стану та умов існування, зниження відтворюючої здатності та виникнення загрози знищення тварин, негайно вживати заходів щодо усунення негативного впливу на тварин і середовище їх перебування.

Підприємства, установи, організації та громадяни, які використовують об'єкти тваринного світу, зобов'язані виконувати й інші обов'язки щодо охорони і використання тваринного світу відповідно до законодавства України. Спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється за плату. Розмір плати встановлюється залежно від виду, мети та обсягів використання об'єктів тваринного світу, розповсюдженості та цінності, з урахуванням місцерозташування, якості, біотичної продуктивності території та інших екологічних, а також економічних факторів. Порядок визначення плати та пільги щодо платежів за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Право спеціального використання об'єктів тваринного світу припиняється вразі:

© закінчення строку, на який було надано дозвіл на використання;

© відпадання потреби у використанні або добровільної відмови від нього;

© припинення діяльності підприємств, установ, організацій та громадян, які використовували об'єкти тваринного світу;

© порушення порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу.

Право використання об'єктів тваринного світу може бути також припинено вразі систематичного невиконання підприємства-

ми, установами, організаціями та громадянами встановлених правил, норм та інших вимог або договірних обов'язків щодо охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, а також в інших випадках, передбачених законодавством України. Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу здійснюється в порядку, визначеному законодавством України про охорону навколишнього природного середовища, шляхом анулювання спеціального дозволу.

Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу не звільняє від зобов'язань щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону і використання тваринного світу.

Право приватної та колективної власності на об'єкти тваринного світу припиняється у разі:

- жорстокого поводження з дикими тваринами;
- * встановлення законодавчими актами України заборони щодо перебування у колективній або приватній власності окремих об'єктів тваринного світу.

Право колективної та приватної власності на об'єкти тваринного світу припиняється і в інших випадках, передбачених законодавством України.

Припинення права власності на об'єкти тваринного світу провадиться в судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора.

Охорона тваринного світу включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та раціональне використання об'єктів тваринного світу.

Охорона тваринного світу передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розробки і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення всієї екологічної системи, в якій перебуває і складає частиною якої є тваринний світ.

Охорона тваринного світу забезпечується шляхом:

- © встановлення правил та норм охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу;
- @ встановлення заборони та обмежень у використанні об'єктів тваринного світу;
- © охорони від самовільного використання та інших порушень діючого порядку використання об'єктів тваринного світу;
- © охорони середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин;
 - запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;
- @ створення заповідників, заказників і виділення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- © встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Автономної Республіки Крим та областей;
- 9 розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та «банків» для збереження генетичного матеріалу;
- © встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їх добування;
- © обмеження вилучення тварин із природного середовища для зоологічних колекцій;
- © подання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій;
- © організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу;
- © виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин;
- © пропаганди важливості охорони тваринного світу засобами масової інформації;

- @ здійснення державного контролю у галузі охорони і використання тваринного світу;
- Ф проведення заходів екологічної безпеки;
- ® створення системи державного обліку, кадастру та моніторингу тваринного світу;
- @ врахування питань охорони тваринного світу під час встановлення екологічних нормативів;
- » обмеження вивезення за кордон об'єктів тваринного світу; в стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання і відтворення тваринного світу;
- © проведення інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

З метою збереження і відтворення тварин здійснення окремих видів використання об'єктів тваринного світу, а також вилучення із природного середовища тварин може бути обмежено або повністю заборонено на певній території чи на певні строки в порядку, передбаченому законом про тваринний світ та іншими актами законодавства України. Добування диких тварин (звірів, птахів, плазунів, земноводних, риб, молюсків та інших) з метою, не передбаченою в ст. 16, 17, 20, 23, 24 *Закону України «Про тваринний світ»*, не допускається.

Моніторинг тваринного світу є складовою частиною моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється відповідно до *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

Для забезпечення охорони й організації раціонального використання тваринного світу проводиться державний облік тварин та облік обсягів їх добування, а також ведеться державний кадастр тваринного світу, який містить систематизовану сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання та інші необхідні дані. Порядок ведення обліку тварин та обсягу їх добування встановлюється Міністерством екології та природних ресурсів України.

Порядок ведення державного кадастру тваринного світу визначається Кабінетом Міністрів України.

Державний контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу здійснюється Кабінетом Міністрів України, Міністерством екології та природних ресурсів України та його органами на місцях, місцевими органами державної виконавчої влади, іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства.

1) Правове регулювання рибного господарства і рибальства

Законодавство України про тваринний світ встановлює особливості здійснення рибальства і ведення рибного господарства. Рибальством вважається промислове добування риби, водних безхребетних і морських ссавців, а також любительське і спортивне рибальство та добування водних безхребетних у рибогосподарських водоймах.

Правила й об'єкти рибальства, порядок надання у користування рибогосподарських водойм, а також вимоги щодо ведення рибного господарства визначаються в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Спеціально уповноваженими державними органами у галузі ведення рибного господарства і рибної промисловості є органи Міністерства аграрної політики України та його органи на місцях.

У порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу підприємствам, установам, організаціям і громадянам надається право ведення промислового рибальства та промислу водних безхребетних і морських ссавців та промислу водних безхребетних і морських ссавців на промислових ділянках рибогосподарських водойм, до яких належать всі поверхневі, територіальні та внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для відтворення їх запасів, а також у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані виконувати вимоги, передбачені ст. 26 закону про тваринний світ,

а також здійснювати за погодженням з органами Міністерства екології та природних ресурсів України та органів Міністерства аграрної політики України рибоохоронні та меліоративно-технічні заходи, що забезпечують поліпшення стану водойм і умов відтворення риби та інших водних організмів, проводити роботу щодо штучного відтворення цінних видів риби, а також утримувати в належному санітарному стані берегові ділянки в місцях рибальства.

2) Любительське і спортивне рибальство

У порядку загального використання об'єктів тваринного світу громадянам дозволяється безплатне любительське і спортивне рибальство та добування водних безхребетних для особистого споживання у визначених для цих цілей водоймах загального користування і за умови додержання встановлених правил рибальства і водокористування.

Правила любительського і спортивного рибальства та добування водних безхребетних, що здійснюються на праві спеціального використання об'єктів тваринного світу визначені в *Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства*,⁴ який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 1998р. № 1126.

Любительський і спортивний лов риби і водних безхребетних для власних потреб дозволяється всім громадянам України, іноземцям, а також особам без громадянства у всіх водоймах України, за винятком вилову у водоймах природно-заповідного фонду, ставкових та інших риборозплідних господарствах, водоймах, спеціальне використання яких обмежене (питні, технічні, лікувальні та інші), водоймах, де лов або добування (далі — лов) заборонені цими правилами рибальства.

Любительське і спортивне рибальство (далі — любительське рибальство) на водоймах загального користування здійснюється безоплатно та без надання спеціальних дозволів.

Любительське рибальство на окремих водоймах або їх ділянках (далі — водойми) в місцях концентрації (скупчення) риб, водних безхребетних здійснюється на засадах їх спеціального вико-

ристання за спеціальними дозволами органів рибоохорони. Водойми та умови використання водних живих ресурсів для любительського рибальства визначаються органами рибоохорони Міністерства аграрної політики України на підставі науково-біологічних обґрунтувань. На окремих водоймах, де науководослідні організації не проводять досліджень, обґрунтовані пропозиції щодо визначення водойм для любительського рибальства вносяться іхтіологічними службами органів рибоохорони.

Дозволи на право здійснення любительського рибальства на засадах спеціального використання водних живих ресурсів видаються органами рибоохорони. За видачу дозволів справляється плата, розмір якої встановлюється органами Міністерства аграрної політики України за погодженням з Міністерством фінансів України.

Нормативи плати за вилов риби в порядку здійснення спеціального використання водних живих ресурсів встановлені Кабінетом Міністрів України в постанові від 6 квітня 1998 р. «Про затвердження порядку справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і нормативів плати за їх спеціальне використання».

3) Правове регулювання мисливського господарства і полювання

Законодавством України про тваринний світ, а також *Законом України «Про мисливське господарство і полювання»* визначаються особливості здійснення цієї діяльності в Україні. Так, у ст. 12, 13 цього закону визначається право на полювання і особливості його здійснення.

Право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання.

Полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволяється лише особам, які в установленому порядку одержали дозвіл органу внутрішніх справ на право користування цією зброєю.

До полювання прирівнюється:

чи перебування осіб у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами і птахами, або з продукцією полювання;

© перебування осіб на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Іноземці можуть здійснювати полювання на території України відповідно до зазначеного закону. Документи на право полювання, видані відповідними органами інших держав, чинні на території України. Умови організації та здійснення полювання іноземцями, розмір плати за надані послуги і добуту продукцію полювання визначаються відповідними договорами, що укладаються між іноземцями або юридичними особами, які організують для них полювання, та користувачами мисливських угідь.

Перелік документів на право полювання визначено в ст. 14 Закону України «Про мисливське господарство і полювання».

Документами на право полювання є:

- © посвідчення мисливця;
- © щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита;
- © дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо);
- © відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю;
- © паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів з відміткою про допуск до полювання у поточному році у разі їх використання під час полювання.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення про-

дукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання. Посвідчення мисливця та щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання видаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання або його місцевими органами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Розмір державного мита, а також порядок стягнення платежів за видачу посвідчення мисливця та щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання встановлюються у порядку, передбаченому законодавством. Розмір плати за видачу посвідчення мисливця та щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань фінансів.

При отриманні необхідних документів і дозволів *полювання може здійснюватися такими способами:*

- © індивідуальне полювання;
- © колективне полювання;
- © колективне полювання з нагоничами (облавне полювання).

Полювання може здійснюватися з використанням:

- © мисливської вогнепальної зброї;
- © собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів (за наявності паспортів на них з допуском до полювання в поточному році);
- © сіток і пасток для відлову тварин живцем;
- © пасток для добування хутрових звірів з науковою метою та для переселення;
- © вишок;
- © пахучих неотруйних приманок.

Полювання може здійснюватися з мисливською зброєю, що належить іншій фізичній особі, лише в її присутності і за наявності у мисливця та власника зброї відповідних дозволів, видаєних органом внутрішніх справ.

Законодавством про тваринний світ встановлюються ліміти використання мисливських тварин.

Так, полювання на парнокопитних тварин, ведмедя, куниць лісову та кам'яну, норку американську, тхора лісового, бобра, нутрію вільну, ондатру, бабака, білку здійснюється відповідно до лімітів, що затверджуються на мисливський сезон спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання на підставі пропозицій користувачів мисливських угідь, погоджених з місцевими органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві, Севастополі та місцевими органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання.

Полювання на інших мисливських тварин регулюється нормами відстрілу, що встановлюються на мисливський сезон спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища разом із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання за поданням їх органів у Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Крім того, на добування мисливських тварин потрібно отримати дозвіл (ліцензію або відстрільну картку).

За ліцензією здійснюється полювання на ведмедя, кабана, лань, оленів благородного та плямистого, козулю, лося, муфлона, білку, бабака, бобра, нутрію вільну, куниць лісову та кам'яну, норку американську, тхора лісового.

За відстрільною картою здійснюється полювання на пернату

дичину, кроля дикого, зайця-русака, енотовидного собаку, вовка та лисицю.

Добування вовка дозволяється здійснювати також за наявності у мисливця ліцензії або відстрільної картки на добування інших мисливських тварин.

Ліцензії видаються мисливцям користувачем мисливських угідь, який отримує їх у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання або визначеного ним органу.

Відстрільні картки видаються мисливцям користувачем мисливських угідь.

Ліцензії та відстрільні картки видаються мисливцям із зазначенням у них терміну та місця здійснення полювання з урахуванням лімітів добування мисливських тварин та пропускної спроможності мисливських угідь.

Вартість ліцензій на добування мисливських тварин визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади мисливського господарства та полювання за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань фінансів.

Вартість відстрільних карток встановлює користувач мисливських угідь за погодженням з місцевим органом центрального органу виконавчої влади з питань фінансів.

Полювання може здійснюватися тільки у такі строки'.

® на норця великого, качок (крім гоголя, черні білоокої, савки, огара, галагаза, гаги звичайної, лутка, крохалів), лиску, курочку водяну, пастушка, куликів (крім кулика-сороки, ходулчика, шилодзьобки, кроншнепів, чайки, лежня, дерихвостів, поручайника, крем'яшника, чорниша, перевізника, фіфі, зуйків морського, малого, великодзьобого, галстучника), голубів (крім голуба-синяка) — у серпні — грудні;

@ на самців крижня, тетерука, вальдшнепа та гусок: сіру, білолобу велику, гуменника — у березні — квітні, серпні — січні;

® на куріпку сіру, кеклика, фазана, рябчика — у жовтні - грудні;

* на перепела — у серпні — жовтні;

- © на самця козулі — з 1 травня по грудень включно;
- © на самців кабана, лані, оленів благородного та плямистого, лося, муфлона — у серпні — січні;
- © на самок кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося і муфлона та на молодняк (до двох років) зазначених видів — у вересні — січні;
- ® на ведмедя — у жовтні — грудні;
- * на білку, нутрію вільну, енотовидного собаку, лисицю, куницю лісову і кам'яну, тхора лісового — з 15 жовтня по лютий включно;
- © на бобра, ондатру, норку американську — з 1 листопада по лютий включно;
- © на кроля дикого і зайця-русака — з 1 листопада по січень включно; на бабака — у липні — вересні.

Полювання протягом мисливського сезону може здійснюватися в усі дні тижня.

Строки полювання (конкретна дата відкриття та закриття полювання на той чи інший вид мисливських тварин, дні полювання) та порядок його здійснення визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, з іншими заінтересованими центральними і місцевими органами виконавчої влади, що доводиться до відома користувачів мисливських угідь і громадськості.

Важливим для виконання є встановлені законодавством заборони щодо здійснення полювання.

Законом України «Про мисливське господарство і полювання» встановлено (ст. 20), що метою раціонального використання мисливських тварин, охорони диких тварин, а також середовища їх перебування *забороняється*:

- 1) полювання без належного на те дозволу, а саме:
 - « без документів, визначених ст. 14 цього закону;

© полювання на тварин, які не зазначені у дозволах на добування мисливських тварин або понад встановлену в цих дозволах норму;

2) полювання в заборонених для цього місцях, а саме:

- © на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них;
- © на відтворювальних ділянках;

© у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад;

© в угіддях, не зазначених у дозволі;

© на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей;

3) полювання у заборонений час, а саме:

- © у не дозволені для полювання строки на відповідні види тварин;
- © у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу);

4) полювання із застосуванням або використанням заборонених знарядь та забороненими способами, а саме:

- © клеїв, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям;
- © отруйних та анестезуючих принад;
- © живих сліпих чи знівечених тварин як принади;
- © звуковідтворювальних приладів та пристроїв;
- © електричного обладнання для добування тварин;
- © штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мішеней, у тому числі приладів нічного бачення;
- © дзеркал та інших пристроїв, що осліплюють тварин;
- © вибухових речовин;

- з під'їзду на автотранспорті, а також на плавучих засобах з працюючим двигуном;

- ® літаків та вертольотів;

- ® немисливської (у тому числі військової) вогнепальної, пневматичної та іншої стрілецької зброї, а також нарізних вкладок, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони;

- руйнування жител тварин, бобрових загат, гнізд птахів;

- ® газу та диму;

- ® заливання нірзвірів;

а також:

- « на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі, повені тощо);

- @ на пернату дичину з нарізною вогнепальною зброєю;

- » на хутрових звірів (крім вовка та ведмеда) з нарізною вогнепальною зброєю калібром більш як 5,6 міліметра;

- на копитних тварин та ведмеда з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набой, споряджених картечю та шротом;

9 полювання з мисливськими собаками, ловчими звірами і птахами без наявності на них паспорта з допуском до полювання;

5) транспортування або перенесення добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту у дозволі на їх добування;

6) допускання собак у мисливські угіддя без нагляду;

7) полювання з порушенням встановленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) порядку здійснення полювання;

8) полювання на заборонених для добування тварин;

9) збирання яєць птахів, загиблих тварин або їх частин, руйнування, нищення або псування штучних гніздищ, солонців, годівниць для звірів і птахів, посівів кормових рослин, мисливських вишок, вказівних знаків, відповідних вивісок та інших атрибутів мисливського господарства.

Дії, зазначені в пунктах 1-8, відповідно до законодавства кваліфікуються як незаконне полювання. Особи, винні у незаконному полюванні, несуть відповідальність згідно із законами.

§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

Порушення законодавства України про тваринний світ тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність. Основою для застосування таких видів юридичної відповідальності є правопорушення в цій галузі, перелік яких визначено ст. 58 *Закону України «Про тваринний світ»*, а саме: порушення порядку надання об'єктів тваринного світу в користування; незаконне вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища; самовільне спеціальне використання об'єктів тваринного світу та інші, передбачені в законі про тваринний світ ще дванадцять видів правопорушень.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини в цій галузі передбачена *Кримінальним кодексом України*.

Ст. 161 Кримінального кодексу України передбачає як злочин незаконне полювання, тобто полювання в заборонений час або в недозволених місцях, або забороненими знаряддями і способами, якщо за такі ж дії протягом року було застосовано адміністративне стягнення. Такий злочин карається виправними роботами на строк до одного року або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, з конфіскацією всього здобутого і знарядь полювання.

Друга частина цієї статті передбачає підвищену відповідальність за незаконне полювання і встановлює покарання позбавленням волі на строк до двох років, виправними роботами на такий же строк, штрафом від ста до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати з конфіскацією всього здобутого і знарядь полювання.

Кримінальна відповідальність передбачена за жорстоке поводження з тваринами (ст. 207¹ КК України). Жорстоке поводження

з тваринами, що спричинило їх загибель або каліцтво, а так само мучення тварин, вчинені особою, до якої протягом року було застосовано адміністративне стягнення за такі ж дії, караються виправними роботами до шести місяців або штрафом до сорока мінімальних розмірів заробітної плати.

Ст. 162 КК України передбачає, що незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом без належного дозволу, чи в заборонений час, або в недозволених місцях, чи забороненими способами та знаряддями лову — карається позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом з конфіскацією всього здобутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх майном або без конфіскації.

Друга частина цієї статті передбачає підвищену відповідальність позбавленням волі на строк до чотирьох років та інших видів потрапляння за ті ж самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду та ряду інших обтяжуючих обставин.

Ст. 163 КК України передбачає покарання виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ передбачена *Кодексом України про адміністративні правопорушення*. Так, порушення правил полювання, рибальства, здійснення інших видів спеціального використання об'єктів тваринного світу, як це передбачено ст. 85 КУпАП, тягне за собою накладення штрафу на громадян до п'яти, на посадових осіб від чотирьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією рушниць та інших знарядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих об'єктів тваринного світу чи без такої.

Ст. 85¹ КУпАП встановлює відповідальність за виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу, а також збут незаконно добутої продукції у

вигляді штрафу з конфіскацією цих знарядь, матеріалів та засобів їх виготовлення.

Адміністративна відповідальність передбачена також: за ряд інших екологічних правопорушень у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу, а саме за:

- © експлуатацію на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86¹ КУпАП);
- © порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин (ст. 87 КУпАП);
- © незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88 КУпАП);
- © порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88¹ КУпАП);
- © порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівля ними (ст. 88² КУпАП);
- © порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90 КУпАП).

Жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі, як це передбачено ст. 89 КУпАП, тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, в Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність (ст. 107) за порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог.

Право накладати адміністративні стягнення за зазначені екологічні правопорушення мають органи Міністерства екології та природних ресурсів (ст. 242¹ КУпАП), органи мисливського господарства (ст. 242 КУпАП), органи рибоохорони (ст. 240 КУпАП)

та органи державного ветеринарного контролю (ст. 238 КУпАП) відповідно до наданих їм повноважень.

Притягнення до зазначеної адміністративної відповідальності і порядок виконання рішень про накладення стягнень здійснюється на загальних підставах, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (розділи IV-V).

Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення, які вчинені працівниками під час виконання трудових обов'язків, передбачена і настає за нормами трудового права. До правопорушника, як це передбачено *Кодексом законів України про працю* (ст. 147), може бути застосовано такі стягнення, як догана або звільнення з роботи. Порядок застосування оскарження і виконання дисциплінарних стягнень визначається Кодексом законів про працю.

Матеріальна відповідальність за збитки, завдані екологічними правопорушеннями в галузі охорони тваринного світу, застосовується за загальними нормами цивільного права.

В той же час розмір відшкодування шкоди обчислюється за спеціальними таксами та критеріями, які встановлюються Кабінетом Міністрів України або іншими органами. Так, такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (зберігання) або знищення цінних видів риби та інших об'єктів водного промислу, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 1994 р. № 41.

Розміри компенсацій за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993р. №399.

Такси для нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехнічних споруд, затверджені наказом Мінлісгоспу України та Мінекобезпеки України від 12 березня 1996 р. № 24/32.

Завдані тваринному світу збитки відшкодовуються добровільно, або за нормами Цивільного кодексу України (ст. 440 та інші).

Контрольні запитання

1. Поняття тваринного світу як об'єкта правового регулювання.
2. Які є основні джерела законодавства про тваринний світ?
3. У чому полягає державне регулювання рибного господарства \ рибальства?
4. Як здійснюється державне регулювання мисливського господарства і мисливства?
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про тваринний світ?

ГЛАВА 7

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РОСЛИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

Загальна характеристика зазначених проблем передбачає висвітлення таких питань:

- @ рослинний світ як об'єкт правового регулювання
- ® правові форми та вкої використання і відтворення рослинних ресурсів
- @ охорона, захист, контроль та інші напрями державного регулювання режиму рослинного світу
- S юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

§ 1. Рослинний світ як об'єкт правового регулювання

У законодавстві України поряд з землею, надрами, водами, лісами, атмосферним повітрям та тваринним світом закріплено правовий режим такого найбільш поширеного природного ресурсу (об'єкта), як рослинний світ.

Рослинний світ як природний об'єкт визначається як сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

Правовий режим рослинного світу поділяється на два види суспільних відносин, які регулюються різними нормативно-правовими актами.

Так, правові відносини у сфері охорони, використання і відтворення рослинного світу, який існує в вільному природному стані, регулюється *Законом України «Про рослинний світ»* від 9 квітня 1999 р. та відповідними нормами *Конституції України, законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд», Лісовим кодексом України*, іншими нормативно-правовими актами.

Друга група правових відносин у сфері охорони, використання та відтворення рослин та багаторічних насаджень сільськогос-

підарського призначення регулюється *законами України «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про пестициди і агрохімікати»* та іншими нормативно-правовими актами.

Для екологічного права більшою мірою має значення законодавство про рослинний світ, яке регулює суспільні відносини у сфері охорони, використання і відтворення таких об'єктів, якими є дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, їх угруповання і місце зростання. Дикорослими рослинами вважаються рослини, що природно зростають на певній території.

Об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням для потреб виробництва та інших потреб, вважаються природними рослинними ресурсами. Вони поділяються за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

Законодавством України про рослинний світ до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення віднесено:

по-перше, об'єкти рослинного світу в межах:

© внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;

© поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані й використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх притоків усіх порядків;

© природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

по-друге, лісові ресурси державного значення;

по-третє, рідкісні і такі, що перебувають під загрозою знищення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

по-четверте, рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

Крім того, до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення законодавством України віднесені дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення.

§ 2. Правові форми та види використання і відтворення рослинних ресурсів

Використання природних рослинних ресурсів в Україні здійснюється в двох основних формах: в порядку загального використання і в порядку спеціального використання.

Загальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється громадянами з додержанням встановлених вимог без отримання відповідних дозволів. У порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях.

Загальне використання природних рослинних ресурсів може бути обмежене в ряді випадків, зокрема у разі їх виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо. Рішення про таке обмеження можуть приймати місцеві органи влади, а також спеціально уповноважені органи виконавчої влади.

У той же час забороняється збирання у порядку загального використання дикорослих рослин, віднесених до переліку нарко-

тиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо. Забороняється також торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального користування природних рослинних ресурсів.

Загальне використання природних рослинних ресурсів на всій території України здійснюється безоплатно.

Законодавством України передбачені *умови і види спеціального використання природних рослинних ресурсів, яке здійснюється за дозволом* фізичними та юридичними особами для задоволення їх потреб.

За умов дотримання встановлених вимог можуть здійснюватись такі *види спеціального використання природних рослинних ресурсів*: збирання лікарських рослин; заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля кори дуба, деревної зелені, деревних соків тощо; збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, лісової підстилки, очерету тощо; заготівля сіна; випасання худоби.

Не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до *Червоної книги України* та *Зеленої книги України*, а також користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, які їм надано для використання.

Особливість здійснення спеціального використання природних рослинних ресурсів полягає в тому, що воно є платним і здійснюється у межах встановлених у дозволах лімітів їх використання.

Законодавством України визначаються також *мета використання природних рослинних ресурсів*. Так, використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою та виховною метою здійснюється в порядку загального використання.

Крім того, використання природних рослинних ресурсів може здійснюватись з науково-дослідною та господарською метою для забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих

рослин, для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва, для потреб бджільництва, для потреб мисливського та рибного господарства.

Відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу.

Відтворення рослинних ресурсів забезпечується і здійснюється шляхом:

- « сприяння природному відновленню рослинного покриву;
- @ штучного поповнення природних рослинних ресурсів;
- © запобігання небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності;
- £ тимчасове зупинення господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих рослинних угруповань.

Обсяги робіт з відтворення природних рослинних ресурсів і способи їх проведення визначаються проектами, що затверджуються спеціально уповноваженими органами.

§ 3. Охорона, захист, контроль та інші напрями державного регулювання режиму рослинного світу

Охорона рослинного світу *передбачає здійснення комплексу заходів, які спрямовані на збереження просторової, видової, популяційної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону їх місцезнаходження, збереження від знищення чи пошкодження, захист від шкідників та хвороб, а також: невиснажливе використання.*

Охорона рослинного світу здійснюється шляхом:

- » встановлення норм і правил використання, охорони та відтворення рослинного світу;
- заборони та обмеження використання рослинних ресурсів;

© створення територій і об'єктів природно-заповідного фонду; е занесення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення рослин і рослинних угруповань до Червоної і Зеленої книг України;

- встановлення державного обліку, інформування та контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу;

« встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ та здійснення інших заходів.

Обов'язковим є врахування вимог щодо охорони рослинного світу під час проведення екологічної експертизи проектів, схем, планів та іншої документації, а також під час розробки і встановлення екологічних нормативів.

Спеціальним напрямом державного регулювання правового режиму рослинного світу є захист, який врегульовується *Законом України «Про захист рослин»*. Цим законодавчим актом передбачена система (комплекс) заходів, які спрямовані на запобігання погіршення стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни.

Законодавством передбачається розробка і здійснення загальнодержавних, міжнародних та регіональних цільових програм захисту рослин, здійснення державного контролю у сфері захисту рослин, створення державних станцій захисту рослин та надзвичайних комісій із боротьби з особливо небезпечними шкідливими організмами, запровадження особливого режиму захисту рослин тощо.

Важливим напрямом державного регулювання правового режиму рослинного світу є державний облік, кадастр і моніторинг рослинного світу, контроль у галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу.

Державний облік і кадастр рослинного світу містять систему відомостей і документів про розподіл об'єктів рослинного світу між власниками і користувачами (в тому числі орендарями) зе-

мельних ділянок, кількісні та якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних рослинних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів, інші дані про рослинні природні ресурси, необхідні для їх охорони, використання та відтворення. Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу визначається Кабінетом Міністрів України.

Моніторинг рослинного світу є складовою частиною системи моніторингу довкілля України і здійснюється відповідно до *Положення про державну систему моніторингу довкілля*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р.

Контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу поділяється на державний і громадський.

Державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу здійснюється Кабінетом Міністрів України, місцевими державними адміністраціями, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі екології та природних ресурсів та його органами на місцях, іншими спеціально уповноваженими на це органами виконавчої влади.

Спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у сфері захисту рослин є *Головне управління державної служби захисту рослин* (Головна державна інспекція захисту рослин) Міністерства аграрної політики України, *державні станції захисту рослин* Автономної Республіки Крим, областей і районів.

Громадський контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу здійснюється громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища, повноваження яких визначаються згідно з *Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Особи, винні у порушенні законодавства про рослинний світ, можуть притягуватися до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності відповідно до законодавства України.

До порушень у сфері охорони, використання і відтворення рослинного світу *Законом України «Про рослинний світ»* (ст. 40) віднесені такі види правопорушень:

9 самовільне спеціальне використання природних рослинних ресурсів;

® порушення правил загального використання природних рослинних ресурсів;

. протиправне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

* порушення вимог щодо охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу;

9 реалізація лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів та ряд інших.

Законом України «Про захист рослин» (розділ III, ст. 21) встановлені такі види правопорушень:

@ недодержання вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля;

в екологічно не обґрунтоване здійснення захисту рослин.

Відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства про захист рослин, передбачено ст. 22 Закону України «Про захист рослин».

Кримінальна відповідальність встановлена за порушення правил боротьби з хворобами і шкідниками рослин (ст. 158 *Кримінального кодексу України*). Предметом цього виду злочину є рослини, незалежно від їх народногосподарського та іншого значення, а також їх плоди (зерно, насіння, коренеплоди, цибулини, овочі тощо).

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю трьох ознак: діяння у вигляді порушення правил, встановлених для боротьби з хворобами і шкідниками рослин; тяжких наслідків; причинного зв'язку між діянням і наслідками. Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною щодо наслідків, порушення правил може бути вчинене і умисно.

Кримінальна відповідальність встановлена за потрапу посівів і пошкодження насаджень (ст. 159 *Кримінального кодексу України*). Предметом злочину є посіви і насадження сільськогосподарських культур, незалежно від їх виду, і плодово-ягідні насадження, інші насадження. З об'єктивної сторони злочин характеризується потрапою посівів або пошкодженням насаджень та причинним зв'язком між діянням і наслідками. Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною виною, мотив і вина, як правило, на кваліфікацію не впливають.

Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про рослинний світ передбачена рядом статей Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 83¹, 85¹, 88², 105, 106, 188¹², 238⁴).

Ст. 83¹ передбачає порушення законодавства про захист рослин, зокрема: а) поширення шкідливих організмів внаслідок порушення технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення; б) екологічно не обгрунтоване здійснення захисту рослин; в) неповідомлення (приховування) або надання неправдивої інформації про загрозу посівам; г) недодержання вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян та посадових осіб.

Виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів рослинного світу, а також збут незаконно добутої продукції передбачають накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих знарядь, матеріалів та засобів їх виготовлення (ст. 85¹ КУпАП).

Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу, в тому числі ботанічних колекцій, відповідно до ст. 88 КУпАП тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьох до п'яти, а на посадових осіб від п'яти до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої. Якщо ці правопорушення стосуються рослин, занесених до Червоної книги України, або охорона і використання яких регулюється відповідними міжнародними договорами України, то розмір штрафу передбачено підвищений.

Порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку ботанічних колекцій та торгівлі ними тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією колекції або без такої (ст. 88² КУпАП).

Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів рослинного світу тягне за собою накладення штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів рослинного світу чи без такої (ст. 88¹ КУпАП). Підвищена відповідальність (від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів) настає у разі вчинення дій щодо об'єктів рослинного світу, які знаходяться в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду, занесених до Червоної книги України, або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України.

Адміністративна відповідальність за порушення вимог щодо охорони видів рослин, занесених до Червоної книги України, передбачена в ст. 90 Кодексу України про адміністративні правопорушення (накладення штрафу на громадян від трьох до семи, на посадових осіб — від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого).

Адміністративна відповідальність, яка стосується адміністративних правопорушень щодо рослинного світу сільськогоспо-

дарського призначення, передбачена за потрапу посівів, пошкодження насаджень державних і громадських господарств (ст. 140), порушення правил щодо боротьби з карантинними шкідниками і хворобами рослин та бур'янами (ст. 105), виведення матеріалів, що не пройшли карантинну перевірку або відповідну обробку (ст. 106).

Ст. 153 КУпАП передбачає відповідальність за знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів. Передбачено, що знищення або пошкодження зелених насаджень, окремих дерев, чагарників, газонів, квітників та інших об'єктів озеленення в населених пунктах, невжиття заходів для їх охорони, а також самовільне перенесення в інші місця під час забудови окремих ділянок, зайнятих об'єктами озеленення, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, КУпАП передбачає відповідальність за:

£ самовільне спалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77¹);

* незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88);

• • порушення правил боротьби з карантинними шкідниками і хворобами рослин та бур'янами (ст. 105);

Ф невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноважених органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства про захист рослин (ст. 188¹²).

Право притягувати до адміністративної відповідальності за зазначені екологічні правопорушення надано органам Міністерства екології та природних ресурсів (ст. 242¹ КУпАП), органам державної служби з карантину рослин (ст. 238² КУпАП) та органам захисту рослин (ст. 238⁴ КУпАП).

Матеріальна відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ регулюється як загальними нормами цивільного

права (ст. 440 *Цивільного кодексу України*), так і спеціальними нормативно-правовими актами.

Так, *такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів*, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р.

Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. затверджено *розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин та рослин, занесених до Червоної книги України*.

Відшкодування матеріальних збитків, завданих рослинному світу, здійснюється добровільно або в судовому порядку примусово за нормами, передбаченими Цивільним кодексом України (ст. 440 та інші).

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття рослинного світу як об'єкта правового регулювання.
2. Назвіть основні джерела законодавства про рослинний світ.
3. Які основні форми та види використання та охорони рослинного світу?
4. Яка система органів, які здійснюють управління, контроль у галузі охорони та використання рослинного світу?
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ?

ОСНОВИ ПРИРОДООХОРОННОГО ПРАВА ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ГЛАВА 1

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Загальна характеристика зазначених проблем полягає у висвітленні таких питань:

<*• поняття і види територій та об'єктів заповідного та іншого

природоохоронного призначення

*> законодавство про **природно-заповідний фонд України та території**

іншого природоохоронного значення

Ф державне регулювання і контроль на природно-заповідних територіях

Ф юридична відповідальність за порушення законодавства про

природно-заповідний фонд України

§ 1. Поняття і види територій та об'єктів заповідного та іншого природоохоронного призначення

З метою забезпечення сприятливої екологічної обстановки, запобігання та стабілізації негативних природних процесів і явищ в Україні, як і в багатьох країнах світу, беруться під особливу охорону природні території та об'єкти, які мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси. Такі території та об'єкти складають в Україні єдину систему, що включає

об'єкти природно-заповідного фонду, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи об'єктів і територій, а також різні види тварин і рослин.

1) **Природно-заповідний фонд України.** Особливій державній охороні підлягають насамперед території та об'єкти природно-заповідного фонду України. Правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів визначає Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. із наступними змінами.

Природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

До **природно-заповідного фонду України** належать і складають його систему такі *сім видів природних територій та об'єктів*: природні заповідники; біосферні заповідники; національні природні парки; регіональні ландшафтні парки; заказники; пам'ятки природи; заповідні урочища. До складу системи природно-заповідного фонду входять також *чотири види штучно створених об'єктів*: ботанічні сади; дендрологічні парки; зоологічні парки; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Природні заповідники — природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів. Вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навкр-

лишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Згідно з *Указом Президента України «Про біосферні заповідники в Україні»* від 26 листопада 1993 р. затверджений *Перелік біосферних заповідників в Україні*, що включені Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» до міжнародної мережі біосферних заповідників, створеної з метою збереження природи і проведення наукових досліджень у найцінніших екосистемах Землі, до якого увійшли «Асканія-Нова» і Чорноморський біосферний заповідник (Херсонська область), а також Карпатський біосферний заповідник (Закарпатська область).

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

С збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;

Ф створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

® проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;

© проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

На регіональні ландшафтні парки покладаються:

© збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;

© створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;

© сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані. Пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані.

До природно-заповідного фонду належать також: штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи.

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Парками — пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На території парків—пам'яток садово-паркового мистецтва можуть проводитися наукові дослідження.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки—пам'ятки садово-паркового

мистецтва залежно від їх екологічної і наукової цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення приймає Кабінет Міністрів України. Рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій і об'єктів, що підлягають особливій охороні, приймають Верховна Рада Автономної Республіки Крим та місцеві ради в межах своєї компетенції. При цьому вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право громадські природоохоронні об'єднання.

2) Курортні і лікувально-оздоровчі території (зони). Курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

З метою охорони природних якостей та лікувальних факторів курортних зон, запобігання їх псуванню, забрудненню і виснаженню встановлюються округи їх санітарної охорони.

У межах курортних і лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан територій, що підлягає особливій охороні.

Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

3) Рекреаційні території (зони). Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення та туризму.

На території рекреаційних зон забороняються:

9 господарська та інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище або може перешкодити використанню їх за цільовим призначенням;

@ зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Режим використання цих територій визначається Верховною Радою України, Верховної Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами відповідно до законодавства України.

4) *Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тварин і рослин.* Рідкісні і такі, що перебувають (зростають) під загрозою зникнення у природних умовах на території республіки, види тварин і рослин підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України. *Положення про Червону книгу України* затверджується Верховною Радою України.

З метою збереження рідкісних видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, а також видів, відтворення яких у природних умовах неможливе, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення охорони зазначених видів тварин і рослин, поліпшення належних умов для їх розмноження або розведення та розселення.

§ 2. Законодавство про природно-заповідний фонд України та території іншого природоохоронного значення

Основним актом природоохоронного законодавства в цій сфері є *Закон України «Про природно-заповідний фонд України»* від 16 червня 1992 р. Цей закон визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання та відтворення природно-заповідного фонду України, його природних комплексів та об'єктів. За своєю структурою та змістом закон про природно-заповідний фонд складається з 67 статей, які розподілені в одинадцяти самостійних розділах. Крім того, в третьому розділі виділено одинадцять окремих глав.

В законі визначаються поняття та види природно-заповідного фонду, який становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

В окремих розділах закон про природно-заповідний фонд передбачає систему і повноваження органів управління в цій галузі, режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду та охоронні зони, науково-дослідні роботи та економічне забезпечення організації та функціонування природно-заповідного фонду. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охорона та контроль за додержанням встановленого режиму, а також відповідальність за порушення законодавства в цій галузі та міжнародне співробітництво в галузі використання та охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» містить самостійний розділ XII про природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні (ст. 60-64).

До системи джерел законодавства про природні території та об'єкти особливої охорони також належать затверджені Верховною Радою України:

- *Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні («Заповідники»)* (постанова від 22 вересня 1994 р.);
- © *Положення про Червону книгу України* (постанова від 29 жовтня 1992р.).

Крім того, до джерел заповідно-охоронного законодавства належать укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і відомств, а також ряд міжнародних договорів і угод з зазначених питань.

Серед останніх слід назвати *Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі* від 19 вересня 1979 р. (м. Берн, Швейцарія), *Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів* від 21 лютого 1971 р. (м. Рамсар, Іран) та ряд інших.

Серед нормативно-правових актів, прийнятих Президентом України:

9 Указ від 26 листопада 1993 р. № 563/93 *«Про біосферні заповідники України»*;

9 Указ від 10 березня 1994 р. *«Прорезервування для наступного заповідання цінних природних територій»*;

© Указ від 29 листопада 1994 р. *«Про створення заказників загальнодержавного значення»*, а також укази: від 27 червня 1996 р. *«Про створення національного природного парку «Подільські Товтри»*;

від 17 липня 1996 р. *«Про створення природного заповідника «Сланецький степ»*;

від 11 квітня 1997 р. *«Пророзширення території Карпатського біосферного заповідника»* та інші.

Кабінетом Міністрів України прийняті постанови: від 28 грудня 1996 р. *«Про затвердження населених пунктів, віднесених до курортних»*;

від 13 травня 1996 р. *«Про національний заповідник «Софія Київська»* та інші.

Серед відомчих нормативно-правових актів можна назвати:

® *Інструкцію про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України*, затверджену наказом Мінприроди України (нині — Мінекоресурсів України) від 1 лютого 1993 р. № 3.

© *Положення про екологічні фонди природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків*, затверджене наказом Мінприроди України (нині — Мінекоресурсів України) від 26 лютого 1993 р. № 16.

§ 3. Державне регулювання і контроль на природно-заповідних територіях

У Законі України *«Про охорону навколишнього природного середовища»* від 25 червня 1991 р. передбачені повноваження Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад щодо природно-заповідного фонду. Законом передбачено, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, встановлює додаткові категорії. Ст. 15 цього закону передбачає, що місцеві ради приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні.

Метою органів управління відповідно до зазначеного закону є реалізація законодавства у сфері охорони природного середовища, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання тощо. Державне управління здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи. Так, ст. 17 передбачає повноваження Кабінету Міністрів України приймати рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

Аналогічне повноваження закріплене уст. 19 закону і за місцевими радами, але вони організують заповідники та природоохоронні території та об'єкти місцевого значення.

Керівництво заповідною справою, ведення *Червоної книги України* (ст. 20 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*) покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України. Вносити пропозиції до відповідних органів

про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду згідно зі ст. 21 мають право громадські об'єднання в галузі охорони навколишнього природного середовища. У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» є розділ, який стосується управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду (розділ II).

Спеціально уповноваженим органом такого управління є Міністерство екології та природних ресурсів України.

Управління природними об'єктами загальнодержавного значення здійснюється їх адміністраціями, до яких входять відповідні наукові підрозділи, служби охорони, господарське та інше обслуговування. Управління об'єктами, для яких не створюються спеціальні адміністрації, здійснюється підприємствами, установами, організаціями, у віданні яких перебувають ці об'єкти.

Право на участь в управлінні територіями та об'єктами природно-заповідного фонду мають об'єднання громадян, статутами яких передбачена діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища. Це право вони здійснюють шляхом:

внесення пропозицій щодо організації нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, забезпечення їх охорони, ефективного використання і відтворення природних комплексів;

@ сприяння державним органам в їх діяльності у цій сфері;

© участь у проведенні екологічної експертизи;

© участь у контролі за додержанням режиму таких територій та об'єктів;

@ здійснення відповідно до законодавства України інших заходів.

Такі основні вимоги правового регулювання праввідносин, що створюються в сфері управління у галузі природно-заповідного фонду.

Правові засади функціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду і завдання, науковий профіль, особливості природоохоронного режиму та характеру функціонування природних заповідників, біосферних заповідників, національних при-

родних парків та зоологічних парків визначаються у положеннях про них, які розробляються відповідно до закону і затверджуються спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, яким є Міністерство екології та природних ресурсів.

Управління природними заповідниками, біосферними заповідниками, національними природними парками, регіональними ландшафтними парками, а також ботанічними садами, дендрологічними парками і зоологічними парками загальнодержавного і місцевого значення та парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва за рішенням органів, у віданні яких вони перебувають, здійснюється їх спеціальними адміністраціями.

До складу спеціальної адміністрації по управлінню територіями та об'єктами природно-заповідного фонду входять відповідні наукові підрозділи, служби охорони, господарського та іншого обслуговування.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду — це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається відповідно до зазначеного закону з урахуванням їх класифікації та цільового призначення.

Завдання, особливості природоохоронного режиму пам'яток природи та заповідних урочищ визначаються безпосередньо в їх первинних облікових документах.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам, національним природним паркам, ботанічним садам, дендрологічним та зоологічним паркам у порядку, встановленому зазначеним законом та іншими законодавчими актами України. При цьому проектом організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів може бути передбачено виділення земельних ділянок для задоволення господарських потреб заповідника та його працівників у сіноко-

сах, випасах, городах та паливі відповідно до встановлених нормативів.

Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань у природному заповіднику відповідно до проекту організації його території та охорони природних комплексів допускається також виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів заповідника внаслідок антропогенного впливу — відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, та здійснення протипожежних і санітарних заходів, що не порушують режиму заповідника; спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед заповідником завдань; збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень, проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Для *біосферних заповідників* устанавлюється диференційований режим охорони, використання і відтворення природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:

* *заповідна зона* — включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

« *буферна зона* — включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим та порядок створення визначаються відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;

з *зона антропогенних ландшафтів* — включає території тра-

диційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників здійснюються з урахуванням міжнародних програм. Диференційований режим щодо їх охорони, використання та відтворення згідно з функціональним зонуванням встановлюється і на території *національних природних парків* з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей, а саме:

® *заповідна зона* — призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог встановлених для природних заповідників;

@ *зона регульованої рекреації*— в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

» *зона стаціонарної рекреації*— призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

® *господарська зона* — у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони:

- *експозиційна* — її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду;
- © *наукова* — до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;
- w *заповідна* — відвідування її забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень;
- * *адміністративно-господарська*.

Зонування території ботанічних садів проводиться відповідно до Положення про ботанічний сад та Проекту організації території ботанічного саду, що розробляється спеціалізованими науковими та проектними установами і затверджується органом, у підпорядкуванні якого перебуває ботанічний сад, за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України - щодо ботанічних садів загальнодержавного значення або орга-

нами цього Міністерства на місцях — щодо ботанічних садів місцевого значення.

На території *дендрологічних парків* також може бути проведено зонування відповідно до вимог, установлених для ботанічних садів. При цьому на території ботанічних садів та дендрологічних парків забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори.

На території *зоологічних парків* з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяють такі зони, як:

- ® *експозиційна* — призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;
- @ *наукова* — у її межах проводиться науково-дослідна робота; відвідування зони дозволяється у порядку, що встановлюється адміністрацією парку;
- @ *рекреаційна* — призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку;
- @ *господарська* — зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти.

Зоологічні парки можуть організовувати пересувні експозиції тварин, мати у своєму складі підсобні господарства, які створюються для забезпечення тварин кормами.

Регіональні ландшафтні парки організовуються, як правило, без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. Але в разі необхідності таке вилучення провадиться в порядку, встановленому законодавством.

На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може проводитися зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків.

Без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів провадиться також оголошення *заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ*. При

цьому власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказниками, пам'ятками природи, заповідними урочищами, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

На території *заказника* обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На території *пам'яток природи* забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану.

На території *заповідних урочищ* забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Парки — *пам'ятки садово-паркового мистецтва* загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. Оголошення парків — пам'яток садово-паркового мистецтва може провадитись як з вилученням у встановленому порядку, так і без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів або користувачів. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених парками — пам'ятками садово-паркового мистецтва, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Зонування на території парків — пам'яток садово-паркового мистецтва може провадитись відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

На території парків — пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, вжи-

ваються заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів.

У межах територій природно-заповідного фонду встановлюють ліміти на використання природних ресурсів. Це питання регулюється затвердженою наказом Мінприроди України (нині — Мінекоресурсів України) від 12 березня 1993 р. № 19 *інструкцією про порядок встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення*. Ця інструкція визначає єдиний порядок встановлення лімітів на використання природних ресурсів для всіх підприємств, установ та організацій. Об'єктами встановлення лімітів є всі природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Ліміти визначають обсяги природних ресурсів, в межах яких видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів. Установлення лімітів на використання природних ресурсів у науково-дослідних цілях передбачає визначення певної частини природних комплексів, на яких проводитимуться такі роботи. При цьому уточнюються окремі теми наукових досліджень з метою визначення обсягів природних ресурсів, які можуть бути вилучені з природного середовища для використання програм цих робіт. Як правило, ліміти на використання природних ресурсів в даному випадку встановлюються на період виконання тієї чи іншої наукової тематики.

Встановлення лімітів у оздоровчих, рекреаційних та освітньо-виховних цілях передбачає визначення меж територій та кількості рекреантів із урахуванням ступеня рекреаційного навантаження на цій території. Ліміт на це може бути короткостроковим — до одного року і довгостроковим — від одного до десяти років, залежно від категорії території чи об'єкта. Встановлення лімітів на використання тваринного світу, за винятком видів, занесених до Червоної книги України, передбачає визначення кількості голів та загальної маси (для рибних запасів), яка буде вилучена з території встановлення лімітів на використання природних ресурсів шляхом заготівлі лікарських та інших цінних рослин, їх плодів, проведення сінокосіння передбачає визначення обсягів, які будуть вилучені з природного комп-

лексу в процесі вищезгаданої діяльності. Встановлення лімітів на використання природних ресурсів у порядку заготівлі деревини передбачає зазначення певних обсягів рубок головного використання на природно-заповідних територіях, ліміт встановлюється на деякий вид діяльності щорічно. Встановлення лімітів на використання природних ресурсів шляхом добування живиці передбачає визначення площ насаджень для заготівлі живиці на основі матеріалів лісовпорядкування.

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях установлюються *охоронні зони*. У разі необхідності охоронні зони можуть установлюватися на територіях, прилеглих до окремих ділянок національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також навколо заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків—пам'яток садово-паркового мистецтва.

Розміри охоронних зон визначаються відповідно до їх цільового призначення на основі спеціальних обстежень ландшафтів та господарської діяльності на прилеглих територіях.

Охорона природних заповідників національних парків загальнодержавного значення покладається на служби їх охорони, які здійснюють контроль, створюються у складі адміністрації заповідних територій зазначених категорій. Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших категорій покладається на підприємства, установи та організації, у віданні яких вони перебувають. У разі необхідності їх охорона може покладатися на адміністрації розташованих поблизу природних заповідників, біосферних заповідників, національних парків та регіональних ландшафтних парків. Місцеві ради, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування сприяють охороні й збереженню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, виконанню покладених на них завдань.

До складу служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду входять керівники адміністрацій природних за-

повідників, національних парків загальнодержавного значення, працівники охорони, а також інших підрозділів цих адміністрацій. Служби охорони очолюють керівники адміністрацій територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Працівники служб охорони територій та об'єкти природно-заповідного фонду мають право: вимагати від громадян і службових осіб пояснення у зв'язку з порушенням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон; перевіряти у громадян і службових осіб посвідчення на право перебування, використання природних ресурсів та здійснення іншої діяльності в межах відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду і доставляти порушників установленого режиму з метою з'ясування особи; складати протоколи про порушення вимог законодавства, надсилати їх відповідним органам для притягнення винних осіб до відповідальності; вилучати у порушників предмети та знаряддя незаконного використання природних ресурсів, транспортні засоби, відповідні документи; проводити особистий огляд осіб, речей, транспортних засобів та перевірку знарядь і продукції, одержаної в результаті природокористування; безперешкодно відвідувати підприємства, установи, організації, судна та інші території в межах відповідних територій, об'єктів природно-заповідного фонду і їх охоронних зон для перевірки додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища; вносити пропозиції до відповідних державних органів про припинення, зупинення чи обмеження будь-якої діяльності, що порушує вимоги законодавства про природно-заповідний фонд, давати обов'язкові для виконання приписи з метою усунення порушень, виявлених у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Працівникам служби охорони може бути надано у встановленому порядку носіння форми, а також зброї під час виконання службових обов'язків.

Державний контроль за додержанням режиму території здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами. *Громадський контроль* за додер-

жанням режиму території та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється громадянами та інспекторами охорони навколишнього природного середовища, які проводять свою діяльність відповідно до *Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища*.

**§ 4. Юридична
відповідальність за
порушення законодавства
про природно-заповідний
фонд України**

За порушення законодавства про особливу охорону заповідних та інших територій та об'єктів настає дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та матеріальна відповідальність. Підставами для такої відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення в цій сфері, перелік яких передбачається екологічним законодавством.

Так, у *Законі України «Про природно-заповідний фонд України»* від 16 червня 1992 р. в розділі X (ст. 64) визначені такі *правопорушення законодавства про природно-заповідний фонд*:

9 нецільове використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, порушення вимог проектів створення та організації територій природно-заповідного фонду;

© здійснення в межах територій та об'єктів, їх охоронних зон забороненої господарської діяльності;

в організація на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в їх охоронних зонах господарської діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків;

О невжиття заходів щодо запобігання і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти;

9 порушення строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

© порушення вимог щодо використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

@ перевищення допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушення вимог наданих дозволів на використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

© псування, пошкодження чи знищення природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду та зарезервованих для включення до його складу;

© самочинна зміна меж, відведення територій та об'єктів природно-заповідного фонду для інших потреб.

Законодавством України може бути встановлена відповідальність і за інші порушення законодавства про природно-заповідний фонд.

Кримінальна відповідальність за порушення природоохоронних норм передбачена *Кримінальним кодексом України*.

Так, ст. 207 КК України передбачає відповідальність за знищення і зруйнування пам'яток історії і культури.

Умисне знищення, зруйнування чи зіпсування пам'яток історії і культури, взятих під охорону держави, або територій та об'єктів природно-заповідного фонду, — карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати.

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд передбачена в ряді інших статей КК України. Зокрема ст. 160 кодексу України передбачає як злочин незаконну порубку дерев і чагарників у лісах першої групи, що виконують захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, в лісах заповідників, національних і природних парків, заповідних лісових ділянках, що мають наукове або історичне значення, природних пам'ятках, лісопарках, якщо шкода перевищує двісті п'ятдесят мінімальних розмірів заробітної плати. Такий злочин карається штрафом, а якщо він вчинений повторно — позбавленням волі або виправними роботами.

Суспільна небезпечність незаконної порубки лісу полягає в тому, що ці дії завдають шкоди навколишньому середовищу в цілому, науково обгрунтованому, раціональному використанню, охороні і відтворенню лісів. Небезпечність цього злочину посилюється і тим, що порубка призводить до ерозії ґрунтів, виснаження річок, погіршення життя людини.

Ст. 161 КК України передбачає як злочин незаконне полювання. З об'єктивної сторони цей злочин включає в себе полювання у не дозволених місцях, тобто полювання, де воно взагалі заборонене (заповідники, заказники тощо).

Такі дії караються виправними роботами або штрафом з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання.

Якщо ж такі дії завдали значної шкоди або ж вчинені особою, яка раніше була засуджена за незаконне полювання, полювання на звірів і птахів, полювати на яких заборонено, або полювання на території державного заповідника або інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду — покарання настає у вигляді виправних робіт (до двох років), позбавлення волі, штрафу з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання.

Ст. 162 передбачає, що незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом без належного дозволу чи в заборонений час, або в не дозволених місцях, чи забороненими способами та знаряддями лову — карається позбавленням волі, виправними роботами, штрафом з конфіскацією всього добутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх майном або без конфіскації.

В ч. 2 ст. 162 передбачається покарання за такі ж дії, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або якщо воно завдало значної шкоди, або вчинюване систематично, чи особою, раніше судимою за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Такі дії караються позбавленням волі, виправними роботами, з конфіскацією майна або без конфіскації та з обов'язковою конфіскацією всього добутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх майном.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд України передбачена Кодексом

України про адміністративні правопорушення. Так, ст. 91 КУпАП передбачає відповідальність за порушення охорони і використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду. Сюди входить здійснення в межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступних заповідників, забороненої господарської або іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій і об'єктів, самовільна зміна їх кордонів, нездійснення заходів для запобігання і ліквідації негативних наслідків аварій чи іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Такі дії тягнуть за собою накладення штрафу з конфіскацією знарядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів чи без такої.

КУпАП передбачена також: відповідальність за:

- порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до *Червоної книги України* (ст. 90);
- ® порушення правил охорони і використання пам'яток історії та культури (ст. 92) та ряд інших.

Передбачені в зазначених статтях КУпАП дії тягнуть за собою накладення штрафу з конфіскацією знарядь здійснення правопорушення і незаконно здобутих природних ресурсів або без такої.

Справи про порушення законодавства про природно-заповідний фонд підвідомчі органам Міністерства екології та природних ресурсів України (ст. 242' КУпАП).

Дисциплінарна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства працівниками при виконанні ними трудових обов'язків передбачена і здійснюється на підставі норм трудового законодавства. За екологічні правопорушення можуть бути застосовані такі стягнення як догана або звільнення з роботи (ст. 147 *Кодексу законів про працю*). Порядок застосування дисциплінарних стягнень, їх оскарження і виконання регулюється Кодексом законів про працю та іншими актами трудового законодавства України.

ПРАВОВІ ОСНОВИ
ЕКОЛОГІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Матеріальна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства здійснюється як добровільно, так і в судовому порядку за нормами *Цивільного кодексу України*.

Крім того, *Закон України «Про природно-заповідний фонд України»* передбачає, що розмір шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд, визначається на підставі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій і об'єктів, яка проводиться згідно з цим законом, і *такс для обчислення розміру шкоди, спричиненої порушенням цього законодавства*, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1995 р. Про це вказується в п. 16¹ постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 січня 1990 р. з наступними змінами *«Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи»*.

Відповідно до *Положення про Червону книгу України*, затвердженого постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р., Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 1 червня 1993 р. *«Про розміри компенсації за добування (збирання) і шкоду, спричинену видам тварин і рослин, занесених до Червоної книги України»*, якою затвердив відповідні такси.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття видів території та об'єктів заповідного фонду.
2. Які види територій та об'єктів природоохоронного призначення?
3. Назвіть основні акти законодавства про природно-заповідний фонд.
4. Визначте види державного регулювання режиму природно-заповідних територій.
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про природно-заповідний фонд?

Розгляд зазначених проблем полягає у висвітленні таких питань:

- © поняття екологічної безпеки та її місце в системі екологічного права
- © законодавство в галузі екологічної безпеки
- © правові вимоги та основні заходи і форми забезпечення екологічної безпеки
- © юридична відповідальність за порушення вимог законодавства про екологічну безпеку

**§ 1. Поняття екологічної
безпеки та її місце в системі
екологічного права**

Екологічна безпека є складним соціальним явищем. Залежно від територіальних факторів вона може мати локальний, регіональний, національний та глобальний характер, а також є складовою частиною міжнародної, національної чи іншої за рівнем загальної безпеки. Як самостійне явище екологічна безпека в свою чергу охоплює як складові частини такі різновиди: санітарно-екологічну безпеку, радіаційно-екологічну безпеку, екологічну безпеку окремих природних ресурсів і їх компонентів, територій тощо.

У загальному вигляді безпека визначається як *відсутність небезпеки чи загроз*. Залежно від суб'єктів вона характеризується як *стан захищеності життєво важливих інтересів людини, населення, держави та суспільства, а також сприятливого для них середовища від внутрішніх і зовнішніх несприятливих факторів*.

З цього випливає, що екологічна безпека пов'язана як з безпекою людини, так і з безпекою країни. Можна сказати, що **екологічна безпека** є складовою частиною загальної національної безпеки, яка в свою чергу тісно пов'язана з *всеосяжною системою міжнародної безпеки*. Екологічна безпека безпосередньо є одним із найважливіших напрямів і видів безпеки взагалі, безпеки населення, національної і міжнародної безпеки зокрема. Без перебільшення

можна сказати, що *від вирішення проблем екологічної безпеки значною мірою залежать сучасний рівень забезпечення загальної безпеки і взагалі існування людства на планеті.*

Формування системи екологічної безпеки України тісно пов'язане з розробкою і формуванням *національної безпеки України*, а також із розвитком *всеосяжної системи міжнародної безпеки*, які ґрунтуються на принципах міжнародного права та загально-визнаних вимогах в екологічній, економічній та інших сферах. *Уперше ідея міжнародної екологічної безпеки була офіційно висунута ООН у 1988 р. і проголошена як завдання щодо екологічного відродження планети.*

Аналіз політичної і законодавчої діяльності в Україні за останні роки, особливо після проголошення її незалежності, свідчить про наявність прогресивних тенденцій, спрямованих на вирішення ряду стратегічно важливих завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки України як держави, так і безпеки населення, в тому числі екологічної безпеки.

Забезпечення безпеки населення України має надзвичайно важливе значення як у екологічній, так і в інших сферах державного і суспільного життя. *Екологічна безпека є складовою частиною державної політики по забезпеченню національної безпеки України як незалежної держави.* В галузі безпеки населення є позитивні тенденції. Так, поставлено питання про розробку і прийняття *концепції екологічної безпеки*, визначення в законодавчому порядку правових основ прогнозування, запобігання впливу надзвичайних ситуацій на терені України, проведення робіт і прийняття заходів щодо ліквідації можливих негативних наслідків у разі їх виникнення.

Екологічну безпеку можна розглядати як такий стан навколишнього середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

У загальному значенні концепція безпеки — *це система вихідних положень, принципів та ідей по забезпеченню безпечних для країни і всіх існуючих в її кордонах суб'єктів (держави, суспільства, населення, природних і народногосподарських об'єктів, оточуючого людину навколишнього та виробничого середовища), а також: дій як внутрішньодержавного, так і зовнішньодержавного (міжнародного) характеру.*

Концепція і система забезпечення безпеки населення України та безпечності оточуючого його середовища охоплює діяльність як за напрямками, так і за суб'єктами, її формування тісно пов'язане з розробкою і здійсненням як загальнонаціональної безпеки України, так і існуючої всеосяжної системи міжнародної безпеки та міжнародної екологічної безпеки, які ґрунтуються на закладених у Статуті ООН та інших міжнародних документах принципах і вимогах в екологічній, економічній та інших сферах. Особливо гостро це питання постало для України в умовах становлення її як незалежної суверенної держави.

Безпеку в загальному вигляді можна визначити як стан захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства та населення, а також сприятливого для них середовища від зовнішніх та внутрішніх несприятливих факторів та загроз.

Із цього випливає, що безпека населення тісно пов'язана як із безпекою держави та суспільства, так і з екологічною безпекою, від вирішення якої залежить лівова частка загальної безпеки людей.

Таким чином, безпека населення є складовою частиною національної безпеки, яка в свою чергу впливає і тісно пов'язана з всеосяжною системою міжнародної безпеки. А серед найважливіших напрямів і видів безпеки національної безпеки та безпеки населення зокрема є екологічна безпека.

Екологічна безпека за своїм місцем і значенням посідає значне місце в державній політиці багатьох країн. Тому без перебільшення можна сказати, що вона належить до найголовніших питань, від вирішення яких значною мірою залежить сучасний рівень і науково обґрунтований підхід щодо забезпечення безпеки населення України і безпечності оточуючого його середовища.

Взагалі слід зазначити, що шлях до виживання людства в сучасних умовах лежить не тільки через усунення військової, а й відведення загальної екологічної небезпеки. У зв'язку з цим є очевидним, що екологічна безпека поряд із збереженням миру - друга найважливіша передумова збереження життя людей. *Загальна екологічна безпека стосується інтересів як людства в цілому, так і окремих країн.*

При аналізі системи екологічної безпеки слід виходити з того, що існує *два основних джерела небезпеки', стихійні явища* (землетруси, паводки, засухи, пожежі); *виробнича діяльність людини*. Екологічна небезпека в сучасний період посилилась у зв'язку з тим, що за своїми масштабами і значенням вплив господарської діяльності на навколишнє середовище стає порівняним з природними процесами.

При розгляді питань системи екологічної безпеки України у взаємозв'язку з міжнародною системою екологічної безпеки та системою національної безпеки України слід враховувати такі *три основні напрями екологічної стратегії.*

Перший напрям. Повинні розроблятися заходи щодо захисту і збереження природи від нераціональної діяльності людини, які охоплюють як створення природоохоронних зон і заповідних територій, збереження біологічних видів, так і обмеження забруднення навколишнього середовища та використання природних ресурсів.

Другий напрям. Система екологічної безпеки України повинна виходити з необхідності радикальної зміни характеру природокористування і господарської діяльності, які належить проводити тільки з урахуванням екологічних вимог і висновків екологічної експертизи проектів та інших екологічно вагомих рішень.

Третім напрямом розвитку екологічної стратегії має стати забезпечення і ліквідація небезпеки техносфери: аварій інженерно-технічних систем з негативними, транскордонними наслідками, кумулятивний ефект негативних екологічних наслідків діяльності виробничих об'єктів і технологій.

Урахування названих напрямів діяльності у державній програмі екологічної безпеки України дасть змогу здійснювати по-

слідовну політику в екологічній сфері як на законодавчому рівні, так і в державному управлінні. Розробка теоретико-методологічних питань, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки населення на всіх рівнях — від об'єктів з джерелами забруднення до глобального масштабу, дасть змогу значною мірою сприяти оздоровленню природного і виробничого середовища, скласти більш безпечні та комфортні умови для проживання людини, підтримання рівноваги і збалансованості в існуванні та розвитку екосистем. Концептуальні положення, пов'язані з забезпеченням екологічної безпеки, мають бути відображені як у *національній екологічній політиці України, так і в національному екологічному законодавстві.*

В історичному плані категорії «**безпека**» і «**національна безпека**» вживаються ще в роботах Н. Мак'явеллі («Державець»), Т. Гобса («Левіафан») та ряду інших. Проблеми безпеки і виживання в діяльності і відносинах між державою, урядом і населенням сприяли забезпеченню благополуччя і захисту населення насамперед від зовнішніх загроз. Безпека, яка гарантувалась державою в умовах війни «всіх проти всіх», визначалась як основа виживання і розвитку людини як істоти цивілізованої. Проблеми внутрішньої і зовнішньої безпеки держави розглядалися в роботах Монтеск'є, Бентама, Берне та інших визначних мислителів.

Найбільш концентровано в сучасному вигляді ідеї і положення національної безпеки були вперше сформульовані в *Законі про національну безпеку США у 1947 р.* Але він охоплював тільки військову сферу. Національну безпеку в ряді випадків ототожнюють з національними інтересами, особливо життєво важливими інтересами всієї нації.

Ряд інших дослідників пов'язують національну безпеку з системою національних цінностей як найбільш фундаментальними факторами, які визначають цілі, методи і засоби взаємодії держав на міжнародній арені.

Безпека як цінність національної держави тісно пов'язана з такими базовими цінностями, як **розвиток**. Вона одночасно є і засобом **збереження і захисту цих цінностей**. Тому в багатьох випадках екологічну безпеку, як і національну безпеку, можна виз-

намити як частину екологічної державної політики, метою якої є створення внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють збереженню та зміцненню життєво важливих національних цінностей (природних ресурсів, здоров'я народу й окремих людей) перед обличчям існуючих та потенційних загроз.

Виходячи із складного і багатокomпонентного характеру цього поняття, слід розрізняти *об'єктивні і суб'єктивні фактори екологічної безпеки*.

Екологічну безпеку можна визначити в рамках існуючих або потенційних загроз і пов'язувати як з наявністю цих загроз у сучасний період, так і з прогнозами й аналізом тенденцій змін загрозливих факторів внутрішнього і зовнішнього характеру в майбутньому. Визначаючи національну екологічну безпеку, політику в галузі екологічної безпеки (екологічну політику) і екологічну стратегію, слід враховувати такі базові цінності суспільства, як територіальна цілісність і політичний суверенітет, виживання, благополуччя, рівноправність, свобода, розвиток, справедливість тощо.

Екологічну безпеку, як і національну, здебільшого *пов'язують із державою*. Але поняття **«національна екологічна безпека»** ширше, ніж поняття **«державна екологічна безпека»**, під яким розуміють сукупність механізмів, які забезпечують стабільність і самозбереження існуючих державних структур.

Держава — це структура, в рамках якої існують народ та його складові частини (етнічні групи, особи), тому національна безпека враховує співвідношення, взаємодію особи, народу і держави. Якщо держава існує для себе, то рівень державної безпеки — високий, а національної безпеки — низький. Якщо держава існує для народу, то рівень державної безпеки — низький, а рівень національної безпеки — більш високий.

За цивілізованого підходу до питання про національну безпеку головними є інтереси народу, його складових частин і окремої особи. В такому разі інтересам національної безпеки відповідає посилення уваги до прав людини, рівня її життя.

Науковій теорії екологічної безпеки ще не розроблено, хоча окремі її положення вже сформульовані.

Екологічна безпека — це *міра відсутності загроз екологічним правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суверенної національної держави*.

Зменшення рівня загроз передбачає існування і функціонування військово-політичних, економічних, екологічних та інших механізмів, які складають систему національної безпеки і забезпечують захист населення як від небажаних зовнішніх загроз, так і від протизаконних, антигуманних дій державних, урядових і партійних структур.

При визначенні екологічної політики і формуванні концепції екологічної безпеки слід враховувати і виходити ще з ряду геополітичних, екополітичних, екологічних, історичних і соціокультурних особливостей України та її найближчого оточення.

Серед них можна назвати такі.

По-перше, це відсутність повноправної, такої, що відповідає внутрішнім і зовнішнім вимогам, національної державності, зокрема державних інститутів, які спроможні гарантувати здійснення прав і свобод, захист людини, населення від внутрішніх і зовнішніх екологічних загроз.

По-друге, відсутність сталого взаєморозуміння щодо проблем екологічної безпеки. Це може бути своєрідний договір між населенням і державою, а також взаєморозуміння між різними соціальними і національними групами.

По-третє, відсутність дійсно професійно підготовлених працівників вищих органів державної влади — парламенту та органів державної виконавчої влади, як у центрі, так і на місцях.

Україна опинилась у глибокому кризовому стані і держава на сьогодні не завжди спроможна мобілізувати наявний потенціал природних, економічних, науково-технічних та інших ресурсів для невідкладного вирішення екологічних проблем, у тому числі з забезпечення екологічної безпеки.

§ 2. Законодавство в галузі екологічної безпеки

Останніми роками в екологічному законодавстві України поряд з природоресурсовими і природоохоронними законодавчими актами приймаються правові акти, які містять норми щодо забезпечення *екологічної безпеки населення та навколишнього середовища (довкілля)*.

Одним з перших актів, у якому проголошено необхідність дбати про екологічну безпеку громадян, генофонд нації та її молоде покоління, є *Декларація про державний суверенітет України* від 16 липня 1990 р. Визначаючи необхідність дбати про екологічну безпеку громадян, генофонд народу та його молодого покоління, Україна взяла на себе обов'язок самостійно встановлювати порядок використання природних ресурсів, забороняти будівництво та припиняти функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які створюють загрозу екологічній безпеці, мати свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Питання екологічної безпеки закріплені в ст. 16, 49, 50 та інших *Конституції України*.

Питання забезпечення екологічної безпеки людини та навколишнього середовища знайшли також відображення в *Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»* та інших законодавчих актах, пов'язаних з охороною здоров'я населення, зокрема в сфері виробництва, захистом населення від небезпечного впливу шкідливих хімічних, фізичних та біологічних чинників і умов праці та проживання.

Найбільш повно питання екологічної безпеки передбачені в *Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»*, а саме в спеціальному розділі про заходи забезпечення екологічної безпеки (ст. 50-59), а також інших розділах і статтях, що стосуються:

© екологічного законодавства, основних принципів, об'єктів охорони та екологічних програм (ст. 1, 3, 5, 6);

© екологічних прав і обов'язків громадян (ст. 9-12);

© повноважень органів законодавчої влади та місцевого самоврядування (ст. 13-15), органів управління (ст. 18-20), органів екологічного контролю та нагляду (ст. 35-40);

© надзвичайних екологічних ситуацій (ст. 65-66 розділу XII);

@ відповідальності за порушення норм екологічного законодавства (ст. 68-70) та ряд інших.

До системи законодавства в галузі екологічної безпеки належать також законодавчі акти в галузі санітарно-епідемічного благополуччя населення (санітарної безпеки), радіаційної та ядерної безпеки, а також законодавство в галузі ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та інших природних і техногенних надзвичайних екологічних ситуацій.

Найголовнішими з них є такі.

В галузі забезпечення санітарної безпеки *Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»*, *Закон України «Про якість і безпеку продуктів харчування та продовольчої сировини»* і ряд інших.

До законодавчих актів, які регулюють екологічну безпеку, належать *закони України* від 2 березня 1995 р. «*Про пестициди і агрохімікати*», *БЩ* 8 лютого 1995 р. «*Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку*» та інші.

Надзвичайно важливе значення для забезпечення екологічної безпеки мають такі законодавчі акти, як *закони України* від 16 березня 2000 р. «*Про правовий режим надзвичайного стану*», від 3 лютого 1993 р. «*Про цивільну оборону*», від 8 червня 2000 р. «*Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру*» і ряд інших.

Вимоги по забезпеченню екологічної безпеки передбачені в *Основних напрямках державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки* від 5 березня 1998 р., у постановах Верховної Ради України від 1 серпня 1990 р. «*Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи*», від 16 січня

1997 р. «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» та ряді інших.

Надзвичайно важливим для забезпечення екологічної безпеки є *Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку*, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. (додаток) та ряд інших нормативно-правових актів.

§ 3. Правові вимоги та основні заходи і форми забезпечення екологічної безпеки

Враховуючи велике значення екологічної безпеки у вирішенні екологічних проблем в екологічному законодавстві України, визначені основні вимоги та напрями державної діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки, їх можна поділити на три великих групи: запобіжні, поточні вимоги та заходи щодо ліквідації наслідків екологічного лиха, аварій та екологічних катастроф.

Запобіжні вимоги та заходи щодо забезпечення екологічної безпеки мають запобіжний характер. Вони передбачають прийняття і виконання екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів, екологічно небезпечних для людини та оточуючого її середовища.

Такі екологічні вимоги насамперед передбачені *законами України «Про екологічну експертизу», «Про охорону навколишнього природного середовища»* (ст. 51) та іншими нормативно-правовими актами екологічного законодавства. Екологічні вимоги до розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та об'єктів передбачені в ст. 51 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*. Ним, зокрема, передбачено, що при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і

впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому мають передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності повинні містити матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Така оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємкості даної території, стану довкілля в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище.

Підприємства, установи та організації, які розмішують, проектують, будують, реконструюють, технічно переозброюють, вводять у дію підприємства, споруди та інші об'єкти, а також проводять дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають Міністерству екології та природних ресурсів України та його органам на місцях спеціальну заяву про це.

Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Охорона довкілля при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів передбачена в ст. 52 закону про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані: дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

При створенні нових хімічних препаратів і речовин, інших потенційно небезпечних для довкілля субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися в установленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

Вміст природних та штучних домішок, які можуть негативно впливати на стан довкілля або здоров'я людей, у таких препаратах, а також сировині, що використовується для їх виробництва, не повинен перевищувати допустимих рівнів, установлених відповідно до законодавства.

Екологічні вимоги при виробництві, зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших небезпечних для довкілля і здоров'я людей речовин, віднесення хімічних речовин до категорії токсичних та їх класифікація за ступенем небезпечності визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи і погоджуються Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством екології та природних ресурсів України.

Перелік засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших речовин і препаратів, застосування яких дозволяється в народному господарстві, а також способи, умови їх застосування затверджуються Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством екології та природних ресурсів Ук-

раїни. Охорона довкілля від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу регулюється ст. 53 закону про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи та організації зобов'язані: забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та предметів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин здійснюється тільки на підставі дозволів Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства екології та природних ресурсів України за наявності оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей. При створенні зазначених організмів і речовин мають розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування.

Виробництво і використання нових штамів мікроорганізмів та інших біологічно активних речовин здійснюється тільки після проведення комплексних досліджень їх впливу на здоров'я людей і навколишнє природне середовище за дозволом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства екології та природних ресурсів України, можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей (ст. 55 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Ст. 56 цього закону передбачає екологічну безпеку транспортних засобів. У ній передбачено, що підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо знижен-

ня токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у викидах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, не допускається. Керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання нормативів гранично допустимих викидів та скидів забруднюючих речовин і гранично допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту.

Охорона довкілля від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу, передбачена ст. 54 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

Місцеві ради, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також у місцях масового скупчення і розмноження диких тварин.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами регулюється ст. 55 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення. Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей (ст. 55 *Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»*). Крім того, з цих питань прийнято спеціальний *Закон України «Про відходи»* та *Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами*, затверджену Законом України від 14 вересня 2000 р.

Ст. 57 *Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»* встановлює положення щодо додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем.

При проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки.

У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Вимоги екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності регулюються ст. 58 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

Вимоги екологічної безпеки встановлені для розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації об'єктів щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище хімічних, фізичних і біологічних факторів, а також інші вимоги, передбачені цим законом та іншим законодавством України, повною мірою поширюються на військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ та державної безпеки.

Вимоги екологічної безпеки повинні додержуватись також при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки, крім випадків особливих ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України. Державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України здійснюється відповідно до цього закону та іншого законодавства України.

Ст. 59 *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»* встановлює екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів. Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюється за рішенням місцевих рад з урахуванням екологічної ємкості території, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки. При розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони довкілля та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України.

§ 4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про екологічну безпеку

За порушення вимог щодо забезпечення екологічної безпеки законодавством України встановлена кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Види екологічних правопорушень з цих питань передбачені в *Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»* (ст. 68, п. «а», «б» та інші) та в інших законодавчих актах щодо забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, ядерної та радіаційної безпеки, безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини тощо.

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини в галузі екологічної безпеки передбачена рядом статей *Кримінального кодексу*. Зокрема, ст. 218 КК України передбачає, що порушення правил безпеки гірничих робіт, якщо заподіяно шкоду здоров'ю людей або завідомо могло спричинити людські жертви чи інші тяжкі наслідки, — карається позбавленням волі до трьох років або виправними роботами на строк до двох років.

Кримінальна відповідальність за окремі злочини, що стосуються санітарної та радіаційної безпеки, передбачена ст. 228², 228³, 228⁴, 228⁵, 228⁶, 228⁷ та рядом інших.

Адміністративна відповідальність за порушення вимог екологічної безпеки встановлена *Кодексом України про адміністративні правопорушення*. Ст. 79¹ КУАП передбачає адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд.

Порушення правил складування, збереження, розміщення, транспортування, утилізації та використання промислових та побутових відходів тягне за собою накладення штрафу на громадян та посадових осіб.

Адміністративна відповідальність за порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації

та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів визначається згідно зі ст. 83 КУпАП.

Дисциплінарна та матеріальна відповідальність за порушення вимог законодавства про екологічну безпеку регулюється відповідними нормами трудового та цивільного права України.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення екологічної безпеки та її місця в екологічній діяльності.
2. Назвіть основні джерела законодавства про екологічну безпеку.
3. Які основні вимоги забезпечення екологічної безпеки?
4. Розкажіть, що ви знаєте про систему органів управління в галузі екологічної безпеки.
5. Які особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про екологічну безпеку?

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ ТА ТЕРИТОРІЙ, ЗАБРУДНЕНИХ УНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Розгляд зазначених проблем полягає у висвітленні таких питань:

Ф державне регулювання режітсї надзвичайних екологічних ситуацій

@ правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій

@ правовий режим територій, забруднених унаслідок

Чорнобильської катастрофи

§ 1. Державне регулювання режиму надзвичайних екологічних ситуацій

Загальні організаційно-правові заходи, які вживаються в умовах надзвичайних екологічних ситуацій, передбачає *Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»* від 16 березня 2000 р. Надзвичайним станом визначається передбачений Конституцією України особливий правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, який тимчасово допускає встановлені законом обмеження здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб і покладає на них додаткові обов'язки.

Правовий режим надзвичайного стану спрямований на забезпечення безпеки громадян у разі стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій і епізоотій, а також на захист прав і свобод громадян, конституційного ладу при масових порушеннях правопорядку, що створюють загрозу життю та здоров'ю громадян або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства.

Мета введення надзвичайного стану — якнайшвидше нормалізувати обстановку, відновити конституційні права і свободи громадян, а також права юридичних осіб, нормальне функціонування конституційних органів влади, органів місцевого і регіонального самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства. *Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунути яку іншими способами неможливо.*

Надзвичайний стан може бути введено за умов:

- © стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій, епізоотій, що створюють загрозу життю й здоров'ю населення;
- ® масових порушень правопорядку, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їхні права і свободи;
- © блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів чи місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та управління, місцевого чи регіонального самоврядування;
- © спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;
- © посягання на територіальну цілісність держави, що загрожує зміною її кордонів;
- © необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

За умов, що потребують вжиття невідкладних заходів для врятування населення або недопущення загибелі людей, надзвичайний стан може бути введено негайно і без попередження.

У постанові Верховної Ради України або указі Президента України *про введення надзвичайного стану мають бути зазначені:*

- © обставини, що спричинили введення надзвичайного стану відповідно до ст. 3, 4 закону;
- © обґрунтування необхідності введення надзвичайного стану відповідно до ст. 4 закону;
- © перелік конституційних норм, дія яких тимчасово призупиняється, перелік і межі надзвичайних заходів, а також ви-

черпний перелік тимчасових обмежень прав і свобод громадян;

- © державні органи, що здійснюють заходи надзвичайного стану, і межі їхніх надзвичайних повноважень;

- © межі території, на якій вводиться надзвичайний стан;

- © час, з якого вводиться надзвичайний стан, і його тривалість відповідно до ст. 11 закону.

Рішення про введення надзвичайного стану доводиться органом, що запроваджує надзвичайний стан, до відома населення через засоби масової інформації не пізніше як за 6 годин до його введення, за винятком випадків, передбачених ст. 7 закону.

Надзвичайний стан на всій території України може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих місцевостях.

Якщо Верховна Рада України не продовжила строк дії надзвичайного стану, то після закінчення строку, передбаченого частиною першою цієї статті, дія указу чи постанови про введення надзвичайного стану припиняється.

Верховна Рада України може продовжити дію надзвичайного стану не більш як на 30 діб.

В умовах надзвичайного стану органи, що здійснюють управління на відповідній території, можуть наділятися надзвичайними повноваженнями для здійснення заходів, необхідних для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення конституційного правопорядку і законності, а також ліквідації загрози безпеці громадян.

У разі *введення надзвичайного стану* на підставах, передбачених п. 1 ст. 4 цього закону, додатково до заходів, передбачених ст. 22 закону, *можуть вживатися такі заходи, як:*

- © тимчасове виселення людей із місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;

- © тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів;

- © встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів;

9 запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;

* мобілізація ресурсів державних підприємств, установ, організацій, зміна режиму їх роботи, переорієнтація на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

® використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, для відвернення небезпеки та ліквідації наслідків надзвичайних обставин;

s усунення від роботи на період надзвичайного стану керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, через неналежне виконання ними своїх обов'язків, призначення інших осіб, які тимчасово виконують обов'язки зазначених керівників.

З метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час може проводитися цільова мобілізація, обсяги і термін проведення якої визначаються Президентом України.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається залучення працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їхнього здоров'я.

Забезпечення громадського порядку, охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах надзвичайного стану може здійснюватися силами та засобами органів і Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України відповідно до чинного законодавства.

У виняткових випадках при запровадженні надзвичайного стану на підставах, зазначених у п. 1 ст. 4 цього закону, коли стихійне лихо, епідемія, епізоотія, аварія чи катастрофа ставлять під

загрозу життя й здоров'я населення і потребують термінового проведення великих обсягів аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт, Президент України може залучати до виконання цих робіт військові частини Збройних Сил України.

Крім того, ряд найважливіших заходів для подолання екологічних аварій та катастроф передбачає *Закон України «Про цивільну оборону»* від 3 лютого 1993 р. Ним встановлено, що заходи цивільної оборони поширюються на всю територію України, всі верстви населення, а розподіл за обсягом і відповідальністю за їх виконання здійснюється за територіально-виробничим принципом.

Завдання цивільної оборони України:

* запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного походження і запровадження заходів щодо зменшення збитків та втрат у разі аварій, катастроф, вибухів, великих пожеж і стихійного лиха;

@ оповіщення населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час та постійне інформування його про наявну обстановку;

* захист населення від наслідків аварій, катастроф, великих пожеж, стихійного лиха та застосування засобів ураження;

* організація життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійного лиха та у воєнний час;

в організація і проведення рятувальних та інших невідкладних робіт у районах лиха і осередках ураження;

* створення систем аналізу і прогнозування управління, оповіщення і зв'язку, спостереження і контролю за радіоактивним, хімічним і бактеріологічним зараженням, підтримання їх готовності для сталого функціонування у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;

® підготовка і перепідготовка керівного складу цивільної оборони, її органів управління та сил, навчання населення вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту і діяти в надзвичайних ситуаціях.

Для надання медичної допомоги населенню, охорони громадського порядку в осередках ураження та лиха, боротьби з пожежами, здійснення лабораторного контролю за станом навколишнього природного середовища, матеріально-технічного та інженерного забезпечення заходів з цивільної оборони залучаються міністерства та інші органи державної виконавчої влади.

Перелік міністерств, обсяг покладених на них завдань і порядків залучення їх до дій у надзвичайних ситуаціях визначає Кабінет Міністрів України.

§ 2. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій

Для забезпечення екологічної безпеки населення на окремих територіях може встановлюватись особливий режим, передбачений законодавством України. За рішенням Верховної Ради України окремі території республіки можуть оголошуватись *зонами трьох категорій (видів): 1) зони екологічної катастрофи; 2) зони підвищеної екологічної небезпеки; і 3) зони інших категорій надзвичайних екологічних ситуацій.*

Зони екологічної катастрофи — це території, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стихійні або необоротні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності.

Зони підвищеної екологічної небезпеки — це території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи в довкіллі на тривалий час виникли негативні зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Класифікація таких зон, їх статус та правові наслідки, що випливають з факту віднесення територій до встановлених категорій, а також правовий статус населення, яке проживає або тимчасово перебуває в їх межах, визначається в спеціальних законодавчих актах, які нині розробляються.

Особливості правового режиму територій і статусу потерпілих унаслідок Чорнобильської катастрофи визначені в спеціальних законодавчих та інших нормативно-правових актах.

Зокрема, це *постанова Верховної Ради України* від 1 серпня 1990 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи», якою Україна оголошена зоною екологічного лиха (п. 6) та передбачена розробка законодавчих актів з цих питань.

З метою недопущення подібних Чорнобильській катастрофі явищ екологічному законодавстві України передбачається прийняття необхідних заходів. Зокрема, з метою запобігання аваріям і ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків мають розроблятися і здійснюватись необхідні заходи при проектуванні експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище.

Екологічно небезпечні об'єкти та види діяльності визначені постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 554 в затвердженому «Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку». Інші окремі об'єкти можуть визначатися органами Мінекоресурсів України.

Державні органи нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості й атомній енергетиці разом зі спеціально уповноваженими органами управління в природоохоронній галузі зобов'язані систематично проводити перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

У сучасних умовах важливе значення має правовий режим територій, наякихоголошується надзвичайна екологічна ситуація. 13 липня 2000 р. Верховною Радою України прийнятий спеціальний Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Основними завданнями цього закону є:

® *правове регулювання відносин, що виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації;*

© визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів;

« встановлення порядку залучення юридичних та фізичних осіб до участі у надзвичайних заходах на території зони та відшкодування вартості виконаних ними робіт;

9 визначення порядку відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок виникнення надзвичайних екологічних ситуацій або проведення робіт з ліквідації їх наслідків.

З прийняттям цього закону почало формуватися законодавство про зону надзвичайної екологічної ситуації, яке базується на Конституції України і складається із законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про правовий режим надзвичайного стану», цього закону та інших законів, а також прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Зона надзвичайної екологічної ситуації — окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація.

Надзвичайна екологічна ситуація — це надзвичайна ситуація, у разі якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в довкіллі — це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

У цьому законодавчому акті визначені основні принципи регулювання правового режиму в зоні надзвичайної екологічної ситуації. Основними принципами регулювання правового режиму в зоні надзвичайної екологічної ситуації є:

Ф пріоритет захисту життя та здоров'я людей;

© непорушність конституційних прав і свобод людини і громадянина;

« комплексність заходів, спрямованих на нормалізацію екологічного стану;

© забезпечення населення достовірною інформацією про стан довкілля, можливу загрозу для життя та здоров'я людей і про виконання заходів, спрямованих на нормалізацію екологічного стану;

® невідворотність відповідальності осіб, винних у виникненні чи ускладненні надзвичайної екологічної ситуації.

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (ст. 5) передбачає підстави для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Такими підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;

- » виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;

© негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;

© негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;

© значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Порядок оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації визначено у ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України.

Кабінет Міністрів України вносить подання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання екологічної безпеки, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або за власною ініціативою.

Оголошення окремої місцевості Автономної Республіки Крим зоною надзвичайної екологічної ситуації або окремих її місцевостей може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

В указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації зазначаються, зокрема:

Ф обставини, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації;

@ обґрунтування необхідності оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації;

* межі території, на якій оголошується зона надзвичайної екологічної ситуації;

® заходи щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення життєдіяльності населення в зоні надзвичайної екологічної ситуації;

® основні заходи, що запроваджуються для подолання наслідків надзвичайної екологічної ситуації;

® обмеження на певні види діяльності в зоні надзвичайної екологічної ситуації;

w час, з якого окрема місцевість оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації, і строк, на який ця територія оголошується такою зоною.

Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації та систему оповіщення цивільної оборони.

Межі території, на якій оголошується зона надзвичайної екологічної ситуації, можуть бути змінені з дотриманням вимог, встановлених ст. 6 цього закону.

В законодавстві визначається правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації.

Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації — це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується на запобігання людським і матеріальним втратам, відверненню загрози життю і здоров'ю громадян, а також: усуненню негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Запровадження відповідного правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає виділення державою та/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових та інших матеріальних ресурсів, достатніх для нормалізації екологічного стану та відшкодування нанесених збитків, запровадження спеціального режиму поставок продукції для державних потреб, реалізацію комплексних та цільових програм громадських робіт.

За наявності достатніх підстав у межах зони надзвичайної екологічної ситуації може бути введено правовий режим надзвичайного стану в порядку, встановленому *Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану»*.

Центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України за законами

України, і забезпечують додержання правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації та виконання заходів, передбачених цим законом та актами Президента України.

Зміна і дострокове припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачені у ст. 9 *Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»*. Дія правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, виконання заходів, які необхідно було здійснити для нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації.

Припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Подання Кабінету Міністрів України про дострокове припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації готуються з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади. З достроковим припиненням дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації така територія не вважається зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Зміна правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації проводиться з дотриманням вимог, встановлених ст. 6 цього закону.

В законодавстві про зони надзвичайної екологічної ситуації визначаються заходи, що можуть здійснюватися в такій зоні.

Запровадження правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає обов'язкове виділення коштів з державного та місцевого бюджетів, резервного фонду Кабінету Міністрів України чи інших джерел, не заборонених цим законом. У разі недостатності цих коштів Кабінет Міністрів України подає Президенту України законопроект про зміни до Державного бюд-

жету України, який вноситься до Верховної Ради України для позачергового розгляду як невідкладний.

У межах видатків, передбачених місцевими бюджетами на відповідні цілі, органи місцевого самоврядування виділяють фінансові та інші матеріальні ресурси, а за необхідності — додаткові кошти, з дотриманням вимог, встановлених ст. 67 *Закону України «Про місцеве самоврядування»*.

Кабінет Міністрів України або уповноважений ним центральний орган виконавчої влади в межах виділених коштів розміщує відповідне державне замовлення на поставки продукції для державних потреб, затверджує та реалізує загальнодержавні комплексні чи цільові програми громадських робіт.

Органи місцевого самоврядування або уповноважені ними органи в межах виділених коштів розміщують відповідні замовлення на поставки продукції для місцевих потреб, затверджують та реалізують місцеві комплексні чи цільові програми громадських робіт.

У разі запровадження в межах зони надзвичайної екологічної ситуації правового режиму надзвичайного стану відповідно до *Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» можуть запроваджуватись, зокрема, такі заходи:*

Ⓢ встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду;

в обмеження руху транспортних засобів та проведення їх огляду з метою необхідної їх обробки, тимчасової затримки в разі виявлення можливого небезпечного їх впливу на життя і здоров'я людей або загрози погіршення екологічної ситуації; в посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення;

Ⓢ встановлення обмежень чи заборони на проведення масових заходів, у тому числі у разі загострення епідемічної ситуації, крім заходів, заборона та проведення яких встановлюється судом;

Ⓢ відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень для постійного або тимчасового проживання;

© встановлення тимчасової заборони на будівництво нових і розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної екологічної ситуації або із забезпеченням життєдіяльності населення;

® встановлення карантину та здійснення інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів;

@ запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності серед населення;

© проведення мобілізації ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, зміна режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт;

© проведення необхідних робіт по наданню допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози їх загибелі;

@ примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості;

© виконання комплексу робіт щодо нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації.

Для виконання невідкладних аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт у зоні надзвичайної екологічної ситуації можуть у разі необхідності залучатися в установленому законом порядку на добровільній основі працездатне населення, транспортні засоби громадян за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці.

Забороняється залучати неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

У разі виникнення потреби в терміновому виконанні в зоні надзвичайної екологічної ситуації великих обсягів аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт Президент України може прийняти рішення про залучення до виконання таких робіт військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону України військових формувань.

Для забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інфор-

мації про негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що сталися в зоні надзвичайної екологічної ситуації, *відповідно до законодавства проводяться спеціальні спостереження за станом довкілля* з метою:

© визначення ступеня впливу небезпечних факторів, що спричинили виникнення і призвели до надзвичайної екологічної ситуації;

9 короткострокового і довгострокового прогнозування негативних змін навколишнього природного середовища в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а також на прилеглих до неї територіях.

Рішенням про встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації з метою здійснення заходів для нормалізації екологічного стану *можуть встановлюватись обмеження* на здійснення певних видів діяльності шляхом встановлення тимчасової заборони на:

© будівництво та функціонування об'єктів, що становлять підвищену екологічну безпеку;

© застосування в господарській та іншій діяльності особливо небезпечних речовин (хімічних, радіоактивних, токсичних, вибухових, окислювальних, горючих, біологічних агентів тощо), засобів захисту рослин, сукупність властивостей яких та/або особливості їх стану можуть погіршувати екологічну ситуацію в цій зоні;

© функціонування санаторно-курортних закладів;

© провадження будь-якої іншої діяльності, що становить підвищену екологічну небезпеку для людей, рослинного, тваринного світу та інших природних об'єктів.

Забезпечення громадського порядку в зоні надзвичайної екологічної ситуації здійснюється силами та засобами підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України відповідно до законодавства.

Потерпілими від надзвичайної екологічної ситуації відповідно до законодавства визнаються юридичні та фізичні особи, яким

заподіяно шкоду внаслідок виникнення цієї ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків.

Особам, які постраждали від надзвичайної екологічної ситуації, відшкодовується заподіяна матеріальна шкода та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановлених законом.

Відшкодування шкоди особам, які постраждали від надзвичайної екологічної ситуації, та громадянам, залученим до виконання заходів з ліквідації її наслідків, здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, передбачених на зазначені цілі, резервного фонду Кабінету Міністрів України, а також інших не заборонених законом джерел.

§ 3. Правовий режим територій, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи

Надзвичайно небезпечно для здоров'я людей і довкілля радіаційну обстановку на значній території України спричинила Чорнобильська катастрофа. Особливий режим використання та охорони таких територій встановлено *Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»* від 27 лютого 1991 р. з наступними змінами та доповненнями.

Цим законодавчим актом передбачено критерії визначення та категорії зон радіоактивного забруднення.

Залежно від ландшафтних і геохімічних особливостей ґрунтів, ступеня перевищення природного доаварійного рівня накопичення радіонуклідів у навколишньому середовищі, пов'язаних з ними ступенів можливого негативного впливу на здоров'я населення, вимог щодо здійснення радіаційного захисту населення та інших спеціальних заходів, з урахуванням загальних виробничих і соціально-побутових відносин *територія, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділяється на зони:*

1) **відчуження** — це територія, з якої евакуйовано населення в 1986р.;

2) **безумовного (обов'язкового) відселення** — це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км² і вище, або стронцію від 3,0 Кі/км² і вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

3) **гарантованого добровільного відселення** — це територія зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км², або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км², або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км², де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

4) **посиленого радіологічного контролю** — це територія зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 1,0 до 5,0 Кі/км², або стронцію від 0,02 до 0,15 Кі/км², або плутонію від 0,005 до 0,01 Кі/км² за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує 0,5 мЗв (0,05 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період.

Додаткові критерії забрудненості ґрунту радіонуклідами можуть встановлюватись Національною комісією радіаційного захисту населення України з наступним затвердженням Верховною Радою України.

Критерії, за якими провадиться розмежування категорій зон, встановлюються Національною комісією радіаційного захисту населення України.

Межі цих зон встановлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України на основі експертних висновків Національної комісії радіаційного захисту населення України, Національної

академії наук України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерства аграрної політики України, Міністерства екології та природних ресурсів України та за поданням обласних рад і затверджуються Верховною Радою України.

Карти зазначених зон, перелік населених пунктів, віднесених до цих зон, публікуються в центральній та місцевій пресі для загального відома і зберігаються у центральних та місцевих органах влади.

Контрольні запитання

1. Розкажіть про систему правових джерел, які регулюють питання екологічної безпеки в умовах надзвичайного стану.
2. Назвіть основні правові акти в галузі регулювання надзвичайних екологічних ситуацій.
3. Які ви знаєте види і правові джерела радіаційної та ядерної безпеки?
4. Яким є законодавче регулювання еколого-радіаційної безпеки внаслідок Чорнобильської катастрофи?
5. Назвіть правові акти щодо правового режиму територій, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи.

ДОДАТКИ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
від 28 червня 1996 р. // ВВР України. —
1996. — № 30. — Ст. 141

Статті

Розділ I. Загальні положення	(ст. 3, 13, 14, 16)
Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини та громадянина	(ст. 49, 50, 66)
Розділ IV. Верховна Рада України	(ст. 85 п. 6, 31; ст. 92 п. 5, 6)
Розділ V. Президент України	(ст. 106 п. 1, 17, 18, 21)
Розділ VI. Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади	(ст. 116 п. 3; ст. 119 п. 3)
Розділ IX Територіальний устрій	(ст. 132)
Розділ X. Автономна Республіка Крим	(ст. 137 п. 1, 2, 6, 8, 9; ст. 138 п. 5, 6, 7, 8, 10)
Розділ XI. Місцеве самоврядування	(ст. 140, 142)

ДЕКЛАРАЦІЯ

ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

від 16 липня 1990 р. // ВВР України. — 1990. — № 31. — Ст. 429.

- I. Самовизначення української нації
- II. Народовладдя
- III. Державна влада
- IV. Громадянство Української РСР
- V. Територіальне верховенство
- VI. Економічна самостійність
- VII. Екологічна безпека
- VIII. Культурний розвиток
- IX. Зовнішня і внутрішня безпека
- X. Міжнародні відносини

ЗАКОН УКРАЇНИ

«ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО
СЕРЕДОВИЩА»

від 25 червня 1991 р. зі змінами та доповненнями // ВВР України. — 1991. — № 41. — Ст. 546; 1993. — № 26. — Ст. 277; 1996. — № 15. — Ст. 70)

Преамбула	Статті
Розділ I. Загальні положення	(1-8)
Розділ II. Екологічні права та обов'язки громадян	(9-12)
Розділ III. Повноваження Рад народних депутатів у галузі охорони навколишнього природного середовища	(13-15)
Розділ IV. Повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища	(16-22)
Розділ V. Спостереження, прогнозування, облік та інформування в галузі навколишнього природного середовища	(23-25)
Розділ VI. Екологічна експертиза	(26-30)

Розділ VII. Стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища	(31-33)
Розділ VIII. Контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища	(34-37)
Розділ IX. Регулювання використання природних ресурсів	(38-40)
Розділ X. Економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища	(41-49)
Розділ XI. Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки	(50-59)
Розділ XII. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні	(60-64)
Розділ XIII. Надзвичайні екологічні ситуації	(65-66)
Розділ XIV. Вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища	(67)
Розділ XV. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища	(68-70)
Розділ XVI. Міжнародні відносини Української РСР у галузі охорони навколишнього природного середовища	(71-72)

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

від 13 березня 1992 р. зі змінами та доповненнями // ВВР України. • 1992. — № 5. — Ст. 354

	Статті
<i>Розділ 1. Загальні положення</i>	(1-16)
Глава 1. Основні положення	
Глава 2. Передача земель у власність і надання їм користування	(17-26)

ДОДАТКИ

Глава 3. Припинення і перехід права на землю	(27-30)
Глава 4. Вилучення (викуп) земель	(31-34)
Глава 5. Плата за придбання землі у власність. земельний податок, орендна плата за землю	(35—38)
Глава 6. Права і обов'язки власників землі та землекористувачів, захист і гарантії їх прав	(39-46)
<i>Розділ 2. Використання земель</i>	(47-62)
Глава 7. Землі сільськогосподарського призначення	
Глава 8. Землі населених пунктів	(63-67)
Глава 9. Землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення	(68-71)
Глава 10. Землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	(72-75)
Глава 11. Землі лісового фонду	(76-77)
Глава 12. Землі водного фонду	(78-79)
Глава 13. Землі запасу	(80-81)
<i>Розділ 3. Охорона земель</i>	(82-87)
<i>Розділ 4. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам і витрат сільськогосподарського й лісогосподарського виробництва</i>	(88-92)
<i>Розділ 5. Контроль за використанням і охороною земель та їх моніторинг</i>	(93-95)

ДОДАТКИ

ВОДНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

	Статті
<i>РОЗДІЛ I. Загальні положення</i>	(1-11)
Глава 1. Основні положення	
РОЗДІЛ II. Державне управління і контроль у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	
Глава 2. Державні, міждержавні та регіональні програми у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	(12)
Глава 3. Державне управління у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	(13)
Глава 4. Компетенція державних органів у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів	(14-17)
Глава 5. Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів	(18-23)
Глава 6. Державний облік вод. Державний водний кадастр	(24-28)
Глава 7. Економічне регулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	(29-32)
Глава 8. Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	(33-41)
<i>РОЗДІЛ III. Водокористування</i>	
Глава 9. Водокористувачі. Права і обов'язки	(42-45)
Глава 10. Види і порядок водокористування	(46-57)
Глава 11. Спеціальне водокористування для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення	(58-61)

ДОДАТКИ

Глава 12. Спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей	(62-64)
Глава 13. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки	(65-69)
Глава 14. Умови скидання зворотних вод у водні об'єкти	(70-75)
Глава 15. Експлуатація водогосподарських систем	(76-78)
Глава 16. Користування річками	(79-82)
Глава 17. Прикордонні води. Водні об'єкти, що зазнали радіоактивного забруднення	(83-84)
<i>Розділ IV. Охорона вод</i>	
Глава 18. Користування землями водного фонду. Водоохоронні зони та зони санітарної охорони	(85-93)
Глава 19. Водні об'єкти природно-заповідного фонду	(94)
Глава 20. Охорона вод від забруднення, засмічення і вичерпання	(95-106)
Глава 21. Запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідація їх наслідків	(107-108)
<i>Розділ V. Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Відповідальність за порушення водного законодавства</i>	
Глава 22. Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів	(109)
Глава 23. Відповідальність за порушення водного законодавства	(ПО - 111)
<i>Розділ VI. Міжнародні відносини</i>	
Глава 24. Міжнародні договори	(112)

ДОДАТКИ

ЛІСОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ
від 21 «чия 1994 р, 7/ ВВР України. — 1994. — № 17. — Ст. 99

Статті

<i>Розділ I. Загальні положення</i>	
Глава 1. Основні положення	(1-17)
Глава 1. Права та обов'язки лісокористувачів	{18-22}
<i>Розділ II. Державне управління і державний контроль у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів</i>	
Глава 3. Державне управління в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів	(23-24)
Глава 4. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів	(25-28)
Глава 5. Компетенція державних органів у галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів	(29-32)
<i>Розділ III. Організація лісового господарства</i>	
Глава 6. Основні положення, вимоги і зміст організації лісового господарства	(33-35)
Глава 7. Групи лісів	(36-41)
Глава 8. Переведення лісових земель до нелісових	(42-44)
Глава 9. Розміщення, проектування, будівництво і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан і відтворення лісів	(45-7)
<i>Розділ IV. Використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками та водно-болотними угіддями</i>	
Глава 10. Використання лісових ресурсів	{48-70}
Глава 11. Користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт	(71-76)

Глава 12. Використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду на природно-заповідних територіях і об'єктах, в лісах населених пунктів, у прикордонній смузі та в лісах, що зазнали радіоактивного забруднення	(77-80)
<i>Розділ V. Відтворення лісів і підвищення їх продуктивності</i>	
Глава 13. Відтворення лісів	(81 -82)
Глава 14. Підвищення продуктивності та поліпшення якісного складу лісів	(83-84)
<i>Розділ VI. Охорона і захист лісів, служба лісової охорони</i>	
Глава 15. Охорона і захист лісів	(85-86)
Глава 16. Лісова охорона	(87-88)
<i>Розділ VII. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду. Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів</i>	
Глава 17. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	(89-91)
Глава 18. Економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів	(92)
Глава 19. Лісовпорядкування	(93-94)
Глава 20. Державний облік лісів і державний лісовий кадастр	(95-96) _
<i>Розділ IX. Спори у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Відповідальність за порушення лісового законодавства</i>	
Глава 21. Вирішення спорів у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів	(97)
Глава 22. Відповідальність за порушення лісового законодавства	(98-102)

<i>Розділ X. Міжнародні відносини</i>	
Глава 23. Міжнародні договори	(103)
Постанова Верховної Ради України про введення в дію Лісового кодексу України	

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО НАДРА

Статті	
<i>Розділ I. Загальні положення</i>	(1 - 36)
Глава 1. Основні положення	(1-12)
Глава 2. Надання надр користування	(13 - 23)
Глава 3. Права та обов'язки користувачів надр	(24 - 27)
Глава 4. Плата за користування надрами	(28 - 36)
<i>Розділ II. Геологічне вивчення надр</i>	(37-41)
<i>Розділ III. Державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин, а також: ділянок надр, наданих у користування, не пов'язане з видобуванням корисних копалин</i>	(42 - 47)
<i>Розділ IV. Проектування, будівництво і введення в експлуатацію гірничодобувних об'єктів, а також: підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин</i>	(48 - 50)
<i>Розділ V. Користування надрами для розробки родовищ корисних копалин і для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин</i>	(51 - 55)
<i>Розділ VI. Охорона надр</i>	(56 - 59)
<i>Розділ VII. Державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною</i>	(60 - 63)
<i>Розділ VIII. Спори з питань користування надрами. Відповідальність за порушення законодавства про надра</i>	(64 - 67)
Глава 5. Вирішення спорів з питань користування надрами	(64)
Глава 6. Відповідальність за порушення законодавства про надра	(65 - 67)
<i>Розділ IX. Міжнародні відносини</i>	(68 - 69)

ДОДАТКИ:

ГІРНИЧИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ

від 6 жовтня 1999 р. // Голос України. — 1999. — 11 листопада

Статті

Преамбула	
Розділ I. Загальні положення	(1-6)
Розділ II. Державна політика в сфері регулювання гірничих відносин	(7-11)
Розділ III. Підготовка до проведення гірничих робіт і видобутку корисних копалин	(12-17)
Розділ IV. Експлуатація гірничих підприємств	(18-24)
Розділ V. Протипаварійний захист і безпека проведення гірничих робіт	(25-33)
Розділ VI. Особливості екологічної безпеки гірничих робіт	(34-36)
Розділ VII. Особливості умов праці в гірничодобувній промисловості	(37-44)
Розділ VIII. Припинення діяльності гірничих підприємств	(45-48)
Розділ IX. Відповідальність за порушення гірничого законодавства	(49-51)
Розділ X. Міжнародні відносини	(52-53)
Розділ XI. Прикінцеві положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про державну геологічну службу України»

від 4 листопада 1999 р. // Голос України. — 1999. — 7 грудня

Статті

Преамбула	
Розділ I. Загальні положення	(1-4)
Розділ II. Склад і організація державної геологічної служби України	(5-7)
Розділ III. Фінансування геологічної діяльності	(8-10)

ДОДАТКИ

Розділ IV. Особливості діяльності державної геологічної служби (11-12)

Розділ V. Заключні положення

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про тваринний світ»

від 3 березня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 18. — Ст. 191

Статті

Преамбула	
Розділ I. Загальні положення	(1-9)
Розділ II. Використання тваринного світу	(10-30)
Розділ III. Охорона тваринного світу	(31-49)
Розділ IV. Моніторинг, державний облік і кадастр тваринного світу	(50-51)
Розділ V. Контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу	(52-57)
Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу	(58)
Розділ VII. Міжнародні відносини України в галузі охорони тваринного світу	(59)

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про рослинний світ»

від 9 квітня 1999 р. // Голос України. — 1999. — 14 травня

Статті

Розділ I. Загальні положення	
Розділ II. Використання природних рослинних ресурсів	(8-22)
Розділ III. Відтворення природних рослинних ресурсів	(23-24)
Розділ IV. Охорона рослинного світу	(25-32)

ДОДАТКИ

ДОДАТКИ

Розділ V. Інтродукція, акліматизація, селекція рослин та ботанічні колекції	(33-35)
Розділ VI. Контроль у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу	(36-37)
Розділ VII. Державний облік, кадастр і моніторинг рослинного світу	(38-39)
Розділ VIII. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ	(40)
Розділ IX. Міжнародні договори	(41)
Розділ X. Прикінцеві положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про захист рослин»
від 14 жовтня 1998 р. // ВВР України. — 1998. — № 50—51. — Ст. 310
 Статті

Розділ I. Загальні положення	(1-2)
Розділ II. Державне регулювання у сфері захисту рослин	(3-20)
Розділ III. Відповідальність за порушення законодавства про захист рослин. Відшкодування збитків, розгляд спорів у сфері захисту рослин	(21-23)
Розділ IV. Наукове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення заходів щодо захисту рослин	(24—28)
Розділ V. Прикінцеві положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про екологічну експертизу»
від 9 лютого 1995 р. // ВВР України. — 1995. — № 8. — Ст. 55

	Статті
Розділ I. Загальні положення	(1-11)
Розділ II. Форми екологічної експертизи	(12-17)
Розділ III. Державне регулювання та управління в галузі екологічної експертизи	(18-26)
Розділ IV. Статус експерта екологічної експертизи	(27-30)
Розділ V. Права та обов'язки замовників екологічної експертизи	(31-32)
Розділ VI. Порядок проведення екологічної експертизи	(33-46)
Розділ VII. Фінансування екологічної експертизи	(47-49)
Розділ VIII. Відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу	(50)

ЗАКОН УКРАЇНИ
«Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»
від 14 січня 2000 р. // Голос України. — 2000. — 14 березня

	Статті
Вступна частина	
Розділ I. Загальні положення	(1-4)
Розділ II. Порядок вилучення з обігу неякісної і небезпечної продукції	(5-8)

ДОДАТКИ

Розділ III. Повноваження органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в сфері вилучення з обігу неякісної та небезпечної продукції та подальше поводження з нею	(9–17)
Розділ IV. Переробка, утилізація, знищення або використання вилученої із обігу неякісної і небезпечної продукції	(18–21)
Розділ V. Відповідальність за порушення законодавства про поводження з неякісною та небезпечною продукцією. Вирішення спорів з питань вилучення з обігу неякісної та небезпечної продукції та подальшого поводження з нею	(22–23)
Розділ VI. Міжнародне співробітництво в сфері вилучення з обігу неякісної і небезпечної продукції і подальшого поводження з нею	(24)
Розділ VII. Заключні положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про зону надзвичайної екологічної ситуації»
від 13 липня 2000 р. // Голос України. — 2000. — 15 серпня

Статті

Розділ I. Загальні положення	(1–4)
Розділ II. Підстави та порядок оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, зміна меж території зазначеної зони	(5–7)
Розділ III. Забезпечення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації	(8–13)
Розділ IV. Визнання юридичних та фізичних осіб потерпшими від надзвичайної екологічної ситуації та відшкодування заподіяної їм шкоди	(14–15)
Розділ V. Відповідальність за порушення правового режиму в зоні надзвичайної екологічної ситуації	(16–17)
Розділ VI. Прикінцеві положення	

ДОДАТКИ

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про мисливське господарство та полювання»
від 22 лютого 2000 р. // Голос України. — 2000. — 28 березня

Статті

Вступ	
Розділ I. Загальні положення	(1–3)
Розділ II. Державне регулювання у галузі мисливського господарства і полювання	(4–11)
Розділ III. Полювання	(12–20)
Розділ IV. Ведення мисливського господарства та користування мисливськими угіддями	(21–36)
Розділ V. Контроль за полюванням та веденням мисливського господарства	(37–41)
Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства у галузі полювання та ведення мисливського господарства	(42–43)
Розділ VII. Прикінцеві положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»
від 11 січня 2000 р. // ВВР України. — 2000. — № 9. — Ст. 68

Статті

Вступ	
Розділ I. Загальні положення	(1–5)
Розділ II. Здійснення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергетики	(6–11)
Розділ III. Порядок ліцензування діяльності експлуатуючих організацій на етапах життєвого циклу ядерних установок та сховищ для захоронення радіоактивних відходів	(12–16)
Розділ IV. Права та обов'язки суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергетики	(17)
Розділ V. Прикінцеві положення	

ЗАКОН УКРАЇНИ

**«Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань»
від 14 січня 1998 р. // ВВР України. — 1998. — № 22. — Ст. 115**

Статті

Вступ

Розділ I. Загальні положення (1-4)

Розділ II. Основні дозові межі опромінення та рівні втручання (5-8)

Розділ III. Забезпечення захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання (9-18)

Розділ IV. Компенсація та відшкодування шкоди (19-22)

Розділ V. Міжнародне співробітництво у сфері захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ, ВИКОРИСТАННЯ
ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

*Затверджені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. //
ВВР України. — 1998. — № 38 — 39. — Ст. 248.*

I. Стан довкілля

1. Промисловість
2. Енергетика і підприємства ядерної галузі
3. Сільське господарство
4. Транспорт
5. Житлово-комунальне господарство
6. Промислові відходи
7. Військова діяльність та конверсія військово-промислового комплексу
8. Водні ресурси та екосистеми
9. Земельні ресурси
10. Корисні копалини

11. Атмосферне повітря
12. Рослинний світ та лісові ресурси
13. Заповідна справа. Збереження біорізноманіття
14. Тваринний світ, мисливство та рибні ресурси
15. Економічний механізм природокористування
- II. *Основні пріоритети охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів*
- III. *Стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого та природоресурсового потенціалу*
17. Промисловість
18. Екологічна безпека в енергетиці та ядерній галузі
19. Сільське господарство
20. Транспорт
21. Житлово-комунальне господарство
22. Промислові відходи
23. Військова діяльність і конверсія військово-промислового комплексу
24. Державна система екологічного моніторингу
- IV. *Основні заходи щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів*
26. Земельні ресурси
27. Раціональне використання та відтворення водних ресурсів та екосистем
28. Корисні копалини
29. Атмосферне повітря
30. Ресурси рослинного світу
31. Заповідна справа. Збереження біорізноманіття
32. Рекреаційні ресурси
- V. *Основні етапи реалізації основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*
- VI. *Механізм реалізації основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*
33. Організаційні засади охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів України
34. Система екологічного законодавства
35. Економічний механізм природокористування. Фінансові засади досягнення мети

36. Регіональна екологічна політика
 VII. Екологічна експертиза
 VIII. Міжнародне співробітництво
 37. Міжнародні угоди

ЗАКОН УКРАЇНИ

**«Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»
 від 8 лютого 1995 р. // ВВР України. — 1995. — № 12. — Ст.81.**

Статті

- Розділ I. Загальні положення (1- 9)
 Розділ II. Права громадян та їх об'єднань у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (10 - 160)
 Розділ III. Компетенція органів влади та управління у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (17 — 21)
 Розділ IV. Державне регулювання безпеки використання ядерної енергії (22 — 30)
 Розділ V. Правовий статус юридичних та фізичних осіб, що здійснюють діяльність у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (31 - 35)
 Розділ VI. Розміщення, будівництво, введення в експлуатацію і зняття з експлуатації ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, а також закриття сховищ для захоронення (37 - 44)
 Розділ VII. Особливий режим території у місцях розташування установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами (45 - 47)
 Розділ VIII. Особливі умови регулювання безпеки суден, космічних та літальних апаратів з ядерними установками або джерелами іонізуючого випромінювання (48 — 49)
 Розділ IX. Поводження з радіоактивними відходами (50 — 53)

- Розділ X. Перевезення джерел іонізуючого випромінювання (54 - 59)
 Розділ XI. Фізичний захист ядерних матеріалів та ядерних установок (60 - 66)
 Розділ XII. Запобігання використанню ядерних матеріалів, обладнання та технологій у воєнних цілях (67 - 71)
 Розділ XIII. Відшкодування ядерної шкоди (72 - 78)
 Розділ XIV. Відповідальність за порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (81 - 83)
 Розділ XV. Міжнародне співробітництво України у сфері використання ядерної енергії (87 - 88)
 Розділ XVI. Заключні положення (89 - 90)

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 16. — Ст. 2000.

Статті

- Розділ I. Загальні положення (1-6)
 Розділ II. Статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (9-15)
 Розділ III. Єдина система реєстрації та медичного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (16-18)
 Розділ IV. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Загальні компенсації та пільги (19-26)
 Розділ V. Захист дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи (27-31)
 Розділ VI. Захист населення, яке потерпіло від Чорнобильської катастрофи (32-38)

ДОДАТКИ

Розділ VII. Особливості регулювання праці громадян, які працюють на територіях радіоактивного забруднення	(39-47)
Розділ VIII. Пенсії і компенсації особам, віднесеним до категорій 1,2,3,4	(48-60)
Розділ IX. Громадські об'єднання осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	(61)
Розділ X. Заключні положення	(62-70)

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991р.//ВВР України.— 1991. —№16. — Ст.198.

Статті

Розділ I. Загальні положення	(1-11)
Розділ II. Правовий режим зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення	(12-14)
Розділ III. Правовий режим зони гарантованого добровільного відселення	(15-17)
Розділ IV. Правовий режим зони посиленого радіоекологічного контролю	(18-19)
Розділ V. Контроль за додержанням правового режиму в зонах. Ідо зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи	(20-21)
Розділ VI. Відповідальність за порушення правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи	(22)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Законодавчі акти та інші акти Верховної Ради України

- Конституція України* від 28 червня 1996 р. — К., 1996.
- Водний кодекс* України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України.— 1995,— № 24,— Ст. 189. (Далі — ВВР України).
- Гірничий закон* України від 6 жовтня 1999 р. // ВВР України. — 1999. - №50. — Ст. 433.
- Декларація* про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // ВВР України.— 1990.—№ 31.— Ст. 429.
- Земельний кодекс* України від 13 березня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— № 25.— Ст. 354.
- Кодекс України* про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. — К., 1999.
- Кодекс законів* про працю від 10 грудня 1971 р. — К., 1999.
- Кодекс України* про надра від 27 липня 1994 р. // ВВР України. — 1994. — № 36.—Ст.341.
- Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні*: Затв. постановою Верховної Ради України від 25 січня 1994 р. // ВВР України.— 1994.—№ 18.—Ст.106.
- Кримінальний кодекс* України від 28 грудня 1960 р. — К.. 1999.
- Лісовий кодекс* України від 21 січня 1994 р. // ВВР України. 1994.— № 17. — Ст. 99.
- Основи законодавства* України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. // ВВР України.— 1993.— № 4.— Ст. 19.
- Основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998р.//ВВРУкраїни.— 1998.—№ 38 —39.—Ст. 248.

Положення про Національну комісію з радіаційного захисту населення: Затв. Постановою Верховної Ради України від 19 травня 1999 р. // Голос України.— 1999.—9 червня.

Порядок обмеження, тимчасової заборони (припинення) або зупинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у випадках порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Затв. постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — №46. — Ст. 502.

Про аварійно-рятувальні служби: Закон України від 14 грудня 1999 р. //Офіційний вісник України. — 2000. — №1. — Ст. 1.

Про видобування і переробку уранових руд: Закон України від 19 листопада 1997р.//ВВР України.— 1998.—№ 11 — 12.— Ст. 39.

Про виключну (морську) економічну зону: Закон України від 16 травня 1995 р. // ВВР України.— 1995.—№21.—Ст. 152.

Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 р. // ВВР України.— 1995.— № 12.— Ст. 82.

Про вилучення із обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14 січня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. —№7. — Ст. 245.

Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. // ВВР України. — 1998.— №36—37.—Ст.242.

Про власність: Закон України від 26 березня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — №20. —Ст. 249.

Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками: Постанова Верховної Ради України від 23 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1994. — №12. — Ст. 686.

Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні «Заповідники»: Затв. Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р. // ВВР України. — 1992. — № 46. — Ст.430.

Про державну геологічну службу України: Закон України від 4 листопада 1999 р. // ВВР України. — 1999. — №51. — Ст.456.

Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11 січня 2000р.//Офіційний вісник України. — 2000. —№7.— Ст.242.

Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 р. // ВВР України.— 1995.— № 8.— Ст. 55.

Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. // ВВР України.— 1994. — № 27.— Ст. 218.

Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему: Закон України від 11 грудня 1998 р. // Голос України.— 1999.— 13 січня.

Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 — 2015 роки: Закон України від 21 вересня 2000 р. // ВВР України. — 2000.— № 47. — Ст. 405.

Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14 вересня 2000 р. // Голос України. — 2000. — 31 жовтня.

Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення: Закон України від 12 грудня 1991 р.//ВВРУкраїни. — 1992.— №14.—Ст.44.

Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14 січня 1998р.//ВВРУкраїни.— 1998.— №22.— Ст. 115.

Про захист людини від інфекційних захворювань: Закон України від 6 квітня 2000р.//Офіційний вісник України. — 2000.— №17. — Ст. 690.

Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 р. // ВВР України.— №50 — 51.— Ст. 310.

Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990р. //ВВРУкраїни, — 1991.— №10.— Ст. 100.

Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р.//ВВР України. — 2000. — № 42. — Ст. 348.

Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України // ВВР України. — 1997. — № 10. — Ст. 44.

Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 р.// Офіційний вісник України. — 2000. — №6. — Ст.200.

Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. -- 2000. -- №12. — Ст. 442; ВВР України. — 2000. — №16. — Ст. 132.

Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // ВВР України. — 1997. — №24.

Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону: Закон України від 10 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 10. — Ст. 364.

Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи: Постанова Верховної Ради України від 1 серпня 1990 р. // ВВР України. — 1990. — № 633. — Ст. 466.

- Про об'єднання громадян:* Закон України від 16 червня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— № 34.— Ст. 504.
- Про оренду землі:* Закон України від 6 жовтня 1998 р. // ВВР України.— 1998.— № 46 — 47.— Ст. 280.
- Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки:* Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. // ВВР України.— 1998.— №16.— Ст. 632.
- Про охорону атмосферного повітря:* Закон України від 16 жовтня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— № 50.— Ст. 678.
- Про охорону навколишнього природного середовища:* Закон України від 26 червня 1991 р. // ВВР України.— 1991.— №41.— Ст. 546.
- Про охорону праці:* Закон України від 14 жовтня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— №49.— Ст. 668.
- Про перевезення небезпечних вантажів:* Закон України від 6 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України.— 2000.— № 18.— Ст. 733.
- Про планування і забудову територій:* Закон України від 20 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України.— 2000.— № 20.— Ст. 813.
- Про плату за землю:* Закон України від 19 вересня 1996 р. // ВВР України.— 1996.— №45.— Ст. 238.
- Про поводження з радіоактивними відходами:* Закон України від 30 червня 1995 р. // ВВР України.— 1995.— № 27.— Ст. 198.
- Про правовий режим воєнного стану:* Закон України від 6 квітня 2000 р. // ВВР України.— 2000.— № 28.— Ст. 224.
- Про правовий режим надзвичайного стану:* Закон України від 16 березня 2000 р. // Офіційний вісник України.— 2000.— №315.— Ст. 588.
- Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи:* Закон України від 27 лютого 1991 р. (із змінами та доповненнями) // ВВР України.— 1991.— № 16.— Ст. 198; 1992.— № 13.— Ст. 177; №37.— Ст. 541.
- Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи:* Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 січня 1990 р.
- Про природно-заповідний фонд:* Закон України від 16 червня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— № 34.— Ст. 503.
- Про прискорення земельної реформи та приватизацію земель:* Постанова Верховної Ради України від 13 березня 1993 р. // ВВР України.— 1993.— № 25.— Ст. 355.

- Про рослинний світ:* Закон України від 14 квітня 1999 р. // Голос України.— 1999.—12 травня.
- Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:* Закон України від 19 грудня 1991 р. (із змінами та доповненнями) // ВВР України.— 1992.— № 13.— Ст. 178; № 37.— Ст. 543; 1993.— № 10.— Ст. 176; № 20.— Ст. 217; № 26.— Ст. 277, ст. 281; № 29.— Ст. 305; №32.— Ст. 343; 1995.— №16.— Ст. 111; 1996.— № 13.— Ст. И.
- Про тваринний світ:* Закон України від 3 березня 1993 р. // ВВР України.— 1993.— № 18.— Ст. 191.
- Про форми власності на землю:* Закон України від 30 березня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— №13.— Ст. 225.
- Про Червону книгу України:* Постанова Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. // ВВР України.— 1992.— № 52.— Ст. 686.
- Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини:* Закон України від 23 грудня 1997 р. // ВВР України.— 1998.— № 19.— Ст. 98.
- Цивільний кодекс України* від 18 липня 1963 р.— К., 1964.
- Порядок і періодичність обнародування відомостей про екологічну, в тому числі радіаційну обстановку, і стан захворюваності населення:* Затверджено постановою Ради Міністрів УРСР від 28 квітня 1990 р. // ЗП України.— 1990.— № 8.— Ст. 42.

Загальна література

- Аллен Р.* Как спасти Землю: Всемирная стратегия охраны окружающей среды.— М., 1983.
- Національна доповідь* про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1999 році.— К., 2000.
- Наше общее будущее:* Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию.— М., 1989.
- Окружающая среда:* Энциклопедический словарь-справочник.— М., 1993.
- Основи загальної екології.*— К., 1995.
- Харна окружающей среды:* управление, право: Сб. научи, тр.— К., 1982.
- Правова система України:* теорія і практика.— К., 1993.
- Реймерс Н.Ф.* Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы.— М., 1994.
- Реймерс Н.Ф.* Природопользование: Словарь-справочник.— М., 1990.
- Федоров К.И.* Экологический кризис и социальный прогресс.—Л., 1977.

Спеціальна література

- Аграрне право України: Підручн. / За ред. акад. АПрН України, професора В.З. Янчука. — К., 1999.*
- Аграрное, земельное и экологическое право Украины: Общие части учебных курсов: Учебн. пос. — Харьков, 2000.*
- Аграрное и экологическое законодательство в России и СНГ. — М., 1998.*
- Балюк Г. І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку. — К., 1996.*
- Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні. — К., 1997.*
- Боголюбов С. А. Экологическое право: Учебн.— М., 1998.*
- Бринчук М. М. Введение в экологическое право. — М., 1996.*
- Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебн.— М., 1998.*
- Вовк Ю. А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Общая часть.— Харьков, 1986.*
- Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства.— Харьков, 1994.*
- Гетьман А.П. Вступ до теорії еколого-процесуального права України: Навч. посібн. — Харків, 1998.*
- Голиченков А.К. Экологический контроль: теория и практика правового обеспечения.— М., 1991.*
- Екологічне право України (загальна частина): Навч. посібн. — Харків, 1995.*
- Екологічне право України (особлива частина): Навч. посібн. — Харків, 1996.*
- Екологія і закон: Екологічне законодавство України: У 2-х кн. — К., 1997.*
- Ерофеев Б. В. Экологическое право России.— М., 1996.*
- Загальноукраїнська Декларація основних прав і свобод людини та громадянина: проект, підготовлений М.І.Малишком, В.Ф.Погорілком, В.А.Яковлевим.— К., 1993.*
- Захарченко Т.Р. Некоторые вопросы права окружающей среды США.— К., 1992.*
- Збірник законів'. До парламентських слухань стосовно закриття Чорнобильської АЕС. — К., 2000.*
- Колбасов О. С. Экология: политика — право.— М., 1981.*
- Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды. — М., 1982.*
- Колбасов О.С. Концепция экологического права // Право окружающей среды в СССР и Великобритании. — М., 1988.*

- Конституція України (Української Народної Республіки або Народної Республіки Україна). Альтернативний варіант. — К., 1996.*
- Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. — Львов, 1988.*
- Лунев А. Е. Природа, право, управление. — М., 1981.*
- Малишко Н. И. Государственный контроль за охраной атмосферного воздуха.— К., 1982.*
- Малишко М. І. Екологічне законодавство України: система і основні джерела. — К., 1997.*
- Малишко М. І. Основы экологического права Украины. — К., 1999.*
- Мунтян В. Л. Охрана природы УРСР: Навч. посібн. — К., 1982.*
- Основи земельного права. — К., 1998.*
- Охрана окружающей среды в городах (организационно-правовые вопросы). — К., 1981.*
- Петров В. В. Экологическое право России: Учебн. для вузов. — М., 1995.*
- Правовая охрана окружающей среды в странах Восточной Европы. — М., 1990.*
- Природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Учебн.— М., 1998.*
- Розовський Б.Г., Ворсинов Г. Т. Экологическое право. — Луганск, 1994.*
- Советское атомное право. — М., 1986.*
- Советское природоресурсовое право: Особенная часть. — Харьков, 1987.*
- Тодика Ю. М., Старжинський С. В. Право громадян на сприятливе навколишнє середовище. — Харків, 1994.*
- Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР. — К., 1976.*
- Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. — К., 1989.*
- Шестерюк А. С. Экологическое право: Вопросы теории и методологии анализа. — СПб., 2000.*
- Шульга М. Земельне та сільськогосподарське законодавство України. — Харків, 1996.*
- Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. — Харьков, 1998.*

Навчальне видання

МАЛИШКО Микола Іванович

Екологічне право УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Редактор *О.М.Кузьміна, Л.М. Мисяк*

Обкладинка *В. С. Жиборовського*

Макет *О. В. Дендебери*

Комп. набір *Н.В.Федоренко*

UKMA Library 'Book

0191079

Ум. друк, арк. 23,71. Обл.-вид. арк. 18,49. Вид. № 20
Зам.№ S40

Видавничий Дім «Юридична книга»

Свідоцтво серії ДК №12.

03057, Київ, вул. Ежена Потье, 12, офіс 211
тел./факс 446-81-06

Надруковано з півок Видавничого Дому
«Юридична книга» у ЗАТ «Укртїппроєкт»
03057, м.Київ,вул. Е.Потье, 12